

Cariben in beeld

Een beeldonderzoek naar de Nederlandse Caribische
eilanden vanuit Nederlands perspectief, 1634-1915

Juliska Wijsman

442002 | juliskawijsman@gmail.com

Februari 2019

Begeleider: Prof. dr. Alex van Stipriaan Luiscius

Tweede lezer: Prof. dr. Dick Douwes

Cariben in beeld

Inhoudsopgave

Voorwoord	1
1 Introductie	2
Historiografisch debat	5
De relatie met Nederland	6
Het perspectief vanuit Nederland	7
Cariben of Caraïben?	10
Slaaf of tot slaaf gemaakte?	10
2 Bronnen en methode.....	11
Visuele bronnen	11
Bronnenkritiek.....	12
Methodologie	15
Theoretische context.....	17
3 De Nederlandse Cariben in kaart.....	22
Overzichtskaarten	23
Kaarten per eiland	29
Curaçao.....	30
Aruba	35
Bonaire	38
Saba	38
Sint Eustatius	40
Sint Maarten.....	43
Naamgeving.....	45
Conclusie	46
4 De Nederlandse Cariben in beeld	52
Landschappen.....	53
Mensen.....	58
Gebeurtenissen	63
Overige beelden	65
Conclusie	67

5 De komst van fotografie	70
Fotografen van de negentiende eeuw	71
Soubllette & zn.	71
A.J. van Koolwijk	75
Andries Augustus Boom	77
Fraters van Tilburg.....	79
J.R.H. Neervoort van de Poll.....	82
Onbekende fotografen	83
Ansichtkaarten	83
Conclusie	88
6 Discussie & conclusie	90
Visuele weergave	90
Een veranderend beeld	93
Conclusie	96
Bijlage I	99
Verantwoording van de afbeeldingen.....	99
Bijlage II	102
Bibliografie	117
Primaire bronnen	117
Literatuur	117
Naslagwerken	118
Websites.....	119

Voorwoord

Elke dag, op weg naar de Koninklijke Bibliotheek in Den Haag om te werken aan deze scriptie, liep ik langs het Nationaal Archief. Hier was een tentoonstelling over de Vereenigde Oostindische Compagnie, de VOC, en dat bracht mij terug naar een herinnering: een bezoek aan het VOC schip in het Scheepvaartmuseum in Amsterdam. Dit was op de basisschool, waar ik veel leerde over de successen van de VOC, de rijkdom van de Gouden Eeuw en de handel met Nederlands-Oost-Indië. Ook over Suriname leerden we iets, maar ik herinner het mij nauwelijks. Het enige dat me bijbleef is dat wij, Nederland, New York ruilden voor Suriname, met Engeland. Als we dat niet hadden gedaan, was New York nog steeds Nieuw Amsterdam geweest. Toen ik een aantal jaren later als kind op vakantie ging naar Aruba en er om mij heen Nederlands werd gesproken, realiseerde ik mij dat het eiland een deel van Nederland was (en is). Wat had ik daar eigenlijk over geleerd op school? Ik wist het niet meer, het kon niet veel zijn. Het beeld dat nu wordt opgeroepen bij Aruba, bij de ABC-eilanden, is dat van een tropisch paradijs met witte stranden, palmbomen en flamingo's. Een populaire vakantiebestemming. Maar dat Bonaire eigenlijk een gemeente is van Nederland, zij het een bijzondere? Het lijkt wel of de eilanden niet passen binnen het beeld van Nederland.

Ook de academische wereld merkt dit op. Het project *Travelling Caribbean Heritage* is opgezet om de eilandelijke identiteiten en creolisering op Aruba, Bonaire en Curaçao te onderzoeken. In het project wordt gekeken naar hoe documentatie van erfgoed kan bijdragen aan de ontwikkeling van inclusieve samenlevingen.¹ De bijdrage aan dit project in de masterscriptie die voor u ligt is een beeldonderzoek. Foto's, kaarten en prenten uit Nederlandse archieven en collecties die de Nederlandse Caribische eilanden in de zeventiende, achttiende en negentiende eeuw afbeelden worden onderzocht, om zo het Nederlandse perspectief van de eilanden in beeld te brengen. Zo sluit deze scriptie aan op die van studiegenoten Madeleine Brozek en Margot Straathof, wier scripties zich richten op foto-onderzoek van respectievelijk Curaçao, en Aruba en Bonaire, vanaf de twintigste eeuw. Met gebundelde krachten hebben we de taak van het schrijven van een scriptie volbracht.

Met het voltooien van deze masterscriptie wil ik graag mijn dank uitspreken aan mijn begeleider, Alex van Stipriaan. Zijn onuitputtelijke positieve energie en geduld hebben bijgedragen aan het voltooien van mijn scriptie. Ik waardeer dat ik zo eerlijk kon zijn over mijn voortgang (het had soms wat voeten in de aarde) en zijn extra kritische blik op taal is een belangrijke toevoeging voor mij geweest. Ook wil ik mijn dank uitspreken aan Dick Douwes, de tweede lezer en beoordelaar van deze scriptie. Verder dank aan Rien Vissers, archivaris van de Fraters van Tilburg en Ingeborg Eggink, collectiebeheerder bij het Tropenmuseum te Amsterdam, voor hun hulp bij het behapbaar maken van de beeldcollecties. Als laatste ben ik hen die proeflazen, keer op keer, heel dankbaar.

¹ "Traveling Caribbean Heritage", geraadpleegd 6 december 2018, <https://www.kitlv.nl/traveling-caribbean-heritage/>. Hier is meer informatie te vinden over het project van het KITLV in samenwerking met Erasmus Universiteit Rotterdam, University of Aruba, University of Curaçao en UNESCO Bonaire.

1 | Introductie

Sinds de jaren 1630 maken de zes Caribische eilanden Curaçao, Aruba, Bonaire, Sint Maarten, Sint Eustatius en Saba deel uit van het Nederlandse koloniale rijk of Koninkrijk, als respectievelijk koloniën, individuele landen binnen het Koninkrijk of als bijzondere gemeenten. De ‘ABC-eilanden’, de eilandengroep bestaande uit Aruba, Bonaire en Curaçao, liggen voor de kust van Venezuela en behoren daarom tot de Benedenwindse eilanden.² De Bovenwindse eilanden, ook wel de ‘SSS-eilanden’ genoemd, bevatten de overige drie Nederlandse eilanden Saba, Sint Eustatius en Sint Maarten. Deze drie kleinere eilanden liggen ongeveer 900 kilometer ten noordoosten van de, als belangrijker beschouwde, ABC-eilanden, en liggen er volgens fotograaf Willem van de Poll ‘nogal eenzaam en vergeten’ bij.³

Bijna anderhalve eeuw eerder werden de Caribische eilanden voor het eerst ‘ontdekt’ door Europeanen. De uit Genua afkomstige Christoffel Columbus was in 1492 de eerste die vanuit Europa de Atlantische Oceaan overstak en per abuis Amerika aantrof; de ‘Nieuwe Wereld’. Ook de Spaanse pioniers Amerigo Vespucci (wiens naam uiteindelijk verleend zou worden aan Amerika) en Alonso de Ojeda hebben de ‘ontdekking’ van verscheidene Antilliaanse eilanden op hun naam staan, waarna de Spanjaarden meerdere eilanden bezetten.⁴ Omdat de Spaanse veroveraars op de eilanden geen verborgen kostbaarheden of minerale rijkdommen vonden, werden de Benedenwindse eilanden al snel als nutteloos en onbruikbaar (*islas inútiles*) bestempeld. In 1513 werd door de Spanjaarden vrijwel de gehele inheemse bevolking van de eilanden Aruba, Bonaire en Curaçao gevangen genomen en weggevoerd naar voornamelijk het door Spanje gekoloniseerde eiland Hispaniola, om daar in kopermijnen te werken.⁵ Na een aantal jaar praktisch onbewoond te blijven werden de eilanden in de daaropvolgende eeuw door de Spanjaarden vooral gebruikt om grote kuddes vee te laten grazen.

In 1621 werd na afloop van het Twaalfjarig Bestand in de Republiek der Nederlanden de West-Indische Compagnie (WIC) opgericht. Het doel van deze onderneming was in eerste instantie handel drijven en bezittingen werven. In de praktijk lag de nadruk echter vooral op winst maken, liever door oorlogvoering tegen Spanje dan door handel of kolonisatie.⁶ De meest lucratieve bezigheid van de Hollanders in het Caribische gebied was in eerste instantie het halen van zout. De Hollandse haringvisserij had veel zout nodig, en langs de kust van Zuid-Amerika en op sommige Caribische eilanden lag het zout letterlijk voor het oprapen. Na het verlies aan de Spanjaarden van de waardevolle zoutpan bij Punta de Araya in Venezuela in 1622, moest de WIC op zoek naar een nieuwe bron. In de jaren 1630 weken zij daarom uit naar de huidige Nederlandse Caribische eilanden. Het Bovenwindse eiland Sint Maarten werd in 1630 als eerste eiland door Nederland gekoloniseerd, maar reeds in 1633 door de Spanjaarden weer heroverd. In 1634 werd uitgevaren naar Curaçao, waar binnen een paar weken zonder enige tegenstand de Spanjaarden werden

² De terminologie ‘benedenwinds’ en ‘bovenwinds’ stamt uit de zeilvaart en duidt de ligging van het eiland aan ten opzichte van de noordoostpassaat. Uit: Leo Dalhuisen e.a., red., *Geschiedenis van de Antillen* (Zutphen: Walburg Pers, 2009), 8–9.

³ Willem van de Poll, *De Nederlandse Antillen* (’s-Gravenhage: Van Hoeve, 1960), 5. Van Sint Maarten behoort slechts de helft tot Nederland; de andere helft is Frans.

⁴ Luis Henrique Daal en Ted Schouten, *Antilliaans verhaal: geschiedenis van Aruba, Bonaire, Curaçao, Saba, St. Eustatius en St. Maarten* (Zutphen: De Walburg Pers, 1988), 24–26.

⁵ Daal en Schouten, *Antilliaans verhaal*, 28; Johan Hartog, *De geschiedenis van twee landen: de Nederlandse Antillen en Aruba, met een recente historische bibliografie* (Europese Bibliotheek, 1993), 37.

⁶ Daal en Schouten, *Antilliaans verhaal*, 35; Dalhuisen e.a., *Geschiedenis van de Antillen*, 37.

overmeesterd.⁷ Sint Eustatius kwam in 1635 in Nederlandse handen en Saba werd daar in 1640 aan toegevoegd. Op geen van de drie Bovenwindse eilanden werden bewoners aangetroffen. In 1636 werden uiteindelijk ook Bonaire en Aruba in bezit genomen. Ook hier trof de WIC hooguit enkele tientallen inheemse bewoners van het eiland aan, die zij 'Indianen' noemden.⁸

Ook de Nederlanders hadden voornamelijk financiële doeleinden om de eilanden te koloniseren, en ook zij ondervonden dat op de Bovenwindse eilanden weinig winstgevents te vinden was. Sint Maarten en Sint Eustatius werden gevuld met tabaksplantages, en later met suikerrietplantages. Op Saba werd ontdekt dat de grond uitermate geschikt was voor landbouw, vooral gewassen. Dit kleinste eiland van de zes, bestaande uit één grote vulkanische berg, was echter te klein om een aanzienlijke bijdrage te leveren aan de Nederlandse economie. Curaçao werd in eerste instantie vooral ingericht als agrarische kolonie waar plantages op werden gebouwd. Aruba en Bonaire, ongeschikt voor enige landbouw, werden voornamelijk gebruikt voor respectievelijk veeteelt en paardenfokkerij en voor zoutwinning.⁹ Door een groeiende behoefte aan arbeidskrachten op de plantages in Amerika, en zo ook in het Caribisch gebied, kwam in de zeventiende eeuw een nieuwe industrie op, die behoorlijk winstgevend bleek te zijn: de slavenhandel. Gedurende de achttiende eeuw zou deze snel groeiende trans-Atlantische slavenhandel uitgroeien tot de grootste gedwongen migratie uit de geschiedenis.¹⁰ Het door de WIC georganiseerde handelsnetwerk, omstreden en zeer winstgevend, zag honderdduizenden slaven de Nederlandse Cariben passeren. De slavenhandel transformeerde de eilanden – vooral Curaçao en Sint Eustatius – tot belangrijke, officiële bases voor de trans-Atlantische slavenhandel in de achttiende eeuw.¹¹ Voornamelijk uit West-Afrika werden mensen in groten getale als onvrijwillige arbeiders, dus als slaven, naar het westelijk halfmond verscheept.¹² Slavernij was, vooral in Afrika, een fenomeen dat al eeuwen aan de gang was, voordat Europese slavenhandelaren voet zetten op de Afrikaanse kusten, echter nooit eerder in deze omvang en rigide vorm. Van het totale aantal slaven dat destijds van Afrika naar Amerika werd verscheept, hebben Nederlandse slavenschepen onder de WIC-vloot ongeveer vijf procent vervoerd.¹³ De 'slavenindustrie' – dat wil zeggen het produceren van en met slaafgemaakte Afrikanen – werd de belangrijkste bron van inkomsten voor de WIC. De handel kwam in het begin van de achttiende eeuw echter grotendeels in handen van Engelse particulieren, waardoor de WIC in financiële problemen raakte. In 1791 werd de Compagnie uiteindelijk opgeheven.¹⁴ Tegen het einde van de achttiende eeuw kwam steeds meer verzet vanuit de tot slaaf gemaakten op meerdere

⁷ Dalhuisen e.a., *Geschiedenis van de Antillen*, 37; Johan Hartog, *Curaçao : van kolonie tot autonomie*, *Geschiedenis van de Nederlandse Antillen* ; dl. 3 (Oranjestad, Aruba : De Wit, 1961), 97–101.

⁸ Dalhuisen e.a., *Geschiedenis van de Antillen*, 39.

⁹ Hartog, *De Geschiedenis van Twee Landen*, 52–55. Nog veel meer gedetailleerde informatie over de ontwikkeling van de industrieën op de eilanden is door Hartog beschreven in een reeks van vijf naslagwerken per eiland, te weten: Johan Hartog, *Aruba : zoals het was, zoals het werd : van de tijd der indianen tot op heden*, *Geschiedenis van de Nederlandse Antillen* ; dl. 1 (Aruba : De Wit, 1953); Johan Hartog, *Bonaire : van Indianen tot toeristen*, *Geschiedenis van de Nederlandse Antillen* ; dl. 2 (Oranjestad : De Wit, 1957); Hartog, *Curaçao : van kolonie tot autonomie*; Johan Hartog, *De Bovenwindse eilanden : Sint Maarten - Saba - Sint Eustatius : eens gouden rots, nu zilveren dollars*, *Geschiedenis van de Nederlandse Antillen* ; dl. 4 (Aruba : De Wit, 1964).

¹⁰ G. Oostindie, *Het paradijs overzee: de Nederlandse Caraïben en Nederland*, Caribbean series (KITLV Uitgeverij, 2000), hfdst. 1.

¹¹ Dalhuisen e.a., *Geschiedenis van de Antillen*, 46–47; Hartog, *De geschiedenis van twee landen*, 60–61.

¹² Hartog, *De geschiedenis van twee landen*, 60.

¹³ Dalhuisen e.a., *Geschiedenis van de Antillen*, 42.

¹⁴ *Ibid.*, 91.

Caribische eilanden, geïnspireerd door de Franse Revolutie in 1789.¹⁵ De grootste slavenopstand in de geschiedenis van de Nederlandse Antillen vond enkele jaren later plaats op Curaçao. Op de morgen van 17 augustus 1795 weigerden ongeveer vijftig slaven aan het werk te gaan. Onder leiding van de slaaf Tula trokken de in opstand gekomen slaven al plunderend over het eiland, terwijl zij opgesloten slaven bevrijdden en aanspoorden om zich aan te sluiten. De opstand, die na enkele dagen uitgroeide tot een groep van tweeduizend mannen, vrouwen en kinderen, liep na twee weken ten einde. Tula en enkele andere leiders van de opstand werden op wrede wijze gestraft.¹⁶ De afschaffing van de slavernij liet daarna toch nog lang op zich wachten; het bleek een moeizaam en langdurig proces. Onder druk van de Engelsen kwam in Nederland in 1814 een verbod op de slavenhandel. De daadwerkelijke afschaffing van de slavernij op de Nederlandse Caribische eilanden werd echter pas in 1863 van kracht.¹⁷

Het begin van de negentiende eeuw was evenwel een onstuimige tijd voor de Nederlandse Cariben; de politieke onrust die in Nederland heerste was ook voelbaar op de eilanden. Door de instabiliteit van de Bataafse Republiek werd weinig weerstand meer geboden tegen afwisselende Franse en Engelse heerschappij op verschillende eilanden. In 1816 had het kersverse Koninkrijk der Nederlanden echter wederom alle zes de Caribische eilanden onder haar bewind.¹⁸ Armoede overheerste nog steeds, maar gedurende de negentiende eeuw boden zich meer mogelijkheden aan voor economische ontwikkeling. Zo werd op Aruba in 1824 goud ontdekt, waar het eiland enige tijd baat bij had.¹⁹ De ontdekking van fosfaat in 1871 leidde tot een andere belangrijke bron van inkomsten op voornamelijk Curaçao en Aruba. Op Bonaire (en andere eilanden) was de zoutproductie in volle gang en deze bleef zich ontwikkelen. Na fosfaat zorgde vooral olieverwerking en -opslag voor welvaart op een deel van de Antillen.²⁰ Door de bouw van olieraffinaderijen van Shell en Lago op Aruba en Curaçao in 1915 ontwikkelde deze industrie zich vlot.²¹ Hierdoor trokken grote aantallen arbeiders vanuit het gehele Atlantische gebied naar de Caribische eilanden om in de rendabele olie-industrie te werken, wat de etnische diversiteit op de eilanden sterk vergrootte.²²

Tussen de zes eilanden heersten grote economische verschillen. Handel was desalniettemin de belangrijkste pijler van de Antilliaanse economie; dit gold voor alle eilanden. Curaçao en Sint Eustatius fungeerden de eerste eeuwen als belangrijke centra van doorvoerhandel, Sint Maarten en Bonaire waren voor Nederland significante zoutleveranciers. Aruba was slechts tijdelijk economisch interessant tijdens de goud- en fosfaatwinning, in de negentiende eeuw. Saba was eigenlijk een ‘vergeten eiland van zeelieden’ waar weinig gebeurde, gezien het eiland niet veel meer was dan een uit de zee oprijzende berg.²³ Ook op cultureel vlak was (en is) veel verschil tussen de eilanden op te merken. De Nederlandse invloed kwam moeilijk op gang, het is ook de vraag in hoeverre het doel van de Nederlanders was om hun eigen cultuurstempel achter te laten in het gebied. Omdat handel de voornaamste economie vormde en direct contact met het ‘moederland’ niet overal heel frequent was, onderhielden de eilanden vaak intensievere contacten met hun directe omgeving. Vooral de

¹⁵ Daal en Schouten, *Antilliaans verhaal*, 72.

¹⁶ Dalhuisen e.a., *Geschiedenis van de Antillen*, 60–63; Daal en Schouten, *Antilliaans verhaal*, 74–77.

¹⁷ Hartog, *De geschiedenis van twee landen*, 66.

¹⁸ Poll, *De Nederlandse Antillen*, 8; Hartog, *De geschiedenis van twee landen*, 67.

¹⁹ Hartog, *De geschiedenis van twee landen*, 67; Dalhuisen e.a., *Geschiedenis van de Antillen*, 101.

²⁰ Dalhuisen e.a., *Geschiedenis van de Antillen*, 100–101.

²¹ Daal en Schouten, *Antilliaans verhaal*, 105.

²² Gert Oostindie en Rosemarijn Hoefte, “The Netherlands and the Dutch Caribbean: dilemmas of decolonisation”, in *Europe and the Caribbean* (Macmillan Caribbean, 1991), 73.

²³ Dalhuisen e.a., *Geschiedenis van de Antillen*, 76–77.

Britse koloniën in Noord-Amerika, het vasteland van Spaans-Amerika en omliggende Franse, Britse en Spaanse eilanden waren dominanter in handelsbetrekkingen dan Nederland zelf.²⁴ Culturele invloeden op de Bovenwinden waren voornamelijk Engels, op de Benedenwindse eilanden hoofdzakelijk Spaans.²⁵ In de eeuwen van Nederlandse heerschappij vormden de zes Caribische eilanden dus een meer kosmopolitische verbintenis met hun directe omgeving dan met Nederland.²⁶ De bevolkingssamenstelling op de eilanden varieerde ook sterk gedurende de eeuwen. Daar de oorspronkelijke stammen vrijwel allemaal weggevoerd werden door de Spanjaarden, zijn weinig inwoners nog afstammelingen daarvan. Wel vestigden zich nieuwe stammen op sommige eilanden, waardoor vooral voor de Arubaanse bevolking ‘indianen’ ten grondslag liggen.²⁷ De vestiging van veel blanke Europeanen op de eilanden vanaf de zeventiende eeuw bracht al meer diversiteit teweeg. Veel diverser nog werd de samenstelling van de bevolkingen op de eilanden tijdens en na de opkomst van de slavenhandel. Talloze uit Afrika afkomstige tot slaaf gemaakten vestigden zich – gedwongen – op de eilanden. Vooral nadat de slavernij uiteindelijk werd afgeschaft werden meer blanke en donkere families met elkaar verbonden. De meerderheid van de bewoners van de Nederlandse Antillen stamt hiervan af.²⁸ Door de grote etnische diversiteit ontstond ook een zeer interessante, en per eiland ook weer zeer verschillende mengelmoe van culturen en religies.²⁹

Historiografisch debat

Na deze korte inleiding in de geschiedenis van de Nederlandse Caribische eilanden is vooral te concluderen dat er nog veel meer over gezegd kan worden. Dit is echter reeds door verscheidene auteurs gedaan, daar zal ik dus niet alles van trachten te herhalen. Om een relevante historische context te scheppen in het kader van mijn onderzoek zijn daarentegen de grote lijnen uit de geschiedenis van belang. Daarbij kunnen de verschillende invalshoeken van de geraadpleegde auteurs van invloed zijn op de beeldvorming die in deze context al wordt geschetst.

Een van de meest invloedrijke historici binnen de geschiedschrijving van de voormalige Nederlandse Antillen is dr. Johan Hartog. Het regelmatig geraadpleegde compacte werk *De geschiedenis van twee landen; de Nederlandse Antillen en Aruba* is slechts een samenvatting van zijn uitgebreide werk. Na de voltooiing van zijn vijfdelige boekenserie ‘Geschiedenis van de Nederlandse Antillen’ werd Hartog benoemd tot Ridder in de Orde van Oranje Nassau in 1965. Het eerstgenoemde werk bevat een beknopte en behapbare geschiedenis. De vijfdelige serie daarentegen bevat veel details en is halverwege de twintigste eeuw geschreven, wat resulteert in vijf flinke uitdagingen om door te komen. Hartogs kijk op de Antillen en Aruba is enerzijds objectief en veelzijdig, anderzijds toch wat oppervlakkig, met enige regelmaat onelegant taalgebruik. Daarbij is zijn werk weliswaar toereikend, maar inmiddels ook gedateerd. Opvallend is ook dat Hartog informatief over het slavernijverleden schrijft, maar weinig rept over de slavenopstanden.

Heel anders is *Antilliaans Verhaal: geschiedenis van Aruba, Bonaire, Curaçao, Saba, St. Eustatius en St. Maarten* van Luis H. Daal en Ted Schouten. Beide auteurs zijn geen historici, maar wel van Antilliaanse afkomst. Wijlen Luis Daal was een geboren Curaçaoënaar en schreef al vroeg allerlei artikelen in zowel Papiamentstalige als Spaans- en Nederlandstalige bladen. Ted Schouten is

²⁴ Oostindie, *Het paradijs overzee: de Nederlandse Caraïben en Nederland*, 33–35.

²⁵ Hartog, *De geschiedenis van twee landen*, 78.

²⁶ Hartog, *De geschiedenis van twee landen*, 111; Oostindie, *Het paradijs overzee*, 35.

²⁷ Hartog, *De geschiedenis van twee landen*, 111.

²⁸ Dalhuisen e.a., *Geschiedenis van de Antillen*, 50–52; Hartog, *De geschiedenis van twee landen*, 111.

²⁹ Dalhuisen e.a., *Geschiedenis van de Antillen*, 53; Oostindie, *Het paradijs overzee*, 36.

(vermoedelijk) een Arubaan, en maakte een tv-documentaire over zijn oom, Arubaanse verzetsheld Boy Ecury. In hun boek, geschreven in 1988, trachten zij een volledig verhaal van het Nederlandse Caribische gebied te vertellen, vanuit Antilliaans oogpunt. Hierin benadrukken ze de paradox van de eilanden, die door Nederland als één Caribische noemer worden beschouwd maar nooit een éénwording van het volk tot Antilliaanse natie zullen bereiken. Daal en Schouten bieden een informatief verhaal met de relevante gebeurtenissen van alle eilanden op een rij. Wel mist een historisch perspectief op zaken als de bevolking of de cultuur van de eilanden. Dit wordt meer geboden in *Geschiedenis van de Antillen*, een werk uit 2003 onder redactie van historici Leo Dalhuisen, Ronald Donk, Rosemarijn Hoeft en Frans Steegh. Dalhuisen schreef geschiedenisboeken over Indonesië, Suriname en de Nederlandse Antillen. Donk is historicus van Antilliaanse afkomst, Hoeft is ook surinamist en Steegh is gespecialiseerd in Indonesië. De samenwerking tussen deze gespecialiseerde historici heeft zijn vruchten afgeworpen, daar het boek een zeer uitgebreide, informatieve en toegankelijke geschiedenis biedt van alle eilanden, niet slechts van Curaçao. Ook de slavenopstand onder leiding van Tula wordt gedetailleerd besproken, evenals veel verrijkende informatie over de verschillende culturen en volken. Als laatste belangrijke historicus is Gert Oostindie te noemen, gespecialiseerd in Nederlandse koloniale en Caribische geschiedenis. Meerdere boeken op zijn naam zijn voor deze historiografie geraadpleegd. Zijn blik op de geschiedenis van de Caribische eilanden resulteert in een verzameling informatieve en verdiepende werken, waaraan weinig toevoeging te wensen laat.

Kleine verschillen zitten in de verscheidene werken wat betreft benadering van een aantal onderwerpen. Vooral de hoeveelheid informatie die wordt verschaft op het gebied van het slavernijverleden en de omvang ervan verschilt. Door de auteurs en historici wordt echter geen conflicterende informatie geboden, noch sterk afwijkende benaderingen.

De relatie met Nederland

Ondanks de economische rol die de Caribische eilanden speelden in de vroege koloniale periode werden de eilanden nooit beschouwd als een belangrijke kolonie van Nederland. Meer aandacht werd altijd geschonken aan de andere overzeese kolonie, Suriname, die zich ontwikkelde tot een typische Caribische plantagekolonie waar vooral koffie en suiker werd verbouwd.³⁰ Vanuit Nederlands perspectief, zowel economisch als sociaal, werd zelfs nog meer aandacht besteed aan de andere kant van de wereld, waar de Vereenigde Oostindische Compagnie over het algemeen meer successen boekte in de kolonie Nederlands-Indië. Dit is opvallend wanneer wordt nagegaan dat zowel Suriname als de Nederlandse Antillen een veel vredigere relatie onderhielden met Nederland middels onderhandelingen, in tegenstelling tot het 'vernederende verlies' van Indonesië na 1945.³¹ Hoewel de economische banden tussen de Cariben en Nederland redelijk sterk waren, hebben nadrukkelijke culturele banden zich nooit gevestigd. De Nederlandse kolonisatoren hebben de eilanden amper – bewust of onbewust – cultureel beïnvloed. Hetzelfde geldt overigens voor de andere (voormalige) koloniën.³² De ongelijke verdeling in aandacht tussen de verschillende voormalige Nederlandse koloniën is vandaag de dag nog steeds te zien, bijvoorbeeld in Nederlandse erfgoedcollecties zoals musea en archieven. Het Nederlandse Caribische erfgoed binnen de

³⁰ Oostindie en Hoeft, "The Netherlands and the Dutch Caribbean: dilemmas of decolonisation", 72.

³¹ Ibid., 73–74.

³² Hartog, *De geschiedenis van twee landen*, 79.

Nederlandse collecties is verbazingwekkend klein in vergelijking met de collecties van de andere (voormalige) koloniën, Suriname en Nederlands-Indië.

Gezien het feit dat de zes Nederlandse Caribische eilanden al sinds de zeventiende eeuw tot het Nederlandse Koninkrijk (koloniale rijk, respectievelijk) behoren, is het opmerkelijk dat deze regio zo weinig gerepresenteerd wordt in het Nederlandse erfgoed. Vooral Nederlands-Indië, dat vaak nog steeds wordt beschouwd als een zeer 'succesvolle' kolonie, wordt uitvoerig behandeld in bijvoorbeeld het onderwijs. Dit nu het geval, maar was tevens zo tijdens de koloniale periode.³³ De VOC was succesvoller in de handel (dan de WIC), en dit was wat de Nederlandse inwoners zagen in de opbrengsten en de handelswaar die mee terug naar Nederland werden gebracht. Het is waarschijnlijk om deze reden dat, reeds sinds de achttiende en negentiende eeuw, het koloniale gebied Nederlands-Oost-Indië, of Oost-Indië, simpelweg de benaming Nederlands-Indië heeft gekregen. Sinds 1816 was dit zelfs de officiële naam voor het door de Nederlandse staat gekoloniseerde gebied in de Indische Archipel. Het Caribisch koloniaal gebied, daarentegen, wordt doorgaans 'West-Indië' genoemd.³⁴ Sterker nog, onder West-Indië worden soms ook meer gebieden verstaan, waaronder Suriname en zelfs delen van West-Afrika. De combinatie van Suriname en de Caribische eilanden krijgt vaak simpelweg de naam 'De West'.³⁵

Toch wordt Suriname meer betrokken bij het Nederlandse Koninkrijk dan de eilanden. De reden is mogelijk geweest dat de betrekkelijk kleine eilanden weinig economische potentie boden ten opzichte van de rijke en vruchtbare gronden van Suriname. Omdat op de Caribische territoria bebouwbare grond ontbrak, veranderden die gebieden in plaats daarvan in de belangrijke spil in slavenhandel en -smokkel. Ondanks het verlies van zowel de kolonie Suriname als de kolonie Nederlands-Indië, die op zeer verschillende wijzen onafhankelijk werden van Nederland, zijn de Caribische eilanden onderdeel van het Koninkrijk gebleven (zij het als min of meer autonome landen dan wel bijzondere gemeenten).³⁶ Desalniettemin zijn de andere koloniën tot de dag van vandaag beter gerepresenteerd in het Nederlandse onderwijs, in politieke en sociale omstandigheden en in de collecties van erfgoed en archieven.

Het perspectief vanuit Nederland

Als nu, vanuit een eurocentrisch oogpunt, aan 'de Antillen' wordt gedacht dan komt over het algemeen een beeld op van zon, zee, strand, palmbomen, flamingo's en diepzeeduiken. Kortom: een tropisch paradijs, een ideale vakantiebestemming. Dit paradijselijke idee bij de Nederlandse Cariben is recent. Voor de tijd van het wereldwijde toerisme was het beeld van overzeese gebieden (vanuit Europa) sowieso niet dat van een vakantiebestemming.

Hoewel de voormalige Nederlandse Antillen eeuwenlang een Nederlandse kolonie zijn geweest en nog altijd wezenlijke (voornamelijk politieke) banden onderhouden met Nederland, is het gebied nooit heel winstgevend geweest vanuit Nederlands perspectief.³⁷ Dit is wellicht deels de reden dat de sociale geschiedenis van de 'vergeten uithoek' aan de andere kant van de Atlantische Oceaan zo ontoereikend is in Nederland.³⁸ Toch is vanuit een Nederlands perspectief altijd een

³³ Hartog, *De geschiedenis van twee landen*, 79–85.

³⁴ Gert Oostindie en Inge Klinkers, *Decolonising the Caribbean : Dutch Policies in a Comparative Perspective* (Amsterdam : Amsterdam University Press, 2003), 57.

³⁵ Oostindie, *Het paradijs overzee*, hfdst. 7.

³⁶ Oostindie en Klinkers, *Decolonising the Caribbean*, 68–70.

³⁷ Hartog, *De geschiedenis van twee landen*, 82.

³⁸ Oostindie, *Het paradijs overzee*, 210.

bepaalde kijk op de Nederlandse Cariben geweest, hoe minimaal ook. Dit beeld, gevormd door wat is verzameld in de collecties van Nederlandse archieven, bedoeld voor een Nederlands publiek, is de fundamentele basis van wat de 'Nederlandse blik' genoemd kan worden. Al het beeldmateriaal dat de Nederlandse Cariben afbeeldt en dat gecreëerd is vanuit een Nederlands perspectief draagt bij aan deze Nederlandse blik. Behalve de Nederlandse blik op de Antillen bestaan natuurlijk nog veel meer 'blikken', zoals bijvoorbeeld die van Antillianen zelf. Om met enige diepgang binnen de limieten van deze thesis te blijven is slechts één perspectief als uitgangspunt gekozen, de Nederlandse blik.

Vanuit de geschiedenis van de Nederlandse Antillen kan de Nederlandse blik worden beschouwd als tweedelig. Enerzijds is deze blik het beeld dat Nederlanders vormden van de Nederlandse Antillen ten tijde van het produceren van de betreffende afbeelding. Dit kan een foto zijn, maar ook een plattegrond of kaart, een schets, schilderij of prent. Het perspectief in de historische context is van belang. Anderzijds wordt het Nederlandse beeld gevormd vanuit het perspectief van Nederlanders die nu naar diezelfde beelden kijken. De afbeelding van de Antillen van toen wordt door de kijker van nu 'gerefigureerd' en daarmee een nieuwe betekenis gegeven.³⁹ Niet alleen beeldmateriaal draagt bij aan het Nederlandse beeld van de Cariben. Er zijn vanzelfsprekend veel meer bronnen dan visuele die bepalend zijn voor deze Nederlandse blik, zoals bijvoorbeeld onderwijsmethoden in Nederland, of geschreven bronnen zoals boeken of tijdschriften, maar ook muziek en andere culturele bronnen. Omdat de Caribische collecties binnen Nederlandse erfgoedinstellingen zo betreuwenswaardig klein zijn, en omdat uitgebreid onderzoek door middel van het bestuderen van louter visuele bronnen naar het Nederlands Caribisch gebied niet eerder is uitgevoerd, is het visuele beeldmateriaal over de Cariben het uitgangspunt van deze thesis. Het beeld van de Nederlandse Antillen gevormd door – en een enkele keer voor – Nederlanders via beeldmateriaal wordt in deze thesis onderzocht en vormgegeven. Het onderzoek maakt deel uit van een groter onderzoeksproject genaamd '*Traveling Caribbean Heritage*'. Dit project is een samenwerking tussen Erasmus Universiteit Rotterdam, het Koninklijk Instituut van Taal-, Land- en Volkenkunde (KITLV), de universiteiten van Curaçao en Aruba en UNESCO/Fuhikubo Bonaire.⁴⁰

Door de eeuwen heen is het Nederlandse beeld van de zes Caribische eilanden ongetwijfeld veel veranderd, als gevolg van veranderingen in tijd en context – bijvoorbeeld van koloniaal naar min of meer postkoloniaal. Dit verander(en)de beeld is toonaangevend voor de Nederlandse blik en de ontwikkeling daarvan, wat de kern is van deze thesis. Het beeldmateriaal dat de Nederlandse Cariben afbeeldt en dat in Nederland is verzameld vormt de belangrijkste bron voor het analyseren van deze blik-ontwikkeling. Vanaf de zeventiende eeuw is echter ook veel veranderd in het soort afbeelding, de beeldtechnieken. Om deze reden omvat het beeldmateriaal alle soorten beelden, waaronder foto's, schilderijen, tekeningen, ansichtkaarten, landkaarten en andere prenten. Al deze verschillende beeldtechnieken werden – in de loop der tijd – gebruikt om het beeld dat de maker zag over te brengen naar de kijker. Het is goed mogelijk dat de ontwikkelingen van deze verschillende media, bijvoorbeeld van een geschilderd landschap naar de uitvinding van fotografie, van invloed zijn geweest op de verandering in de Nederlandse blik.

De tijdsperiode van de beelden die in deze thesis worden bestudeerd begint vanaf het moment van kolonisatie van de Nederlandse Antillen door Nederland, aangezien kan worden aangenomen dat dat het moment was waarop voor het eerst een bepaald beeld van het gebied door

³⁹ Henry Venema, "Paul Ricoeur on Refigurative Reading and Narrative Identity", *Symposium* 4, nr. 2 (2000): 237–48; Paul Ricoeur, *Time and Narrative* (Chicago/London: University of Chicago Press, 1983).

⁴⁰ Meer informatie over het onderzoeksproject 'Travelling Caribbean Heritage' is te vinden op <http://www.kitlv.nl/traveling-caribbean-heritage/>

Nederlanders is gevormd. De ontwikkeling van dit perspectief gedurende de zeventiende, achttiende en negentiende eeuw staat daarbij centraal. Gezien het feit dat dit onderzoek deel uitmaakt van een groter onderzoeksproject, zal de twintigste eeuw niet ter beschouwing worden genomen. Deze periode wordt door anderen uitvoerig bestudeerd, toegespitst op één of twee van de zes Caribische eilanden. Dit onderzoek omvat echter alle zes de eilanden, omdat de collectie van afbeeldingen van vóór de twintigste eeuw niet overweldigend groot is. De periodisering van dit onderzoek wordt afgebakend door de sterke verschillen in zowel economische als sociale omstandigheden op de eilanden (dankzij de opkomende olie-industrie en de daaropvolgende kleine industriële revolutie in het gebied), evenals de enorme ontwikkeling op het gebied van fotografie in het begin van de twintigste eeuw. Om de periode uit te breiden tot na 1915 zou leiden tot een uitbouw van onderzoeksmateriaal dat veel te breedvoerig zou zijn voor een masterthesis. De volgende onderzoeksvraag toont aan dat het onderzoek de transformatie en ontwikkeling door de tijd van het gecreëerde beeld van de Nederlandse Cariben vanuit een Nederlands perspectief omvat, door de ontwikkeling van verschillende beeldtechnieken:

Hoe worden de Nederlandse Caribische eilanden tussen 1634 en 1915 weergegeven in Nederlandse visuele erfgoedcollecties, wat is gedurende deze tijd veranderd in het beeld dat gevormd is vanuit deze collecties en hoe heeft de ontwikkeling van visuele media invloed gehad op deze verandering in representatie?

Theoretische concepten als *othering* staan centraal in het onderzoek, evenals de manier waarop visuele bronnen worden gebruikt en gecategoriseerd. De ‘kunst van het kijken’ is een belangrijk aspect bij het analyseren van beeldmateriaal als primaire bron.⁴¹ Deze methodologie wordt toegelicht in hoofdstuk twee: ‘Bronnen en methode’. Verder wordt het Nederlandse perspectief op de Cariben door de eeuwen heen onderzocht. Door de nadruk op de tijd zijn de onderzoekshoofdstukken op een chronologische wijze opgebouwd. De invloed van de ontwikkeling van nieuwe media legt de nadruk ook op de overgang van de ene beeldtechniek naar de andere. De eerste beelden die aan bod komen, de vroegst bekende afbeeldingen van de Nederlandse Cariben uit de zeventiende eeuw, zijn kaarten. Het eerste onderzoekshoofdstuk (hoofdstuk drie: ‘De Nederlandse Cariben in kaart’) zal zich dus toespitsen op de zeventiende-, achttiende- en negentiende-eeuwse cartografie van het Caribisch gebied. Hierbij speelt het kolonialisme een belangrijke rol in de beeldvorming vanuit Nederland. De eerste overgang naar een andere beeldtechniek komt in het volgende hoofdstuk aan bod (hoofdstuk vier: ‘De Nederlandse Cariben in beeld’). Naast de voornamelijk praktische landkaarten worden vanaf de achttiende eeuw steeds meer prenten, aquareltekeningen en schilderijen geproduceerd. Deze afbeeldingen voegen een picturaler beeld toe van de Caribische eilanden, maar zijn tegelijkertijd ook gevoeliger voor een zekere mate van subjectiviteit. Grote veranderingen in het creëren en verspreiden van beelden ontstaan vervolgens in de tweede helft van de negentiende eeuw, wanneer een nieuwe beeldtechniek zich ontwikkelt: de fotografie. In hoofdstuk vijf: ‘De opkomst van de fotografie’ wordt duidelijk hoe deze nieuwe techniek de beeldvorming sterk heeft beïnvloed. Niet alleen de hoeveelheid afbeeldingen stijgt met de komst van fotografie behoorlijk, ook de manier waarop bepaalde taferelen worden vastgelegd, en hoe de beelden vervolgens hun weg terug naar Nederland

⁴¹ Patricia Mohammed, *Imaging the Caribbean: Cultural and Visual Translation* (Palgrave Macmillan, 2009), 12–14.

vinden, verandert. Als laatste mediumovergang wordt de ansichtkaart geanalyseerd. Deze nieuwe manier van communiceren rond de twintigste eeuwwisseling heeft tevens een verandering teweeggebracht in de manier waarop vanuit Nederlands perspectief wordt gekeken naar de Caribische eilanden. Het concluderende hoofdstuk zes legt verbanden tussen de verschillende beeldtechnieken en de invloed die daardoor werd uitgeoefend op de beeldvorming van de Nederlandse Caribische eilanden vanuit Nederlands perspectief.

Cariben of Caraïben?

De Nederlandse taal zette mij voor de lastige keuze: Caribisch Nederland, of Caraïbisch? De Caraïben, of de Cariben? Volgens de officiële Taaladvies-website zijn beide vormen correct, maar is 'Caribisch' de oorspronkelijke spelling.⁴² Johan Hartog, die een flinke reeks boeken met uitvoerige informatie over alle zes de Nederlandse eilanden op zijn naam heeft staan, stelt over de oorsprong van de benaming het volgende: één van de inheemse indianenvolken in het gebied kreeg de naam 'de Cariben'. Zij waren kannibalen, beweert Hartog, "dat wil zeggen, dat zij hun overwonnen vijanden opaten, niet om hun honger te stillen, maar om zich met het vlees de kracht en de dapperheid van de overwonnenen toe te eigenen."⁴³ Het woord kannibaal hangt etymologisch samen met het woord caribe, vandaar de toegekende naam. Door deze oorsprong is ook volgens Hartog de juiste keuze 'Caribisch', gespeld zonder 'a'.⁴⁴ Ook in andere Europese talen, zoals het Engels en het Spaans, zien we dezelfde spelling (*Caribbean* en *islas caribeñas*, respectievelijk). Bovendien vind ik 'Caribische eilanden' simpelweg beter klinken en staan dan 'Caraïbische eilanden', zodoende is de spelling in deze scriptie zonder 'a'.

Slaaf of tot slaaf gemaakte?

Het was Barryl Biekman, voorzitter van het Landelijk Platform Slavernijverleden, die in 2016 opperde om het woord 'slaaf' te vervangen door 'tot slaaf gemaakten'. "Niemand is immers als slaaf geboren", stelde ze.⁴⁵ De benaming van 'slaaf' is inderdaad een term die is voortgekomen uit het Nederlandse slavernij- en koloniaal verleden. Ook Gert Oostindie vindt het een goed idee om op deze manier stil te staan en goed na te denken over de gevoeligheid van woorden. Het is echter ook belangrijk om te beseffen dat door ander taalgebruik de geschiedenis niet verandert, meent Oostindie.⁴⁶ Het verandert daarentegen wel de benadering tot het verleden en daardoor het bewustzijn ervan. In deze scriptie wordt voornamelijk gebruik gemaakt van de term 'tot slaaf gemaakte', maar een enkele keer zal ook 'slaaf' worden gebruikt. De lange term leest namelijk niet altijd even vlot en begrijpelijk. Zie bijvoorbeeld: 'onder leiding van de tot slaaf gemaakte man genaamd Tula' of 'onder leiding van de slaaf Tula'. Het door elkaar gebruiken van de twee verschillende benamingen is niet gedaan met een specifieke bedoeling. Ik ben het eens met de aangebrachte nuance die, denk ik, bijdraagt aan een scherper bewustzijn op 'ons' koloniale verleden.

⁴² "Caraïbisch / Caribisch", geraadpleegd 1 november 2018, https://taaladvies.net/taal/advies/vraag/158/carabisch_caribisch.

⁴³ Hartog, *De geschiedenis van twee landen*, 25.

⁴⁴ Ibid., 36.

⁴⁵ Wietse Pottjewijd, "Slaven zijn tot slaaf gemaakten", de Volkskrant, geraadpleegd 15 mei 2018, <https://www.volkskrant.nl/g-b04e6723>.

⁴⁶ Ibid.

2 | Bronnen en methode

Het gebruik van visuele bronnen als primair bronmateriaal is relatief nieuw in de historische wetenschap. Het bestuderen van een onderwerp dat nog weinig is onderzocht, met een methode die nog zeer weinig is toegepast, is een grote uitdaging. Om tot een samenhangend onderzoek te komen moet de onderzoeksmethode goed aansluiten bij het gewenste onderzoeksresultaat en het beschikbare bronmateriaal. In dit hoofdstuk wordt de gebruikte methode in deze scriptie toegelicht. Daarbij wordt het bronmateriaal beschreven en uitgelegd hoe de eindeloze aantallen afbeeldingen zijn afgebakend. De beelden zijn verzameld uit verschillende Nederlandse archieven en collecties. Deze archieven bezitten verschillende soorten verzamelingen van beelden. Een kritische reflectie per archief verduidelijkt de invloed hiervan op de analyse van het beeldmateriaal. Tevens wordt een theoretische context geschetst.

Visuele bronnen

Het primaire bronmateriaal voor dit onderzoek bestaat uit verzameld beeldmateriaal van de Nederlandse Antillen in de periode 1630-1915 in Nederlandse erfgoedinstellingen, dat zowel gedigitaliseerd is als online openbaar toegankelijk. Deze beperking tot gedigitaliseerde visuele bronnen is een keuze die gemaakt is vanuit meerdere afwegingen, waaronder de haalbaarheid van het onderzoek in verband met toegankelijkheid van materiaal. De verzameling visuele bronnen is derhalve niet compleet; er is nog veel meer beeldmateriaal om te behandelen in bijvoorbeeld verder onderzoek naar het (Nederlandse) perspectief op het Caribisch gebied. Het verzamelde beeldmateriaal omvat verscheidene beeldtechnieken, dus afbeeldingen weergegeven via verschillende media. Gezien het feit dat fotografie (pas) halverwege de negentiende eeuw werd ontwikkeld, bestaat een groot deel van het beeldmateriaal uit andere soorten afbeeldingen dan foto's. De overgang naar fotografie heeft een interessante invloed gehad op de beeldvorming van de Nederlandse Cariben, in ieder geval op de representatie en toegankelijkheid ervan. Daarbij is de hoeveelheid beelden sterk toegenomen sinds de ontwikkeling van fotografie. Rond de eeuwwisseling naar de twintigste eeuw was de ontwikkeling echter nog in een beginnend stadium, wat heeft geresulteerd in een behapbare collectie beeldmateriaal voor dit onderzoek.

Over het Nederlands Caribisch gebied en haar geschiedenis is veel geschreven en gepubliceerd. De *visuele* collectie in Nederland is daarentegen verbazingwekkend klein, zoals eerder genoemd. Bovendien is uitgebreid onderzoek naar de Nederlandse Antillen middels visueel bronnenonderzoek niet eerder uitgevoerd. Om deze reden is de collectie aan visueel materiaal in Nederland waarschijnlijk ook zo gering. De visuele collectie van prenten, tekeningen, schilderijen en foto's biedt een interessante bron voor het in kaart brengen van het beeld van de Nederlandse Antillen dat geproduceerd is door Nederlands erfgoed voor een Nederlands publiek. De analyse van beeldmateriaal zal een aanzienlijke toevoeging zijn op de bestaande kennis over de Nederlandse Antillen, evenals op de studie over Nederlands kolonialisme door gebruik van visuele vergelijkingen. Een voorbeeld van een belangrijke bron van visueel materiaal van het Caribisch gebied is het archief van de Fraters van Tilburg. De fotocollectie van de congregatie is veelomvattend, het Caribische gedeelte bevat ongeveer 30.000 foto's.⁴⁷ Hieronder worden echter ook de foto's van Suriname

⁴⁷ Ton De Jong en Jeroen Ketelaars, "De Caraïbische fotocollectie van de Fraters van Tilburg", *OSO : Tijdschrift voor Surinamistiek en het Caraïbisch gebied* 1, nr. 30 (april 2011): 134.

gerekend. Helaas begint de fotocollectie pas in 1886, het jaar dat de eerste drie fraters als missionarissen naar Curaçao vertrokken, wat betekent dat het grootste gedeelte van de collectie buiten de onderzoeksperiode van deze scriptie valt.

De meest voorkomende soort afbeelding van gekoloniseerde gebieden tijdens de koloniale periode in de zeventiende eeuw is een landkaart. Het was de tijd van verkenning en verovering, van namen toekennen aan veroverde gebieden, en het terugwinnen van verloren land – onlosmakelijk verbonden met het optekenen van een landkaart.⁴⁸ De eerste Nederlandse bezetters van de verschillende eilanden in het Caribisch gebied maakten ook schetsen van hun eerste indrukken. Die afbeeldingen zijn eveneens belangrijke visuele bronnen voor de vroegste onderzoeksperiode. Zodra de ontdekkingsreizigers terug naar Nederland kwamen verspreidden verhalen over de Cariben zich door Nederland. Deze verhalen bereikten ook kunstenaars. Schilderijen en portretten van imposante (handels)figuren namen toe in populariteit. De verscheidenheid aan afbeeldingen is in dit onderzoek onderzocht en geanalyseerd. Vragen als: 'wie of wat wordt afgebeeld, hoe en waarom wordt het afgebeeld juist zo getoond, wie is verantwoordelijk voor het maken van de afbeelding?', zijn leidend geweest tijdens de analyse. Het verzamelde beeldmateriaal is samengesteld uit meerdere Nederlandse (fotografische) archieven en collecties. De erfgoedinstellingen hebben de afbeeldingen verzameld, en zijn dus niet de makers of initiatiefnemers van de beelden. De archieven die hebben bijgedragen aan de collectie voor het onderzoek (met beeld of aanvullende informatie) worden hieronder (kritisch) besproken.

Een eerder genoemde uitdaging bij het analyseren van een dergelijk grote collectie beelden van verscheidene archieven is dat het materiaal vrij snel gelimiteerd wordt tot het materiaal dat online beschikbaar is. Deels door ontoereikende tijd en toegang kunnen slechts de bronnen die gedigitaliseerd en openbaar toegankelijk gemaakt zijn worden bekeken.⁴⁹ Daar komt bij dat niet alle gedigitaliseerde databases even goed gestructureerd zijn. Het is behoorlijk uitdagend gebleken om het meest relevante beeldmateriaal te vinden of juist te filteren in de online collecties. Tenslotte is tussen de archieven ook verschil te zien in motivatie achter het verzamelen van het beeldmateriaal, bijvoorbeeld tussen de Fraters van Tilburg en het Tropenmuseum. Dit verschil draagt ook bij aan verschillende manieren van het ontstaan van de Nederlandse blik vanuit diverse perspectieven.

Bronnenkritiek

Een kritische reflectie per geraadpleegd archief geeft inzicht in de soort afbeeldingen in de betreffende verzameling en de invloed hiervan op de analyse van het beeldmateriaal.

Ten eerste: de beeldcollectie Atlas van Stolk is een collectie afbeeldingen van de Nederlandse geschiedenis.⁵⁰ De grondlegger van de collectie, Abraham van Stolk, begon in 1835 eigenhandig met het verzamelen van prenten, kaarten en tekeningen als gevolg van zijn passie voor de vaderlandse geschiedenis. De collectie is dus door particuliere verzamelaars opgezet. Het is inmiddels uitgegroeid

⁴⁸ Mohammed, *Imaging the Caribbean*, 52.

⁴⁹ Een uitzondering hierop is het boek van Wim E. Renkema, *Kaarten van de Nederlandse Antillen : Curaçao, Aruba, Bonaire, Saba, Sint Eustatius en Sint Maarten tot 1900* (Leiden ; Brill Hes & De Graaf, 2016). Dit boek is voornamelijk gebruikt als bron voor kaarten (en enkele andere afbeeldingen). Online bleek een zeer beperkt aantal kaarten beschikbaar. Het grootste gedeelte van de getoonde kaarten door Renkema zijn echter afkomstig uit het Nationaal Archief in Den Haag. Daar de beelden voornamelijk alsnog in een Nederlands archief te vinden zijn, heeft dit weinig invloed op de gemeenschappelijke waarde van de uiteindelijk gebruikte verzameling beelden.

⁵⁰ Online collectie van de Atlas van Stolk, beeldcollectie van de Nederlandse geschiedenis: <http://collectie.atlasvanstolk.nl/>

tot een collectie van meer dan 250.000 beelden en in bruikleen van de Gemeente Rotterdam. Hoewel de collectie bijzonder groot is, bevat het slechts een stuk of twintig beelden van de voormalige Nederlandse Antillen (waarvan een tiental relevant voor dit onderzoek). Sinds 2011 is de Stichting Atlas van Stolk bezig met het digitaliseren van al haar beelden. Het is dus mogelijk dat de collectie meer beelden van het Caribisch gebied, alleen zijn die nog niet digitaal beschikbaar.

De fotocollectie 'Caribisch Erfgoed' is een samenwerking van CECN (Cultureel Erfgoed Caribisch gebied & Nederland) en Stadsmuseum Tilburg. De digitalisering van het Caribisch fotoarchief van de Fraters van Tilburg leidde tot het online openbaar toegankelijke materiaal.⁵¹ De congregatie van fraters bestaat sinds 1844. Vanaf 1885 vertrok een delegatie van de fraters naar de overzeese Nederlandse gebieden, eerst naar de Caribische eilanden, later naar Suriname en ook naar Indonesië. Hun voornaamste doel was 'de missie' zelf, de kerstening van de bevolking van de Nederlandse koloniën. De fraters waren voornamelijk actief in het onderwijs. De fotocollectie bevat 30.000 beelden van de Caribische eilanden en Suriname. Omdat hun activiteiten pas laat in de negentiende eeuw op de eilanden plaatsvonden is van de collectie slechts een stuk of dertig foto's relevant voor dit onderzoek. De foto's zijn allemaal gemaakt door de fraters zelf en waren voornamelijk bedoeld om de activiteiten van de geestelijken in beeld te brengen. Deze beelden uit het archief van de Fraters van Tilburg presenteren dus een vrij eenzijdig beeld, vanuit het perspectief van de missionarissen.

Het Koninklijk Instituut voor Taal-, Land- en Volkenkunde (KITLV) is één van de initiatiefnemers van het project *Traveling Caribbean Heritage*. Naast wetenschappelijk onderzoek richt het instituut zich op bijzondere collecties van de voormalige Nederlandse koloniën Indonesië, Suriname en de Antillen.⁵² Het collectiebeheer is overgedragen aan de bibliotheek van de Universiteit Leiden, maar de collectie is daarbij reeds openbaar toegankelijk gebleven. Ondanks de verwachte grote bijdrage aan het verzamelde beeldmateriaal voor deze scriptie is de hoeveelheid beelden afkomstig van het KITLV vrij gering vergeleken met beelden van andere archieven. Dit heeft mogelijk te maken met het feit dat de beeldencollectie voornamelijk uit foto's bestaat. Daarnaast zijn enkele kaarten in de collectie gevonden, overeenkomend met exemplaren uit het Nationaal Archief.

Maritiem Digitaal is een gezamenlijke online database voor een aantal maritieme musea in Nederland, waaronder het Maritiem Museum Rotterdam en het Scheepvaartmuseum in Amsterdam.⁵³ Deze musea leggen nadruk op het maritieme heden en verleden. Zo laat het Scheepvaartmuseum zien 'hoe de zee de Nederlandse cultuur heeft bepaald'.⁵⁴ Voor het in beeld brengen van het Nederlandse perspectief op de Caribische eilanden heeft de database voor maritieme musea echter niet heel veel te bieden. De gebruikte beelden bestaan uit negen kaarten, die het gehele Caribische gebied afbeelden en gebruikt werden bij de zeevaart in de koloniale periode. Deze kaarten zijn interessant in vergelijking met landkaarten (zie hoofdstuk drie: de Nederlandse Cariben in kaart).

Het Nationaal Archief in Den Haag is de grootste openbare archiefinstelling in Nederland.⁵⁵ Bijna duizend jaar Nederlandse geschiedenis ligt opgeslagen in 137 kilometer aan archiefmateriaal.

⁵¹ Caribisch fotoarchief van de Fraters van Tilburg: <http://www.caribischerfgoed.nl/>

⁵² De online collectie van het KITLV en Universiteit Leiden: <https://digitalcollections.universiteitleiden.nl/>

⁵³ Online collectie van het Maritiem Museum Rotterdam en het Scheepvaartmuseum: <http://www.maritiemdigitaal.nl/>

⁵⁴ "Het Scheepvaartmuseum", Het Scheepvaartmuseum, geraadpleegd 13 november 2018, <https://www.hetscheepvaartmuseum.nl/>.

⁵⁵ Nationaal Archief in Den Haag: <http://www.gahetna.nl/collectie>

De website van het Nationaal Archief omschrijft het nobele doel van de instelling als ‘het dienen van ieders recht op informatie en inzicht geven in het verleden van ons land’.⁵⁶ De instelling streeft ernaar om het nationale geheugen voor iedereen toegankelijk te maken en te houden, en door een continue koppeling van het verleden met de hedendaagse maatschappij wordt de nationale geschiedenis levendig gehouden. Het archiefmateriaal omvat, behalve rijen aan documenten, ook ruim 300.000 kaarten en tekeningen en ongeveer vijftien miljoen foto’s. Al deze archieven zijn afkomstig van de centrale overheid of van particuliere instellingen of personen. Dit betekent dat het materiaal niet een eenduidig perspectief heeft, daar het uit verschillende bronnen afkomstig is. Het Nationaal Archief biedt een overvloed aan informatie en is zeer toereikend. Toch is het archief op het gebied van online beeldmateriaal lastig te doorzoeken. Voor dit onderzoek zijn voornamelijk kaarten afkomstig uit het Nationaal Archief gebruikt. De online database bevat ook veel foto’s, maar een heel beperkt aantal van de Nederlandse Cariben vóór 1900. Hieruit blijkt dat het archief voornamelijk is ingesteld op het verzamelen en inzichtelijk maken van heel veel informatie betreffende de nationale geschiedenis, en niet slechts is toegespitst op een online database voor beeldmateriaal.

De website van het NMVW, Stichting Nationaal Museum van Wereldculturen, is een gezamenlijk online archief van de collecties van het Tropenmuseum te Amsterdam, het Afrikamuseum in Berg en Dal, Museum Volkenkunde te Leiden en het Wereldmuseum in Rotterdam.⁵⁷ De collectie is zeer toereikend, met 450.000 voorwerpen, 260.000 fotografische beelden en nog eens 350.000 stuks overig documentair beeldmateriaal. Slechts een deel van de collectie is daadwerkelijk te zien in de drie musea. De website streeft ernaar om ook zo veel mogelijk materiaal uit de depots online te tonen. Ondanks de indrukwekkende hoeveelheid beelden blijkt de website enigszins onhandig om specifiek te zoeken, omdat de database lastig op tijdsperiode te filteren is. Desalniettemin zijn ruim zestig beelden gevonden die in eerste instantie relevant leken voor dit onderzoek. De gebruikte beelden blijken allemaal uit de collectie van het Tropenmuseum afkomstig te zijn. Het Tropenmuseum is een museum over mensen, aldus de organisatie.⁵⁸ Het is dan ook niet verwonderlijk dat de verzameling beelden van het Caribisch gebied een aantal unieke Antilliaanse portretten bevat, en een groot aantal foto’s van de bevolking. De collectie van het NMVW lijkt de etnische diversiteit in de wereld te willen belichten, wat de verzameling beelden in het geval van dit onderzoek ten goede komt.

Het Rijksmuseum te Amsterdam opende in 1800 voor het eerst zijn deuren als Nationale Kunstgalerij.⁵⁹ Het is inmiddels uitgegroeid tot nationaal instituut dat een representatief overzicht van de Nederlandse kunst en geschiedenis vanaf de Middeleeuwen biedt. Het Rijksmuseum ‘verbindt mensen, kunst en geschiedenis’.⁶⁰ Gezien de nadruk op kunstcollecties is het niet verwonderlijk dat de meeste schilderijen en prenten uit de gehele verzameling voor dit onderzoek te vinden zijn in de collectie van het Rijksmuseum. De online collectie biedt echter ook talloze foto’s, kaarten, tekeningen en zelfs spotprenten. De diversiteit en toegankelijkheid van de beelden resulteerde in een relevante verzameling van ongeveer 75 afbeeldingen voor dit onderzoek. Het Rijksmuseum is

⁵⁶ “Organisatie”, Nationaal Archief, geraadpleegd 13 november 2018, <https://www.nationaalarchief.nl/over-het-na/organisatie>.

⁵⁷ Nationaal Museum van Wereldculturen (NMVW), een samenwerking tussen het Tropenmuseum, het Afrika Museum en het Museum voor Volkenkunde: <http://collectie.wereldculturen.nl/>

⁵⁸ “Over Tropenmuseum | Tropenmuseum”, geraadpleegd 13 november 2018, <https://www.tropenmuseum.nl/nl/over-tropenmuseum>.

⁵⁹ Online collectie van het Rijksmuseum: <https://www.rijksmuseum.nl/nl/rijksstudio>

⁶⁰ “Visie en missie van het Rijksmuseum - Organisatie”, Rijksmuseum, geraadpleegd 13 november 2018, <https://www.rijksmuseum.nl/nl/organisatie/visie-en-missie>.

ook momenteel nog actief bezig met het verwerven van nieuwe werken. Het schilderij op de voorpagina van deze scriptie bijvoorbeeld, geschilderd door Prosper Crébassol in 1858, is pas in 2013 door het Rijksmuseum gekocht. Het lijkt dus of het museum zijn collectie van de Nederlandse Cariben verder aan het uitbreiden is, wat in het licht van het bestaande onderzoek als een zeer positieve ontwikkeling kan worden gezien.

Het boek van Wim Renkema over kaarten van de voormalige Nederlandse Antillen beslaat precies de onderzoeksperiode van 1600-1900.⁶¹ Met de ontdekking van zijn boek kwam de realisatie hoeveel materiaal en potentieel onderzoek alleen kaarten al kunnen bieden. Renkema legt in zijn boek vooral nadruk op de cartografie. Uit de kaarten die zijn gebruikt voor deze scriptie is getracht een Nederlands perspectief te extraheren en in kaart te brengen. Het boek is een alomvattende leidraad geweest in het analyseren van landkaarten van de Nederlandse Caribische eilanden. Renkema's werk is een uitzondering op de 'regel' om het beeldonderzoek te beperken tot online beschikbare beelden. Het grootste gedeelte van de kaarten die Renkema in zijn boek toont is echter wel te vinden in ofwel het Nationaal Archief of in de collectie van de Universiteitsbibliotheek in Leiden. Deze kaarten zijn dus niet online gevonden, maar wel terug te vinden in een Nederlands archief, waardoor de invloed op het Nederlands perspectief vanuit Nederlandse archieven en collecties in het kader van dit onderzoek ongeroerd blijft. Bij de analyse van landkaarten zijn ook kaarten uit andere archieven bekeken. Hierdoor konden vergelijkingen gemaakt worden die Renkema niet reeds heeft gemaakt, leidend tot nieuwe inzichten en conclusies.

De verschillende invalshoeken van de archieven hebben invloed op de verzameling beelden. Bij de analyse van het beeldmateriaal wordt duidelijk gemaakt op welke manier dit tevens het Nederlands perspectief beïnvloed heeft.

Methodologie

Het verzamelde beeldmateriaal bestaat uit verschillende soorten visuele technieken – verschillende media. Al deze verschillende beelden bieden een blik op de wereld: ze bieden een bepaald perspectief. Een belangrijke kanttekening hierbij is dat de afbeeldingen slechts een weergave zijn van de wereld; de beelden zijn geen transparante vensters, maar een *interpretatie* van de wereld.⁶² Dat is ook wat een bepaald perspectief veroorzaakt. Een Nederlands perspectief, in het geval van deze scriptie. De keuze om alleen op het Nederlandse perspectief te concentreren komt voort uit het overkoepelende onderzoek *Travelling Caribbean Heritage*, waarbij het doel is om de Nederlandse blik op de Nederlandse Cariben in beeld te brengen, alsmede de identiteit op de eilanden zelf. Zoals eerder genoemd zijn er veel meer perspectieven te beschouwen dan alleen de Nederlandse, maar die worden in dit scriptieonderzoek achterwege gelaten.

Verder dient tijdens het uitvoeren van de analyse een bepaalde methode aangehouden te worden, om het onderzoek gericht uit te voeren en in te kaderen. Zonder onderzoeksmethode kan men net zo goed willekeuring naar afbeeldingen kijken, zonder toegevoegde waarde leidend tot concrete resultaten. Beeldmateriaal als schilderijen, tekeningen of foto's dragen bepaalde ideeën van de maker (of opdrachtgever) van het beeld, vergelijkbaar met een geschreven bron.⁶³ Door deze

⁶¹ Renkema, *Kaarten van de Nederlandse Antillen : Curaçao, Aruba, Bonaire, Saba, Sint Eustatius en Sint Maarten tot 1900*.

⁶² Gillian Rose, *Visual Methodologies : An Introduction to Researching with Visual Materials*, 3rd ed. (Los Angeles, CA : SAGE, 2012), 6.

⁶³ M.M.A. Altena, "Het oog van de meester. Arbeidsters in de fotografie van wollenstoffenfabrikant Krantz & Zonen", 2000, 101.

ideeën van de maker te achterhalen krijgt het beeld onverwijld meer betekenis, en kan de reden voor het creëren van het beeld worden bepaald. Op die manier kan door middel van visueel materiaal veel betekenis aan het afgebeelde sociale leven worden overgebracht. Het is dus van groot belang om de beelden te bestuderen om het sociale leven dat wordt afgebeeld te reconstrueren.⁶⁴ Bij een dergelijk onderzoek met beeldmateriaal als primaire bron is het zoeken naar de best passende onderzoeksmethode; historici en beeldmateriaal gaan nog niet zo lang samen. Nog steeds wordt een afbeelding vaker gebruikt als ondersteuning bij tekst, in plaats van als bron van onderzoek.⁶⁵ De gebruikte onderzoeksmethode is gedeeltelijk gebaseerd op een *discourse analysis*, een probleemgerichte en interdisciplinaire onderzoeksmethode. De term ‘discourse’ wordt in veel verschillende onderzoeksvelden binnen de sociale wetenschappen gebruikt en betekent doorgaans simpelweg een ‘coherente en rationele manier van spraak of schrift’.⁶⁶ Ook wordt een discourse gedefinieerd als een ‘analytische categorie die een grote reeks betekenisvolle bronnen beschrijft’.⁶⁷ Het beeldmateriaal dat de Nederlandse Caribische eilanden afbeeldt tussen 1634 en 1915 is in dit geval dus in feite de discourse. De specifieke manier waarop taal wordt toegepast in een discourse kan tevens worden toegepast op de manier waarop objecten of mensen worden afgebeeld. Bij het lezen van de afbeelding wordt gekeken naar de manier waarop objecten en mensen zijn afgebeeld of zijn geplaatst binnen het beeld, zodat bijvoorbeeld zaken als ongelijke machtsverhoudingen tussen etnische (bevolkings)groepen onthuld kunnen worden.⁶⁸ Waarom worden bepaalde zaken afgebeeld, en vooral: waarom worden andere zaken achterwege gelaten? Wat was het doel dat de maker van het beeld voor ogen had, en waarom? Vervolgens is het van belang om de ‘visualisatie’ (*visuality*) te bepalen, dat wil zeggen de manier waarop een bepaalde visie cultureel is geconstrueerd.⁶⁹ Bij het bekijken van een afbeelding moet ook rekening worden gehouden met de culturele achtergrond en interpretaties van de kijker, wanneer diegene analyseert wat hij of zij ziet – of niet ziet – in dat specifieke beeld.

Elke afbeelding vertelt een verhaal. Een afbeelding geeft als het ware bewijs van hoe een bepaalde gebeurtenis eraan toeging, gebeurtenissen als veldslagen en belegeringen, revoluties, kroningen van koningen, executies, overwinningen, kerkelijke activiteiten, et cetera.⁷⁰ Het ‘lezen’ van een afbeelding is daarbij extra belangrijk, maar vormt ook een uitdaging voor zowel de maker van het beeld als voor de lezer (of eigenlijk de kijker). Vooral het representeren van een dynamisch evenement in één statische scene is problematisch en kan leiden tot misinterpretaties van het beeld.⁷¹ Omdat het in dit geval gaat om het lezen van historische beelden is het nu slechts aan de lezer om de beelden te interpreteren. Daarbij is het bij de analyse van het beeldmateriaal van belang om te interpreteren hoe ‘de Nederlander’ de beelden interpreteert, om in te kunnen zien hoe een Nederlands perspectief tot stand is gekomen. Om beelden uit een andere tijdperiode goed te

⁶⁴ Rose, *Visual Methodologies*, 6.

⁶⁵ Martijn Kleppe en Henri Beunders, “Een plaatje bij een praatje of bron van onderzoek?: Fotografie verwerft geleidelijk een plek in de historische wetenschap”, *Groniek: Gronings historisch tijdschrift* 187 (2010): 121.

⁶⁶ Stuart Hall, “The West and the rest: discourse and power”, in *Formations of modernity*, bewerkt door Stuart Hall en Bram Gieben (Cambridge, England: Polity Press in association with the Open University, 1992), 102.

⁶⁷ Teun A. Van Dijk, *Discourse Studies : A Multidisciplinary Introduction*, 2nd ed. (London : Sage Publications, 2011), 357.

⁶⁸ Van Dijk, *Discourse Studies*, 358.

⁶⁹ Rose, *Visual Methodologies*, 6.

⁷⁰ Peter Burke, *Eyewitnessing : The Uses of Images as Historical Evidence*, Repr., Picturing History (London : Reaktion Books, 2007), 140.

⁷¹ Burke, *Eyewitnessing*, 143.

kunnen lezen is het essentieel om de specifieke discourse van de betreffende tijdsperiode of cultuur te herkennen.⁷² De analyse van het verzamelde beeldmateriaal bevat zowel kwantitatieve als kwalitatieve aspecten. Een voorbeeld van kwantitatieve analyse is de hoeveelheid afbeeldingen die mensen of geen mensen tonen, of andere duidelijke repetities in de getoonde taferelen. Deze hoeveelheden geven een bepaalde betekenis binnen de inhoudsanalyse.⁷³ Een kwalitatief aspect is te vinden binnen de onderzoeksmethode van Patricia Mohammed, die uitlegt hoe het aflezen of analyseren van historisch beeldmateriaal (zoals schilderijen) ideeën en kennis over het verleden blootlegt, in plaats van bijvoorbeeld de kunst zelf te beschrijven of bekritisieren. Systematisch kijken naar beelden leidt tot een grondiger begrip van de manier waarop bepaalde ideeën en gedachten tot stand kwamen en evolueerden door diverse historische perioden, suggereert Mohammed.⁷⁴ Het iconische beeld dat tegenwoordig vaak opkomt als het over de Cariben gaat – het beeld van witte stranden, veel zon, cactussen en kokosnoten – komt voort uit de translatie van een iconografische benadering van het visuele. Dit leidt tot een – vaak onbewuste – conceptualisering van afbeeldingen dat resulteert in een geprefabriceerde en onlosmakelijke weergave van een idee.⁷⁵ De opgave in dit onderzoek is uiteindelijk om het visuele te vertalen naar het verbale, om zo de culturele betekenis die geassocieerd wordt met het beeld te achterhalen. Daarnaast wordt bij de analyse van het beeldmateriaal een vergelijkingsmethode toegepast. De vergelijking wordt hoofdzakelijk gemaakt tussen de verschillende beeldtechnieken, wat enigszins samenhangt met de historische perioden (zeventiende, achttiende en negentiende eeuw). Waar het materiaal genoeg toereikend is wordt ook tussen de zes eilanden een vergelijking gemaakt, maar de nadruk blijft op het verschil in weergave. Zoals eerder genoemd bestaat het beeldmateriaal uit veel meer soorten beeld dan alleen fotografie. Hoewel foto's vaak worden geassocieerd met een 'verhoogde authenticiteit', spelen foto's in een groot deel van het onderzoek een secundaire rol, dankzij de opkomst van fotografie tegen het einde van de onderzoeksperiode.⁷⁶ Wat tot slot van belang is bij de kunst van het kijken is het niet laten overschaduwen van interpretaties door eigen vooroordelen. Door een geschikte balans te vinden tussen het analyseren van data en het aanschouwen van een fantasierijke weergave kan dit worden bereikt.⁷⁷

Theoretische context

Een theoretische context versterkt de resultaten van een analyse, daar het een diepere en bredere betekenis geeft aan wat wordt geconcludeerd uit het onderzoek. Dat geldt in dit geval voor het concept *othering* en de theoretische gedachtegang daarachter. Het proces van een andere cultuur, bevolkingsgroep of andere groep als 'anders' dan de eigen groep bestempelen, om zo betekenis te geven aan het idee van 'zelf' en 'ander', gebeurt al sinds mensen in contact komen met andere culturen dan die van zichzelf.⁷⁸ Kolonialisme speelt daarin ook zeker een belangrijke rol, wanneer het onderzoek een gebied als de Nederlandse Cariben in relatie tot Nederland betreft; een voormalige kolonie die nog steeds tot het Koninkrijk behoort. Het feit dat de Nederlandse Antillen door

⁷² Burke, *Eyewitnessing*, 144.

⁷³ Rose, *Visual Methodologies*, 54–56.

⁷⁴ Mohammed, *Imaging the Caribbean*, 9.

⁷⁵ Ibid., 10.

⁷⁶ Ibid., 13–14.

⁷⁷ Ibid., 12.

⁷⁸ Mineke Schipper, *De boomstam en de krokodil : kwesties van ras, cultuur en wetenschap* (Amsterdam : Van Gennep, 1995), 9.

Nederland gekoloniseerd waren beïnvloedt de manier waarop het gebied door Nederlanders werd en wordt gezien, in andere woorden het Nederlandse perspectief.

Bij het proces dat *othering* wordt genoemd is vaak een zwaardere betekenis van kracht, waarbij de ene cultuur de ander niet alleen als anders bestempelt maar zelfs als ondergeschikt.⁷⁹ Dit proces kan worden vergeleken met wat al bij de Oude Grieken gebeurde. Zij hoorden hun slaven een niet-Griekse taal spreken, die in hun oren klonk als “bar bar bar”, waar de term ‘barbaren’ uit voort zou komen.⁸⁰ Deze stereotypering van een voor hen onbekende bevolkingsgroep kwam voort uit het benadrukken van verschillen en leidde tot het classificeren als ‘anders’ en daardoor vaak tot veroordeling en afwijzing. Zoals Raymond Corbey oppert, “hoe meer verschil met de kenmerken van de eigen groep er was, hoe groter de kans dat de anderen in kwestie werden beschouwd als niet, of in ieder geval minder menselijk”.⁸¹ In de negentiende eeuw kwam dit proces steeds vaker voor in reisverslagen en logboeken van (ontdekkings-)reizigers.⁸² Het ‘anders’ maken van het onbekende en het niet vertrouwd dat de reiziger trof was niet abnormaal, gezien de reiziger op ‘ontdekking’ was naar andere culturen. Het was een manier om de vreemde landen en mensen in de verre oorden te begrijpen. Wel was het zo dat in deze reisverslagen ‘anders’ vrijwel altijd als minderwaardig werd beschouwd. In deze zin was de reiziger de ‘ontwikkelde’ (*the civilised*), en de ‘ander’ werd weggezet als barbaars en als tekort komend in elke vorm van beschaving. Op die manier werd een culturele superioriteit aangenomen, wat ook de verantwoording was voor het als inferieur behandelen van de ander.⁸³ De reizigers uit wier reisverslagen dit *othering* veel gebeurde waren over het algemeen Europees, of Westers. *Othering* wordt dan ook beschouwd als een Westers principe.⁸⁴

Maar wat is ‘Westers’? Onze ideeën over het Westen en het Oosten zijn geconstrueerd, en slaan niet puur op een geografische benaming. ‘Onze’, doelend op een Nederlands perspectief en wellicht ook een West-Europees perspectief. Volgens Stuart Hall is het fenomeen ‘het Westen’ wel degelijk ontstaan in West-Europa.⁸⁵ Het heeft de connotatie gekregen van een type maatschappij dat gekenmerkt wordt door vooruitgang en ontwikkeling. Het Westen refereert echter allang niet meer alleen naar Europa, en niet heel Europa behoort tot ‘het Westen’, legt Hall uit. Het is voor velen onduidelijk waar Oost-Europa precies eindigt. De Verenigde Staten horen bijvoorbeeld zeker bij het idee van ‘het Westen’, en Japan – dat op ‘onze’ mentale landkaart het meest oostelijk is dat je kunt gaan – wordt ook beschouwd als ‘Westers’. Latijns-Amerika, daarentegen, ligt op het westelijk halfrond en behoort economisch gezien tot de ‘Derde Wereld’, dat worstelt om het Westen bij te benen.⁸⁶ Het idee van de Derde Wereld is eveneens een product van Westers denken en Westerse visies. Het Westerse perspectief van *othering* zegt over het algemeen dus meer over wie de beschrijving en analyse van de ander uitvoerde dan over degene die beschreven en geanalyseerd werd.⁸⁷ Het is van groot belang om in gedachten te houden dat het analyseren van het concept *othering* vanuit de Westerse wereld ook in het heden een eurocentrische blik over zich uitroept. *Othering* is daarentegen een fenomeen dat niet uitsluitend door ‘Westerlingen’ wordt begaan, maar simpelweg duidt op het classificeren van ‘de ander’ naar uiterlijk, gedrag, taal en gewoontes,

⁷⁹ Carl Thompson, *Travel Writing*, First edition. (London : Routledge, 2011), 132–33.

⁸⁰ Raymond Corbey, *Wildheid en beschaving : de Europese verbeelding van Afrika* (Baarn : Ambo, 1989), 64–65.

⁸¹ Corbey, *Wildheid en beschaving*, 63.

⁸² Thompson, *Travel Writing*, 133.

⁸³ Ibid., 133.

⁸⁴ Schipper, *De boomstam en de krokodil*, 9.

⁸⁵ Hall, “The West and the rest: discourse and power”, 185.

⁸⁶ Ibid., 185.

⁸⁷ Schipper, *De boomstam en de krokodil*, 13.

ongeacht de oorsprong van beide partijen.⁸⁸ De theorie van *othering* is in 1987 al beschreven door Edward Said. Hij omschreef dit proces toen als 'oriëntalisme', waarbij de inheemse volkeren in de 'Oriënt' werden afgeschilderd als vreemd, maar ook als exotisch en mysterieus.⁸⁹ In dat opzicht had de 'ander' een soort positieve connotatie; de Oriënt werd gezien als een romantisch en exotisch, maar ook gewelddadig oord. Volgens Said werd de Oriënt verder beschouwd als het gebied van Europa's oudste en rijkste koloniën, waar de oorsprong van haar moderne beschaving, culturele ontwikkeling en talen ligt. Het Westen wordt mede gedefinieerd door de Oriënt, als contrasterend beeld, idee en ervaring.⁹⁰

In Afrika kreeg *othering* meer een negatieve betekenis, waar Europese Westerlingen de Afrikaanse volkeren op een heel andere manier aanduidden als exotisch. De Afrikaanse culturen waren de Europeanen zo vreemd dat zij hen beschouwden als barbaren, als wilden en zelfs als beestachtig.⁹¹ Op allerlei manieren werden de gebruiken van Afrikaanse volken, zoals eetgewoontes en de manier van kleden, vergeleken met wilde dieren. Het dier staat dan symbool voor onbeschaafdheid, onwaardigheid en onmenselijk gedrag. Zelfs de lichaamsbouw van de Afrikanen werd gelijkgesteld aan die van wilde beesten, terwijl de lichaamsbouw van Europeanen met die van gedomesticeerde dieren werd vergeleken.⁹² Deze barbaarse associatie hadden ook de Nederlanders bij Afrikanen, in de tijd dat de slavenhandel op de gekoloniseerde eilanden van de Cariben op gang kwam. Steeds meer tot slaaf gemaakte mensen werden uit het westen van Afrika getransporteerd naar het Caribisch gebied, zoals Curaçao. Bijna allen waren zwart van huidskleur, werden behandeld als beesten door witte Europeanen, en werden overwegend beschouwd als 'lager' mensenras.⁹³ Deze associatie van inferioriteit met 'zwarten' was al veel ouder. Wanneer Nederlandse kolonisten eind zestiende eeuw handelscontacten in Afrika tot stand brachten, kwamen zij vrijwel voor het eerst in contact met donker gekleurde mensen, een 'fenomeen' dat in hun eigen samenleving praktisch onbekend was.⁹⁴ Het kostte de Westerling slechts tientallen jaren om – onbewust – een compleet negatief stereotype van de Afrikaan neer te zetten. In eerste instantie werd echter de 'zwartheid' minder belangrijk bevonden; er werd meer nadruk gelegd op de veronderstelde wilde staat en barbaarsheid. Dit groeide uiteindelijk uit tot het zwaar bevooroordeelde beeld van een zwarte man die alleen nog maar geassocieerd kon worden met een 'barbaar'.⁹⁵ De representatie van 'de Afrikaan' werd zo gedefinieerd als rechtvaardiging voor de slavernij.⁹⁶ In de loop der eeuwen is dit stereotiepe beeld weinig veranderd; tot in de laatste halve eeuw tot het heden steeds meer bewustwording van de vertroebelende machtsbarrières tussen 'de ander' en de subjectieve blik van de Westerse onderzoeker is ontstaan. Toch leidde de sterke machtsongelijkheid tot en met de negentiende eeuw nog steeds tot een zeer ongelijke invloed op de beeldvorming.⁹⁷ Binnen het discours van '*the West and the rest*' (het Westen en de rest) waren de Westerse vooroordelen over radicaal 'andere' gebieden of volken zo dominant, dat reizigers vaak door hun bevooroordeelde beeld en

⁸⁸ Schipper, *De boomstam en de krokodil*, 11.

⁸⁹ Edward W. Said, *Orientalism* (London : Routledge & Kegan Paul Ltd., 1978), hfdst. 1.

⁹⁰ Ibid., 9–10.

⁹¹ Corbey, *Wildheid en beschaving*, 63–65.

⁹² Ibid., 67.

⁹³ Ibid., 65.

⁹⁴ Gert. Oostindie, *Paradise Overseas : The Dutch Caribbean : Colonialism and Its Transatlantic Legacies*, Warwick University Caribbean Studies (Oxford : Macmillan Caribbean, 2005), 25.

⁹⁵ Ibid., 25.

⁹⁶ Ibid., 26.

⁹⁷ Schipper, *De boomstam en de krokodil*, 11–12.

verwachtingen daadwerkelijk de kannibalistische of barbaarse praktijken dachten te zien.⁹⁸ Zo werd het proces van *othering* dus een soort Westerse aanname van superioriteit, die in de Westerse blik herhaaldelijk werd bevestigd door hun eigen perceptie. In andere woorden, *othering* gebeurt aan de hand van een Westers idee van 'zelf', waartegen het idee van 'ander' wordt afgeschilderd. "Het eigene is maatstaf", zoals Corbey passend heeft geformuleerd.⁹⁹ Op dezelfde manier werd en wordt het Nederlandse Caribische gebied als 'anders' beschouwd vanuit Nederlands perspectief, zoals te zien bij de uitgebreide analyse van het beeldmateriaal in hoofdstuk drie tot en met vijf.

De Nederlandse Cariben zijn vanaf de jaren 1630 gekoloniseerd geweest door Nederland – en af en toe door Engeland of Frankrijk. Gedurende de achttiende en negentiende eeuw had de Republiek der Nederlanden – vanaf 1815 het Koninkrijk der Nederlanden – meerdere koloniën in bezit. Pas na de Tweede Wereldoorlog werden ook de Nederlandse Antillen gedekoloniseerd, hoewel zij onderdeel bleven van het Koninkrijk.¹⁰⁰ Door de uitgebreide geschiedenis in kolonisatie speelt het concept kolonialisme een grote rol bij het analyseren van de Nederlandse Antillen van voor de twintigste eeuw. De encyclopedische definitie van kolonialisme komt neer op het door westerse (vooral Europese) staten opzetten van nederzettingen in doorgaans minder ontwikkelde delen van de wereld, met als doel de economische of militaire belangen van het moederland te dienen. De onderworpen gebieden worden veroverd en opgeëist als 'eigendom' van de (Europese) veroverende natie.¹⁰¹ Rubert Emerson omschreef het westers kolonialisme al in 1969 als het opleggen van 'witte' heerschappij op vreemde volkeren, inwoners van landen die door zout water van het imperiale centrum zijn gescheiden.¹⁰² Een gedateerd standpunt, want kolonialisme slaat op het stichten van koloniën over de gehele wereld; alhoewel in de praktijk de meeste koloniën inderdaad door Europese staten werden gecreëerd in alle delen van de wereld, met name Amerika, Afrika en Azië. In veel gevallen van kolonisatie was bovendien het doel ten minste een deel van de koloniën enige verbinding te laten voelen met het moederland, om een stabiele relatie in stand te houden.¹⁰³ De verbondenheid met de koloniale cultuur was echter niet in alle gevallen even succesvol, zoals in de Nederlandse Cariben. Uit het proces van kolonialisme komt eveneens het idee van "het Westen en de rest" voort; het Westen als ontwikkelde, geïndustrialiseerde, moderne en koloniserende macht versus het 'non-Westen', onderontwikkeld, zonder beschaving, dus behoeftig aan kolonisatie door het 'machtige Westen'.¹⁰⁴ Deze ongelijke machtsverhouding tussen kolonisator en kolonie is een vanzelfsprekende factor in het proces van kolonisatie. Hoe diep die aangenomen machtsverhouding in de publieke opinie is geslopen blijkt uit de tekst van Mineke Schipper, die stelt dat 'gekoloniseerd' synoniem is geworden met 'Derde Wereld' en zelfs zoiets is gaan betekenen als "door het Westen gecontroleerde onderontwikkeling en een derderangs status in de wereld".¹⁰⁵

Toen de Nederlandse veroveraars voor het eerst de Caribische eilanden koloniseerden waren ongelijke machtsverhoudingen eveneens van kracht. De kolonisators bepaalden het lot van de inheemse bevolking op de eilanden. De doelstelling om het eigen land in economische termen te verbeteren was mogelijk onderdeel van het koloniseren, daar de Nederlanders voornamelijk op zoek

⁹⁸ Hall, "The West and the rest: discourse and power"; Thompson, *Travel Writing*, 141–42.

⁹⁹ Corbey, *Wildheid en beschaving*, 64.

¹⁰⁰ Oostindie en Klinkers, *Decolonising the Caribbean*, 58, 64.

¹⁰¹ "Kolonialisme - Nederlandse Encyclopedie", geraadpleegd 8 mei 2018, <http://www.encyclo.nl/begrip/kolonialisme>.

¹⁰² Rupert Emerson, "Colonialism", *Journal of Contemporary History* 4, nr. 1 (1 januari 1969): 3.

¹⁰³ Oostindie, *Het paradijs overzee*, 145.

¹⁰⁴ Hall, "The West and the rest: discourse and power", 186.

¹⁰⁵ Schipper, *De boomstam en de krokodil*, 12–13.

waren naar exploitatiemogelijkheden op bijvoorbeeld zoutpannen of plantages. De Nederlandse kolonisators besloten een groot deel van de inheemse bevolking te verschepen naar bijvoorbeeld Venezuela om daar aan het werk gezet te worden.¹⁰⁶ Om het daaropvolgende tekort aan arbeiders te overbruggen brachten de Nederlanders een hoop tot slaaf gemaakte mensen vanuit West-Afrika naar de eilanden, een duidelijke weergave van de hogere machtspositie die de Nederlanders innamen. Door de succesvolle en snel groeiende slavenhandel in het Caribisch gebied gedurende de zeventiende en achttiende eeuw bestond de populatie van de Nederlandse Caribische eilanden, met name Curaçao, al snel uit generaties van Afrikaanse (voormalige) slaven. Na de officiële afschaffing van de slavernij in 1863 trokken veel van deze inwoners weg uit Curaçao, om elders een vrij bestaan op te bouwen.¹⁰⁷ Door de kleinschaligheid van de Caribische territoria, in vergelijking met andere Nederlandse koloniale gebieden, was het koloniaal beleid veel minder ontwikkeld dan in de andere koloniën.¹⁰⁸ Desondanks is het postkoloniale beeld van de gedachtenis aan koloniaal Caribisch gebied binnen Nederland geen onbelangrijk beeld.¹⁰⁹ Hoewel de onderzoeksperiode van deze thesis voornamelijk de koloniale periode omvat, zal het 'koloniale gevoel' een interessant kader voor interpretatie van het beeldmateriaal vormen.

¹⁰⁶ Poll, *De Nederlandse Antillen*, 8.

¹⁰⁷ Oostindie, *Paradise Overseas*, 137.

¹⁰⁸ Oostindie en Klinkers, *Decolonising the Caribbean*, 57.

¹⁰⁹ GJ Oostindie en D Rothermund, "Ruptures and dissonance; Post-colonial migrations and the remembrance of colonialism in the Netherlands", in *Memories of post-imperial nations; The aftermath of decolonization, 1945-2013*, 2015, 38–39.

3 | De Nederlandse Cariben in kaart

Landkaarten en zeekaarten behoren tot de eerste soort afbeeldingen die van de Nederlandse Cariben zijn gemaakt en in Nederland verzameld zijn. De beeldtechniek van kaarten en plattegronden is al zeer vroeg ontwikkeld; al sinds de zestiende eeuw werden bij het maken van kaarten ver ontwikkelde printtechnieken gebruikt en bestond reeds een uitgebreide kennis van cartografische symbolen.¹¹⁰ Europese cartografie (dus ook de kaarten die door Nederlandse ontdekkingsreizigers zijn gemaakt) is onlosmakelijk verbonden met onderzoeken en ‘ontdekken’, veroveren en bezetten van gebieden in de wereld. Kaarten waren daarbij een belangrijke bron van informatie. Zo was ook bij Nederlandse zeevaarders meteen behoefte aan kaarten, vanaf het moment dat zij het gebied van de Caribische Zee binnen voeren, vertelt Wim Renkema in zijn boek *Kaarten van de Nederlandse Antillen*.¹¹¹ In eerste instantie werden in de zestiende en zeventiende eeuw vooral zeekaarten geproduceerd. Pas na de verovering van de zes Caribische eilanden op de Spanjaarden begonnen de Nederlanders ook landkaarten van de eilanden te maken.¹¹²

Om het Nederlandse perspectief op de Cariben van toen in beeld te brengen, is het bestuderen van kaarten van groot belang. Er zijn meerdere manieren om naar kaarten te kijken; ze kunnen simpelweg worden beschouwd als decoratie (aan de muur, of in de vorm van een globe), of als geografisch middel voor bijvoorbeeld reizen en navigeren. Ook kunnen kaarten worden bestudeerd om de geschiedenis van de cartografie te begrijpen, en de ontwikkelingen van de kaartmakerij.¹¹³ De focus in dit hoofdstuk ligt op de manier waarop de Nederlandse Cariben in kaart zijn gebracht gedurende de zeventiende, achttiende en negentiende eeuw. Dat wil zeggen, er wordt gekeken naar hoe de visualisatie van de Cariben is geëvolueerd door de eeuwen heen en naar wat dat vervolgens zegt over het beeld van de Cariben dat in Nederland werd gevormd. Veel van de verzamelde kaarten in deze thesis zijn afkomstig uit Renkema's kaartenonderzoek van het Caribisch gebied. Het eigenaardige verschijnsel van kaarten bestuderen, zo stelt hij, is dat elke kaart weer nieuwe vragen oproept, die alleen met andere kaarten te beantwoorden zijn.¹¹⁴ Zo breidde zijn onderzoek zich steeds verder uit, resulterend in een alomvattend boek over de cartografie van de voormalige Nederlandse Antillen. Een uitgebreid onderzoek naar de cartografie zelf, zoals Renkema deed, zal dus niet worden gedaan in deze thesis. Hoewel de onderzoeksperiode van de zeventiende, achttiende en negentiende eeuw perfect met zijn werk overeenkomt, richt dit hoofdstuk zich juist op de betekenis van verschillen in het afgebeelde op de kaarten. Het betreft de verandering in beeld, en of de Nederlandse blik op de Cariben in beeld kan worden gebracht middels het bestuderen van land- en zeekaarten. Er wordt getracht tot nieuwe inzichten te komen in de vorm van verklaringen voor de waargenomen veranderingen en de koloniale aspecten daarvan.

De analyse van de kaarten is voornamelijk gedaan door middel van vergelijkingen. Hierin is gekeken naar de meest opvallende verschillen en overeenkomsten en is gezocht naar verklaringen hiervoor. Dit hoofdstuk begint met kaarten van het gehele Caribische gebied, om de context te begrijpen zoals die toen in beeld werd gebracht. Vervolgens zal de kaartenanalyse van de

¹¹⁰ Mohammed, *Imaging the Caribbean: Cultural and Visual Translation*, 52.

¹¹¹ Renkema, *Kaarten van de Nederlandse Antillen : Curaçao, Aruba, Bonaire, Saba, Sint Eustatius en Sint Maarten tot 1900*, 7.

¹¹² Ibid., 7.

¹¹³ Mohammed, *Imaging the Caribbean*, 54.

¹¹⁴ Renkema, *Kaarten van de Nederlandse Antillen*, 7.

afzonderlijke eilanden worden getoond, inclusief vergelijkingen onderling. Als laatste betreft dit hoofdstuk een onderdeel over de benaming van de verschillende eilanden en over het tot stand komen van de huidige namen in het gebied.

Overzichtskaarten

Zoals eerder genoemd wordt de Europese cartografie vanaf eind vijftiende, begin zestiende eeuw onlosmakelijk verbonden met ontdekking, verovering, bezetting en kolonisering van de rest van de wereld. Hierdoor wordt het vaak beschouwd als een 'Westerse' uitvinding, of een West-Europese uitvinding. Ver voor de stijgende populariteit van Europese kaarten in de zestiende eeuw werden in China al plattegronden gemaakt sinds de tweede eeuw. Kaarten uit die periode hadden als voornaamste doel de geografie te verklaren, die sterk verbonden was met legendes en mythen.¹¹⁵ Sinds de zestiende eeuw ontwikkelde het proces van de cartografie door (nog primitieve) printmethodes, gecombineerd met een zeer snel toenemende kennis van navigeren op zee en de zich steeds verder uitbreidende bekende wereld. Vanaf het moment dat Columbus de Atlantische Oceaan overstak en onbedoeld aankwam bij wat nu het Amerikaanse continent is, en zijn tijdgenoten Vespucci en De Ojeda verschillende eilanden in het Caribische gebied 'ontdekten' vanuit Europa, zijn deze eilanden langzaam op kaarten verschenen. Als onderdeel van de lange keten eilanden vanaf de kust van Venezuela staan de Nederlandse eilanden af en toe op de grote landkaarten. De vroegste kaart uit een Nederlands archief (Maritiem Museum Rotterdam) is gemaakt in 1566 door de Italianen Fernando Bertelli en Paulo Forlani (afb. 3.1). Door de beperkte digitale beschikbaarheid is moeilijk te zien welke eilanden precies zijn getekend en benoemd. Een aantal Spaanse kaarten uit dezelfde tijd

AFB. 3.1 ITALIAANSE KAART VAN DE ATLANTISCHE OCEAAN. F. BERTELLI EN P FORLANI, 1566

¹¹⁵ Mohammed, *Imaging the Caribbean*, 52, 55–56.

doet echter vermoeden dat in ieder geval de ABC-eilanden erop zijn afgebeeld (afb. 3.2a-c).¹¹⁶ In de zestiende eeuw is de halve wereld – zoals we die nu kennen – nog ‘in ontdekking’. Op de Italiaanse kaart (afb. 3.1) is goed te zien dat bijvoorbeeld het continent Afrika nog niet helemaal is afgebeeld, en ook de vormen van zowel Noord- als Zuid-Amerika zijn incorrect (vergeleken met de kennis die we nu bezitten). Veel eilanden in het Caribisch gebied missen ook nog.

Uit de zeventiende eeuw is een grote verzameling zeekaarten te vinden in Nederlandse archieven. Dit is te verklaren doordat de zes eilanden toen op de Spanjaarden werden veroverd door de Nederlanders. De volgende kaart (afb. 3.3) is gemaakt tussen 1640 en 1660, kort nadat alle eilanden onder Nederlands bewind waren gekomen. De kaart is uitgegeven door Johannes Janssonius. Alle zes de Nederlandse eilanden zijn afgebeeld en benoemd, maar de vormen van de eilanden kloppen nog helemaal niet. Zoals veel kaarten in de zeventiende eeuw is deze gesierd door een met versierselen omlijste cartouche. Deze cartouches bevatten gegevens van de kaart zoals het onderwerp, de naam van de maker of uitgever, plaats en datum van uitgave en één of meerdere schalen. Vaak bevatten ze echter ook minder objectieve informatie, zoals (koninklijke) schilden van bijvoorbeeld de opdrachtgever van de kaart, of uitgebreide tekeningen van dieren, engeltjes of andere mythische figuren. Enerzijds werd de cartouche dus een heus kunstwerk, wat gezien werd als de handtekening van de kaartenmaker, anderzijds was het een symbool van koloniale macht met nationale schilden.¹¹⁷ Bovendien was de wereld van de zeevaart onderhevig aan flink wat bijgeloof; de versiersels bevatten daarom vaak figuren uit de Griekse mythologie die te maken hadden met de

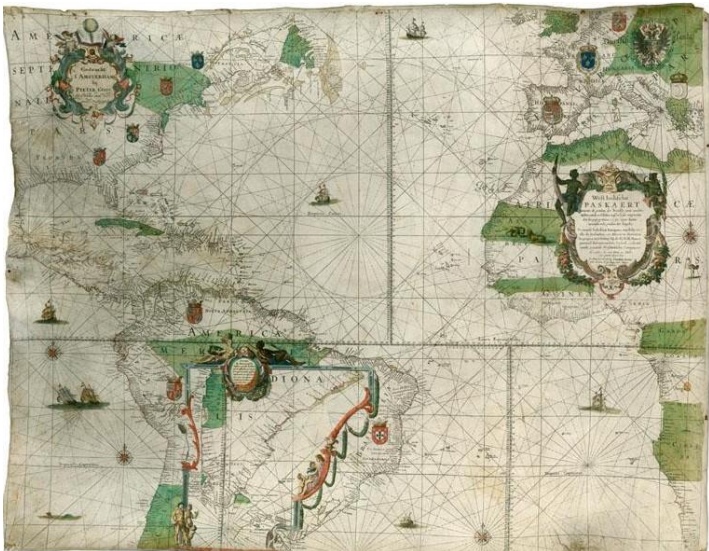
AFB. 3.3 KAART VAN MIDDEN-AMERIKA EN HET CARIBISCH GEBIED. JOHANNES JANSONIUS, 1640-1660

¹¹⁶ Renkema, *Kaarten van de Nederlandse Antillen*, 32–33.

¹¹⁷ Mohammed, *Imaging the Caribbean*, 79–80.

AFB. 3.4A WEST-INDISCHE PASKAART, HANDGEKLEURD. ANTHONIE JACOBSZ, 1646

AFB. 3.4B HERUITGAVE WEST-INDISCHE PASKAART, HANDGEKLEURD. JOHANNES LOOTS, 1695

AFB. 3.4C WEST-INDISCHE PASKAART, HANDGEKLEURD EN GEDRUKT. PIETER GOOS, 1726

zee en de wind, of met wijsheid, koers en navigatie. De angst en het respect voor de overweldigende zee overheersten. Zo was de (zee)kaart niet alleen een product van mathematische precisie en kunde, maar ook van kunst en verbeelding.¹¹⁸ De cartouche op de kaart van Janssonius vertoont verder een aantal dieren, waarvan werd gedacht dat die in het afgebeelde gebied voorkwamen.¹¹⁹ Zo zijn, niet heel waarheidsgetrouw, een aantal hagedissen afgebeeld die vreemd waren voor Nederlanders, evenals slangen, vleermuizen en zeeschildpadden. Vooral in de tweede helft van de zeventiende eeuw zijn veel gelijkende paskaarten voor de zeevaart te vinden, die het hele Caribische gebied en Amerika afbeelden (afb. 3.4a-c). Paskaarten zijn bedoeld voor navigatie op zee en zijn voorzien van kompaslijnen. De kaart ontleent zijn naam aan het gebruik van een passer om afstand op de kaart uit te zetten. Deze grote kaarten uit de collectie van het Scheepvaartmuseum, gemaakt ten tijde van koloniale hoogtepunten, hadden niet als doel om de individuele eilanden in kaart te brengen. De kompaslijnen en topografische weergave van het gebied wijzen erop dat paskaarten fungeerden als navigatiemiddel, tussen de eilanden door. De vormen van de eilanden zijn dan ook nog steeds zeer onjuist.

Meer detail van de individuele eilanden kwam op tijdens de achttiende eeuw, wat verderop in dit hoofdstuk wordt aangetoond. Een opmerkelijk verschillende kaart uit eind zeventiende eeuw is

AFB. 3.5 KAART VAN MIDDEN-AMERIKA EN HET CARIBISCH GEBIED, HANDGEKLEURD. CORNELIS DANCKERTS, 1680

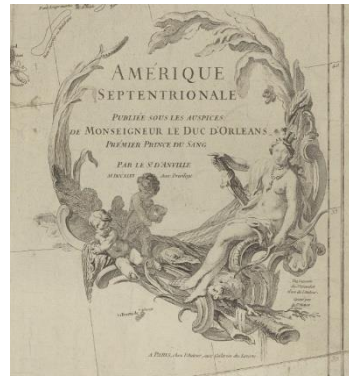
¹¹⁸ Mohammed, *Imaging the Caribbean*, 80–81.

¹¹⁹ Renkema, *Kaarten van de Nederlandse Antillen*, 34–35.

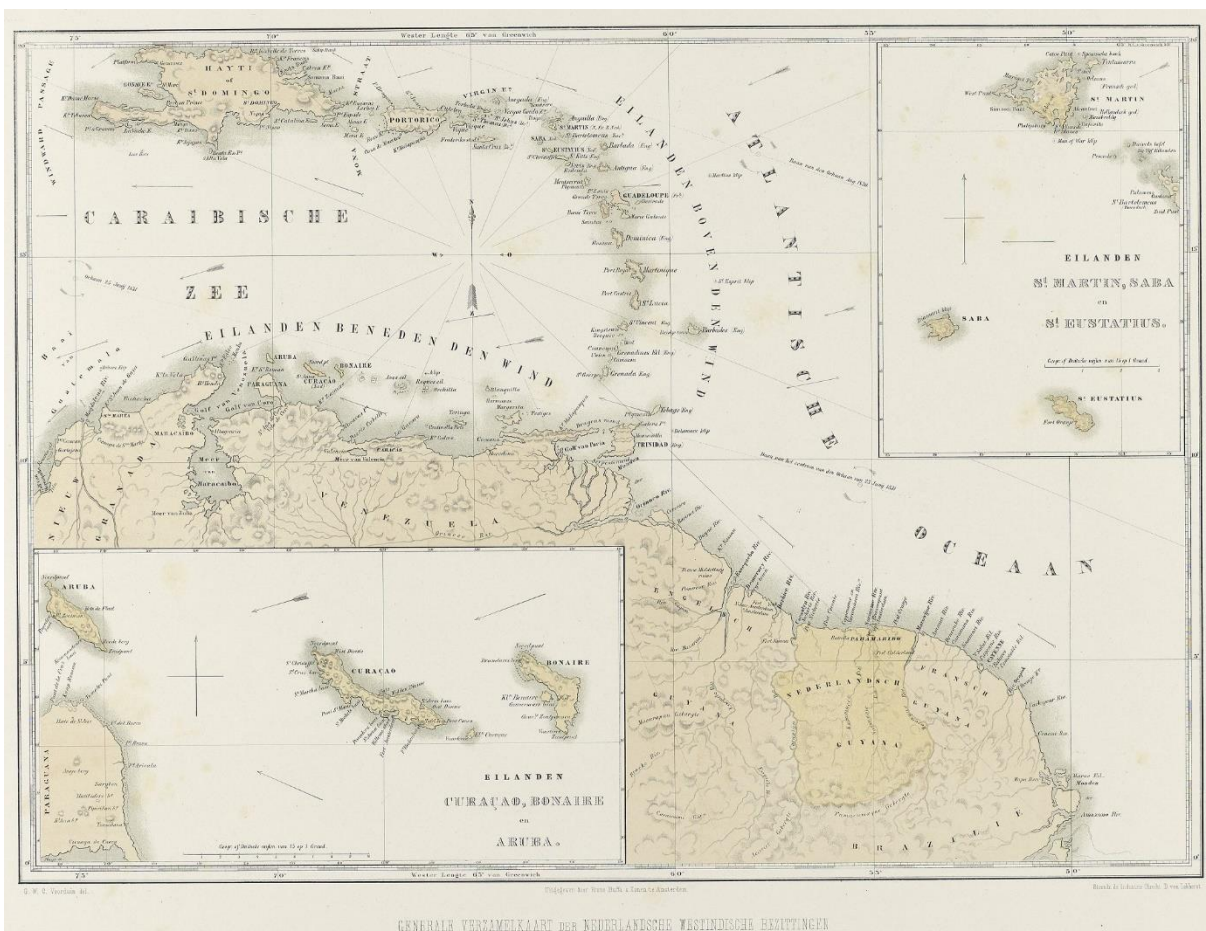
uitgegeven door Cornelis Danckerts – de werkelijke prentmaker is anoniem (afb. 3.5). De kaart is, in tegenstelling tot veel kaarten uit dezelfde tijd, opvallend weinig versierd. De zorgvuldig met de hand gekleurde kaart bevat geen kompaslijnen; de kaart was dus niet bedoeld voor navigatie op zee. De kleuren waarmee de landen en eilanden zijn ingekleurd waren volgens Pat Mohammed doorgaans een indicatie voor welke Europese landen claim legden op de gebieden.¹²⁰ Dat lijkt hier echter niet het geval. De kleuren lijken meer een sierlijke invulling, een kunstwerk. Bovendien is bij veel eilanden in tekst aangegeven tot welk landen deze behoren, in een opvallende mengeling van Latijn,

AFB. 3.6A EN B CARTOUCHE BIJ KAART VAN MIDDEN-AMERIKA EN HET CARIBISCH GEBIED.
HENRY POPPLE, 1733 (A)

SR. D'ANVILLE, 1746 (B)

AFB. 3.7 KAART VAN DE NEDERLANDSE ANTILLEN UIT 'GEZIGTEN UIT NEERLAND'S WEST-INDIËN'. GERARD VOORDUIN, 1860

¹²⁰ Mohammed, *Imaging the Caribbean*, 66.

Nederlands en Spaans. Halverwege de zeventiende eeuw was het gebied rond Amerika grotendeels verwickeld in opeenvolgende oorlogen tussen de grootmachten Engeland, Nederland, Frankrijk en Spanje. Hiernaar refereert de titel “Stoel des Oorlogs in America”, die Danckerts aan de kaart gaf.

De Nederlanders waren tot in de achttiende eeuw zeer vooruitstrevend in navigatie en handel overzee. Spaanse cartografen waren eveneens zeer bekwaam in de cartografie, maar hielden alle informatie met betrekking tot hun koloniale activiteiten lange tijd compleet verborgen voor andere landen. De Engelsen en Fransen waren in het Caribische gebied ook actief, en in de eerste helft van de achttiende eeuw woedde een heuse kaartenoorlog tussen Engeland en Frankrijk (zie bijlage II afb. B.1).¹²¹ Deze achttiende-eeuwse kaarten waren een uitstekend middel om koloniale macht uit te oefenen bij het claimen van de overzeese gebieden. De verschillende eilanden zijn op beide kaarten benoemd in eigen taal, zonder dat is aangegeven bij welk land zij op dat moment hoorden. De kaarten vertonen meer koloniale aanwijzingen. Erkenning en status in het eigen land waren van groot belang, zoals te zien in de cartouche van zowel Popple als D’Anville (afb. 3.6a en b). In beide kaarten worden de Nederlandse eilanden benoemd. Vanaf de zeventiende eeuw was een grote landkaart ook populair om aan de muur te hangen, en werd het gezien als een luxe item, een indicator voor rijkdom en status.¹²² De aantrekkingskracht van het afbeelden van de koloniën was mogelijk een bepaald soort nationalistisch machtsvertoon.

Op een overzichtskaart uit de negentiende eeuw (afb. 3.7) zien we eindelijk correcte vormen van de eilanden, wat ongeveer drie eeuwen heeft geduurd.¹²³ Deze kaart door Gerard Voorduin, kunstschilder en lithograaf, is op een geheel nieuwe manier gemaakt. De opkomende steendrukkunst vormde een nieuw medium en was een belangrijke ontwikkeling in de drukkunst. Het is goed te zien dat de kaart gericht is op de Nederlandse eilanden, daar de zes eilanden in twee inzetten vergroot zijn getoond. Hoewel Voorduin werkzaam was bij de marine, was hij voornamelijk kunstenaar.¹²⁴ De titel van de kaart “Generale verzamelkaart der Nederlandsche Westindische Bezittingen” doet vermoeden dat deze niet voor de zeevaart is gemaakt. Verder verwijst de titel naar het koloniale Nederlandse denkpatroon van de negentiende eeuw. De manier waarop de eilanden als Nederlands bezit werden beschouwd suggereert dat ook over alles en iedereen op de eilanden werd gedacht als Nederlands bezit.

Kaarten per eiland

Vanaf de achttiende eeuw werden steeds meer details van de individuele eilanden in kaart gebracht.¹²⁵ Sinds de verovering van de Nederlandse eilanden door de WIC zijn echter al kaarten van de afzonderlijke eilanden gemaakt. De zes eilanden komen hieronder aan bod, te beginnen met Curaçao. Dit eiland is als eerste door de WIC geschetst, en hiervan is verreweg de meeste informatie te vinden. De andere eilanden zullen in alfabetische volgorde volgen, zoals ook Renkema deze volgorde aanhield in zijn boek. Door de ruime hoeveelheid kaartmateriaal te vinden in het boek van Renkema kunnen niet alle versies, details en verschillen besproken worden. Het is van belang om te concentreren op de vragen die centraal staan in deze scriptie. Een eventuele koloniale blik vanuit Nederland op de Cariben wordt onderzocht.

¹²¹ Mohammed, *Imaging the Caribbean*, 67.

¹²² Ibid., 52.

¹²³ Ibid., 63.

¹²⁴ “Stichting RKD - Nederlands Instituut voor Kunstgeschiedenis”, Gerard Voorduin, geraadpleegd 30 juli 2018, <https://rkd.nl/nl/explore/artists/91683>.

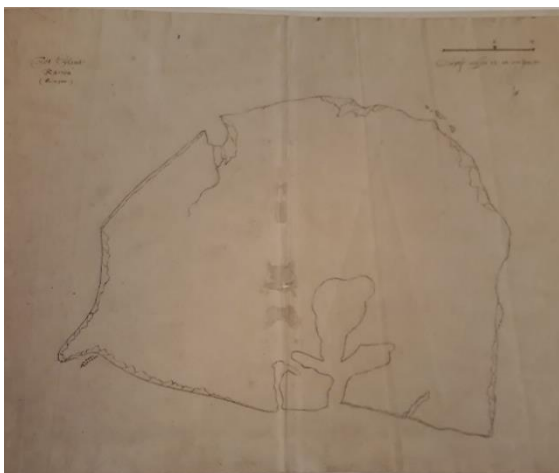
¹²⁵ Mohammed, *Imaging the Caribbean*, 67.

Curaçao

Voordat alle zes de Nederlandse eilanden veroverd werden door de Nederlanders werden zij door de Spanjaarden onbelangrijk geacht. Waarschijnlijk zijn daarom in de zestiende eeuw door de Spanjaarden – zover bekend – geen individuele kaarten gemaakt.¹²⁶ Sinds de verovering door de WIC werden verscheidene individuele kaarten geproduceerd. Van Curaçao, het grootste Nederlandse Caribische eiland, waren dat er ruimschoots het meest – over de cartografie van Curaçao zou een heel boek geschreven kunnen worden. Zeker honderden kaarten zijn van Curaçao te vinden (waarvan meer dan de helft detailkaarten zijn van baaien en forten), ten opzichte van tientallen kaarten van de overige vijf eilanden.

De eerste kaart van alleen Curaçao maakte Johan van Walbeeck in 1634, die hij bijsloot in een rapport terug naar de Nederlandse bewindhebbers (afb. 3.8b). Vermoedelijk had hij op zijn reis een eerste schets mee, zo basaal dat er geen enkele gelijkenis met de werkelijke vorm van het eiland is te vinden; alleen het Schottegat is in kaart gebracht (afb. 3.8a). Meteen een jaar later maakte Willem Hondius een gedetailleerde kaart van Curaçao, het landschap goed gevuld met heuvels en bergen, rivieren, en vee (afb. 3.9). Een uitvoerige beschrijving naast de kaart laat zien hoe Hondius het eiland op een aantrekkelijke manier omschreef, waarschijnlijk om interesse te wekken bij investeerders en kolonisten. Ook de kaart door Vinckboons, die gebaseerd is op de twee eerdere kaarten, is met mooie tekeningen aantrekkelijk gemaakt (afb. 3.10). Over de bevolking op het eiland wordt niet gerept; er is ook geen beeld van. Vinckboons heeft slechts een paar huisjes verspreid rond een kerkje getekend, met het bijschrift 'wilde huisjes'. Verder werden in de zeventiende eeuw zeer veel detailtekeningen van delen van Curaçao gemaakt, vooral van de verscheidene baaien. Deze informatie was van het grootste belang voor de kolonisten die aan- en afvoeren naar het eiland, alsmede dienend als onmisbare bron voor nederzettingen en verdedigingsforten. Ook verscheen het eiland op talrijke paskaarten als bijkaart, waar het gedurende de zeventiende eeuw nog vaak verschillende namen kreeg. Een voorbeeld hiervan is de kaart van Johannes van Keulen uit 1684, waar Curaçao aangegeven is met de naam 'Quiraçao' (afb. 3.11a en b). Het is opmerkelijk dat Van Keulen deze naam die zelden voorkomt gebruikte, aangezien hij in eerdere kaarten reeds de juiste naam gebruikte.¹²⁷

In de achttiende eeuw is de algemene verzameling kaarten iets beperkter. De kaarten die verschenen zijn geven niet de actuele situatie in de achttiende eeuw weer. Gerard van Keulen

AFB. 3.8A OMTREK CURAÇAO. ONBEKEND, 1634

AFB. 3.8B OMTREK CURAÇAO. JOHAN VAN WALBEECK,

¹²⁶ Renkema, *Kaarten van de Nederlandse Antillen*, 34–35.

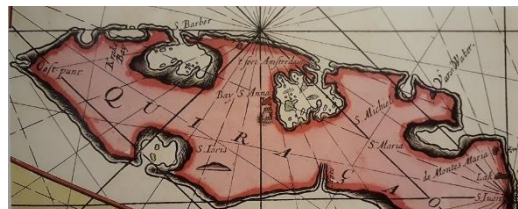
¹²⁷ *Ibid.*, 162.

maakte een kaart waar meerdere versies van verschenen, in 1711, 1715 en 1720 (zie Bijlage II afb. B.2). Hierop bleven dezelfde achterhaalde details staan, zoals een incorrecte vorm van het eiland, meerdere namen bij één baai, de Tafelberg op de verkeerde plaats, verwisselde namen en een extra eilandje in plaats van een schiereiland.¹²⁸ Het meest opmerkelijk is dat bijna alle kaarten uit de achttiende eeuw zijn gemaakt door personen die zelf Curaçao nog nooit hebben gezien.¹²⁹ De informatie op de kaarten werd – inclusief topografische onjuistheden – overgenomen van eerder verschenen exemplaren. De kaart van Van Keulen is op verscheidene latere Engelse en Franse versies terug te zien. Daarentegen verschenen talloze plattegrondjes van baaien en forten, in detail, die vaak op Curaçao zelf werden gemaakt. C. Schrijver maakte een reeks detailkaarten van baaien op Curaçao, zoals die in afb. 3.12. Halverwege de achttiende eeuw toonde S. Geerts een grote kaart waarop zeer gedetailleerd het stedelijke gebied van Willemstad staat aangegeven, inclusief erven met bebouwing en beplanting (afb. 3.13). Ook de eigenaren ervan worden aangegeven. Dit is eigenlijk de eerste indicatie dat de bevolking in acht wordt genomen. Eén verdere verschijning van mensen is te zien op een kaart van D. Creefts uit 1783 (afb. 3.14): de titelcartouche vertoont drie schaars geklede donkergekleurde mensen, de man met een indianentooi op zijn hoofd, naast manden met vruchten en handelswaar, exotische vogels en planten. In plaats van Afrikaanse tot slaaf gemaakten wordt hier dus de amper nog voorkomende oorspronkelijke bevolking getoond.

Pas in de negentiende eeuw verschijnen kaarten van Curaçao die topografisch correcter zijn. De militaire bedrijvigheid van eind achttiende/begin negentiende eeuw leidde tot een reeks militaire kaarten met feilloze precisie. In 1836 ontwierp de kaartenmaker Reinier Frederik baron van Raders een kaart op basis van eerdere militaire kaarten (afb. 3.15). Veel details op de kaart en een uitgebreide legenda doen vermoeden dat de precieze locaties van dorpen en geografische kenmerken van groter belang waren geworden voor de Nederlanders. De vele detailkaarten uit zowel de achttiende als de negentiende eeuw geven grotendeels details van de grote baaien en havens, forten en verdedigingsbouwwerken weer. Zeer opmerkelijk is dat er in de zeventiende, achttiende én

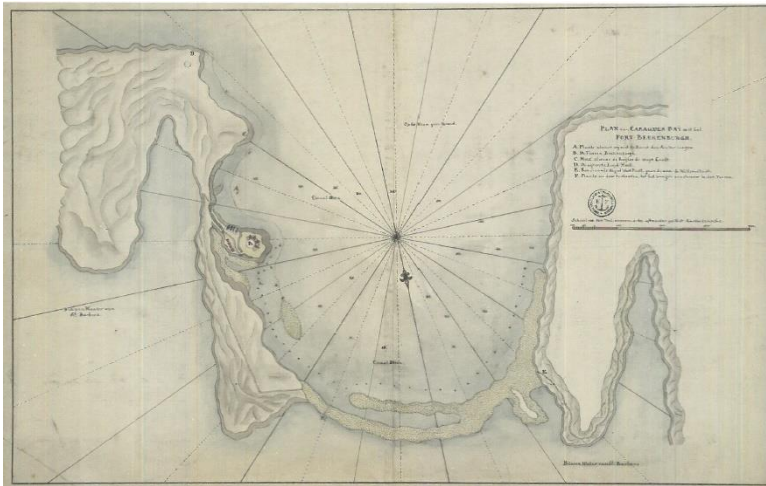
AFB. 3.11A PASKAART VAN VENEZUELA MET CURAÇAO ALS BIJKAART.
JOHANNES VAN KEULEN, 1684

AFB. 3.11B

¹²⁸ Renkema, *Kaarten van de Nederlandse Antillen*, 183–86.

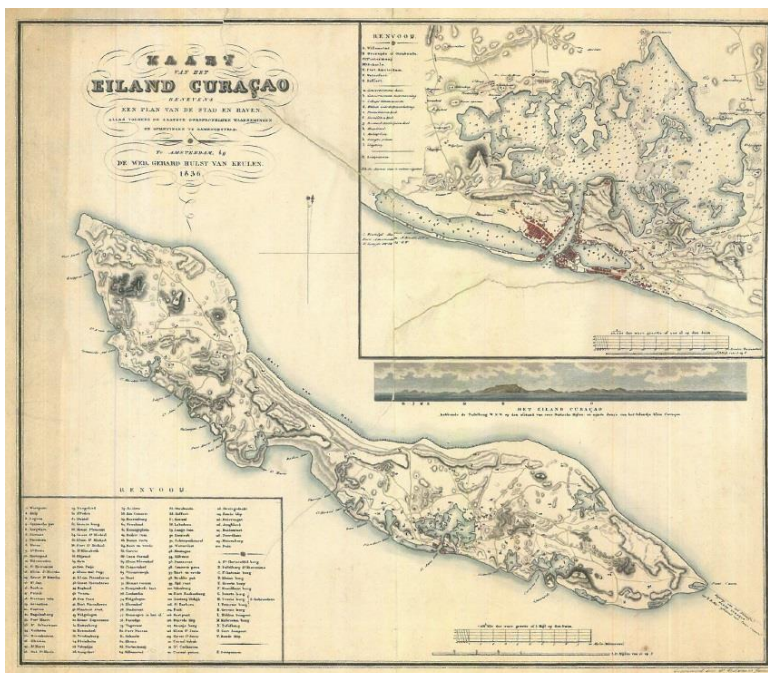
¹²⁹ *Ibid.*, 46.

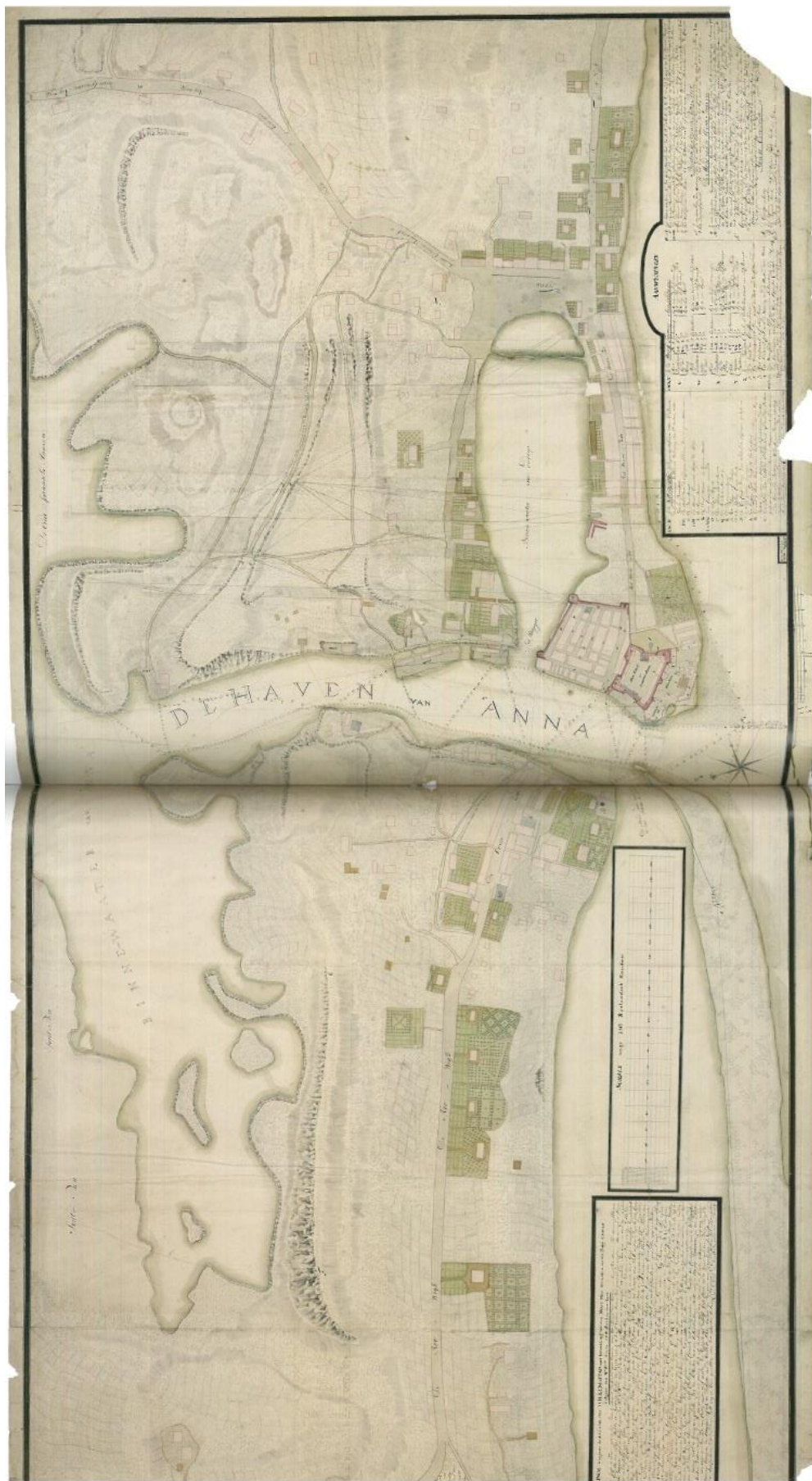
AFB. 3.12 KAART VAN CARACASBAAI, CURAÇAO. CORNELIS SCHRIJVER, 1780

AFB. 3.14 KAART VAN CURAÇAO. D. CREFTS, 1783

AFB. 3.15 KAART VAN CURAÇAO, HET SCHOTTEGAT ALS BIJKAART. R.F. VAN RADERS, 1836

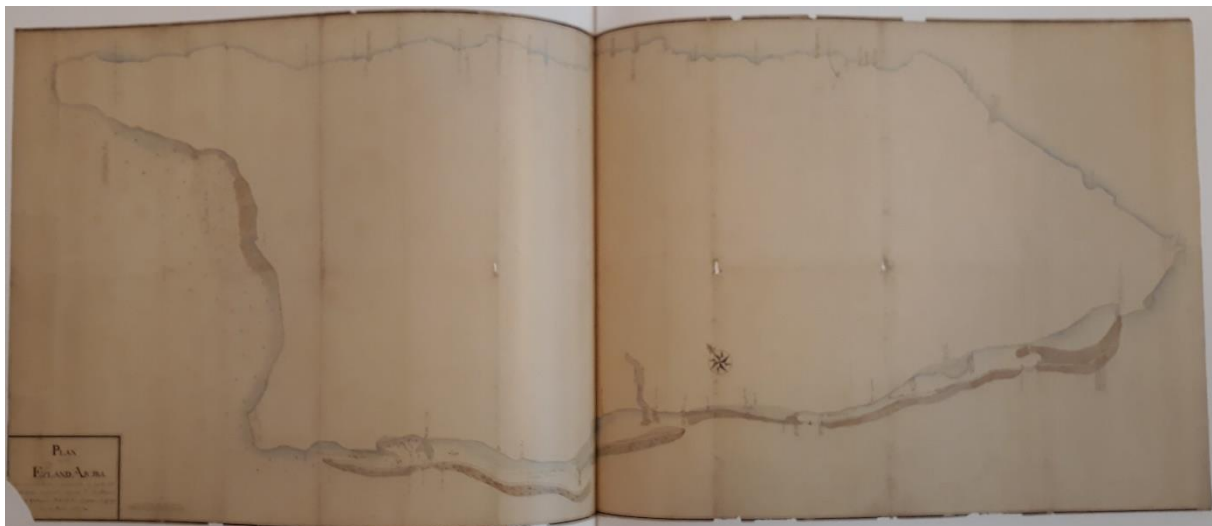

AFB. 3.13 KAART VAN WILLEMSTAD, CURAÇAO. S. GEERTS, 1754

negentiende eeuw nauwelijks kaarten bestaan van plantages en landerijen buiten de stedelijke gebieden. Af en toe werden in de achttiende eeuw, op aandringen van de WIC, dergelijke kaarten geschetst. Deze dienden echter vooral om confrontaties tussen plantage-eigenaren over stukken land te verhelpen. De schetsen waren vaak niet heel accuraat, en losten in de praktijk dus maar zelden de kwesties daadwerkelijk op.¹³⁰ Pas tegen het einde van de negentiende eeuw werden met iets meer regelmaat plattegronden van plantages opgetekend, zij het slechts bij aan- of verkoop van de landerijen.

Aruba

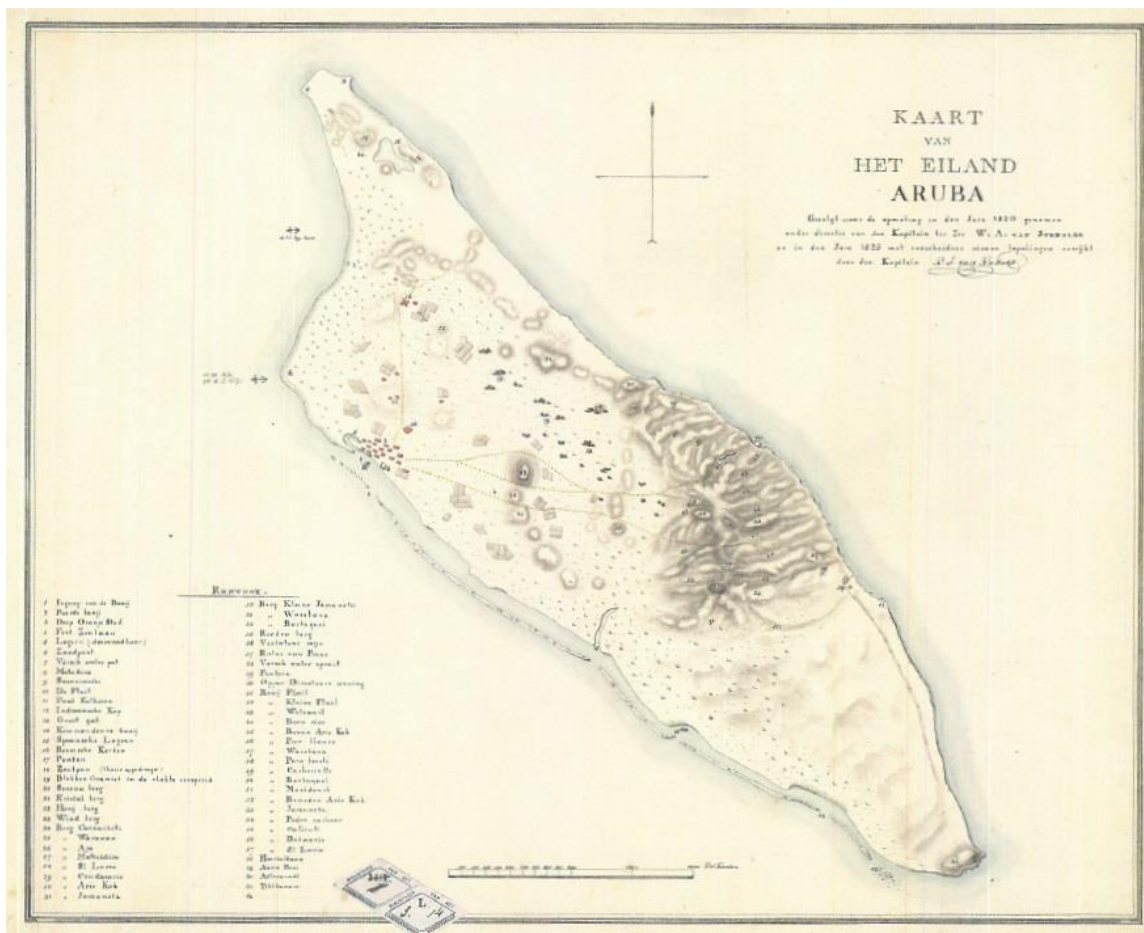
Aruba was voor de Spanjaarden allerm minst interessant. Uit de zeventiende eeuw, na verovering door de WIC, is ook geen enkele kaart van het eiland bekend. De vroegst bekende kaart van Aruba, uit 1773 (afb. 3.16), laat slechts de omtrek van het eiland zien; het land is verder leeg. Langs de kustlijn is een aantal baaien benoemd. Opmerkelijk is dat veel baaien met hun oorspronkelijke 'Indianennaam' zijn weergegeven. Pas in de negentiende eeuw had men in Nederland meer een idee van wat er op Aruba was. In 1825 kreeg Van Raders, kaartenmaker op Curaçao, de opdracht om uit te varen naar Aruba en het eiland nauwkeurig in kaart te brengen (afb. 3.17a). De reden hiervoor was de vondst van goud; plots werden in korte tijd meerdere gedetailleerde kaarten van het eiland gedrukt. Op de kaart van Van Raders werd in 1827 door C.E. Stiff, die geologisch onderzoek verrichtte op Aruba, goudhoudende rooien aangegeven op de geologische kaart (afb. 3.17b). Ook de Engelsen bemoeiden zich met de goudwinning en brachten hun eigen kaarten op de markt (zie Bijlage II afb. B.3). De kaarten van Aruba waren echter nog steeds zeer schaars, en de enige reden voor cartografie van het eiland lijkt de goudwinning te zijn geweest. Een uitzondering aan het einde van de negentiende eeuw is een geologische kaart van de Duitse geoloog K. Martin, die Aruba in 1885 bezocht voor het uitvoeren van bodemkundig onderzoek (afb. 3.18). Martin deed uitvoerig verslag over het eiland maar was allerm minst lovend over de schoonheid ervan. Hij noemde het eiland meer dan eens primitief, armzalig en troosteloos.¹³¹ Met zijn oog voor wetenschappelijk bodemkundig onderzoek creëerde hij een kaart met acht verschillende kleuren in de legenda, die de

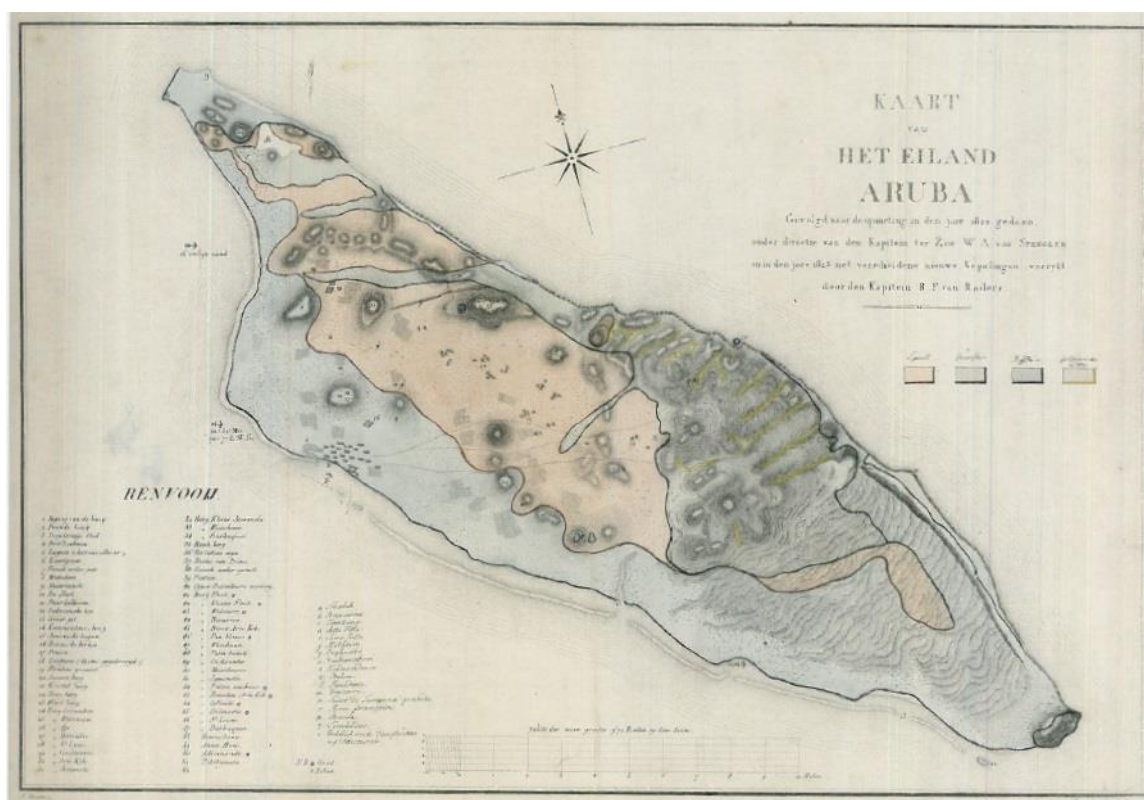
AFB. 3.16 VROEGST BEKENDE KAART VAN ARUBA. ENGELBERTUS HORST, 1773

¹³⁰ Renkema, *Kaarten van de Nederlandse Antillen*, 78.

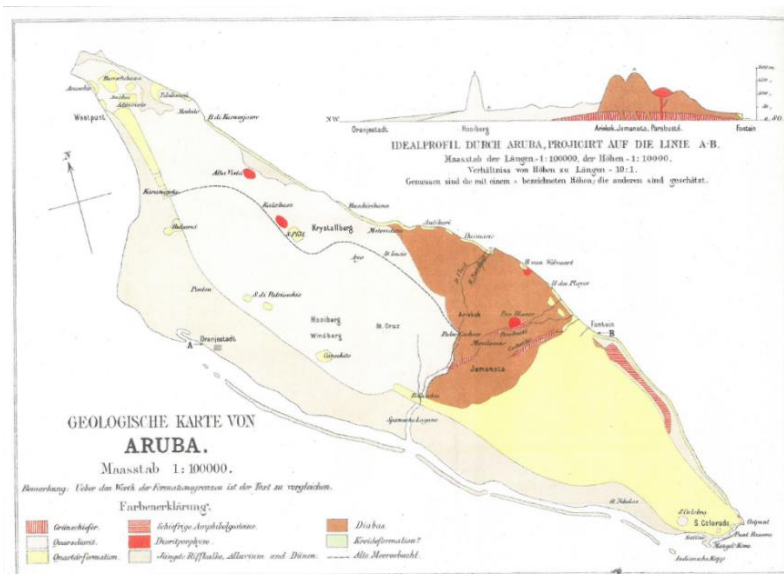
¹³¹ Wim Rutgers, *Balans. Arubaans letterkundig leven. De periode van autonomie en status aparte 1954-2015* (Aruba: Editorial Charuba, 2016), 21–22.

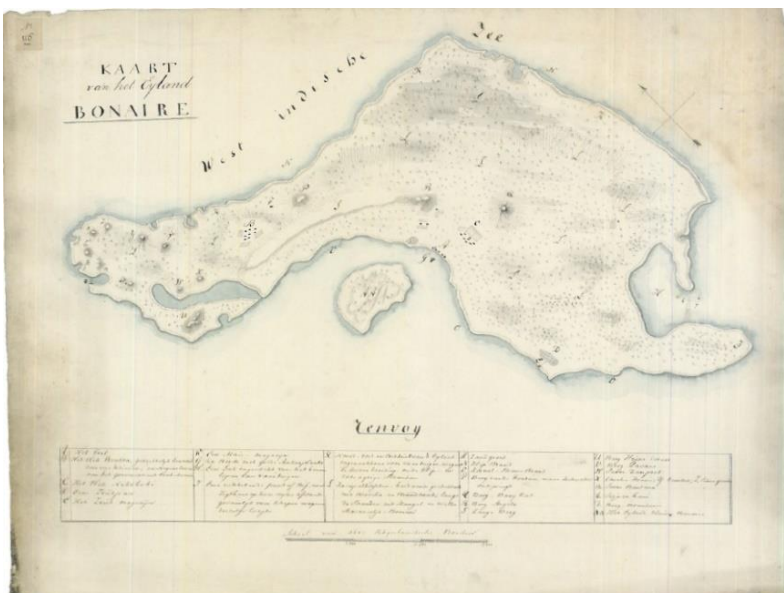
AFB. 3.17A KAART VAN ARUBA. R.F. VAN RADERS, 1825

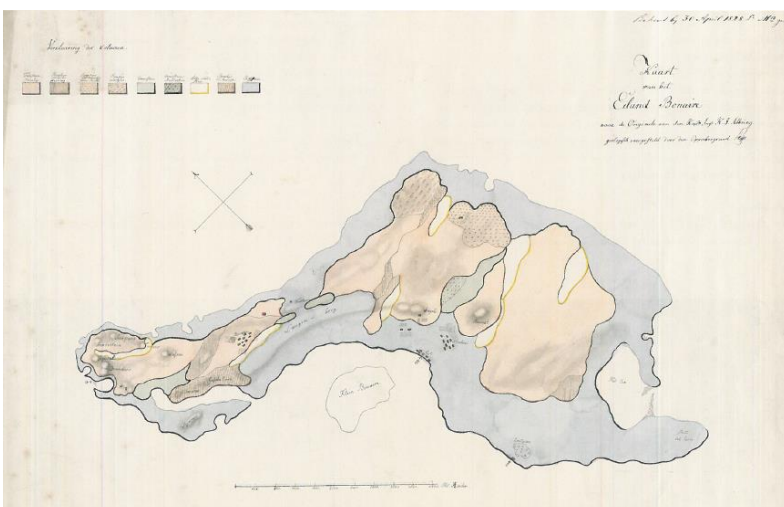
AFB. 3.17B KAART VAN ARUBA. R.F. VAN RADERS, 1827

AFB. 3.18 GEOLOGISCHE KAART VAN ARUBA. K. MARTIN, 1888

AFB. 3.19 KAART VAN BONAIRE. H.J. ABBRING, 1816

AFB. 3.20 GEOLOGISCHE KAART VAN BONAIRE. C.E. STIFF, 1827

verschillende onderscheiden gesteenten aanduiden. Zijn beschrijvingen, naast het onderzoek dat hij uitvoerde, bleken later van cultuur-historisch belang voor het vormen van een beeld van Aruba in de negentiende eeuw.¹³² Van alleen de kaarten die hij maakte wordt daarentegen slechts een geologisch beeld van het eiland geschetst.

Bonaire

Ook voor Bonaire geldt dat individuele kaarten zeer schaars waren. Kaarten uit zowel de zeventiende als de achttiende eeuw zijn onvindbaar. Die zijn er mogelijk wel geweest, maar helaas niet bewaard gebleven. Net als Aruba stond Bonaire, zoals eerder in dit hoofdstuk te zien, wel al vroeg op veel overzichtskaarten van het Caribisch gebied. In de vorm en naam van het eiland lieten cartografen hun fantasie flink de loop. Schijnbaar willekeurig kreeg het eiland namen als Boinare, Bonayre, Bon Aire, Buen-aire, Buenayre, of andere versies. De vroegst bekende kaart van het eiland Bonaire komt uit 1816 (afb. 3.19). De kaart is gemaakt door kapitein-ingenieur H.J. Abbring, net na de officiële overname (of terugname) van het eiland van de Engelsen. De vorm is nog niet geheel correct, maar de invulling met veel landschapselementen geeft een vrij nauwkeurige weergave van hoe het eiland er in het begin van de negentiende eeuw bijlag.¹³³ Enkele andere kaarten in de negentiende eeuw zijn op die kaart gebaseerd, zoals de geologische kaart die Stifft net als van Aruba ook van Bonaire maakte in 1827 (afb. 3.20). Tot 1887, toen Martin tevens op Bonaire bodemonderzoek uitvoerde en een uitgebreide bodemkaart produceerde (zie Bijlage II afb. B.4), was de kaart van Stifft de enige geologische kaart van Bonaire. De rest van de negentiende eeuw heeft bijzonder weinig activiteit gezien, wat betreft cartografie. In 1867 verscheen nog een kaart om de verkoop van percelen op het eiland aan particulieren in beeld te brengen (afb. 3.21). Volgens Martin was deze kaart totaal ontoereikend wat het binnenland betreft; de makers hadden vooral de kustlijn in beeld gebracht.¹³⁴ De informatie die de enkele kaarten van Bonaire bieden is ook beperkt, waardoor zeker gedurende de zeventiende en achttiende eeuw nauwelijks een beeld gevormd kon worden van het eiland Bonaire, vanuit Nederlands perspectief.

Saba

Van het kleinste eiland van de Nederlandse Caribische eilanden is kort gezegd heel erg weinig beeldmateriaal. Kaarten van het afzonderlijke eiland uit de zeventiende en achttiende eeuw zijn niet bekend.¹³⁵ Het eiland komt wel incidenteel voor op Spaanse overzichtskaarten, maar is daarop vaak zo klein afgebeeld dat het nauwelijks herkenbaar is. Ook op Nederlandse overzichtskaarten uit de zeventiende eeuw worden de Bovenwindse eilanden genoemd. Vaak worden de eilanden dan niet proportioneel weergegeven. De zeventiende-eeuwse kaartenmaker A. Roggeveen voegde zelf een korte beschrijving toe over de kleine eilandjes die hij vanaf zee aanschouwde. Zo omschreef hij Saba als iets kleiner dan Sint Eustatius en lag het eilandje erbij “als een Suycker-broodt”.¹³⁶ De eerste bekende kaart van alleen Saba is een Engelse kaart uit 1816 (afb. 3.22). De nadruk ligt op de kustlijn, waar verschillende herkenbare punten zijn aangegeven. Een schets van het aanzicht van de kust begeleidt de kaart en benadrukt de vorm van het eiland, een eenzame vulkanische berg. Binnen

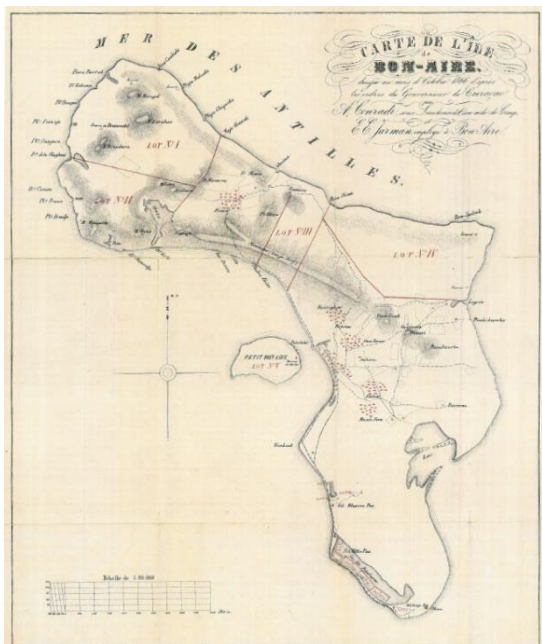
¹³² Hartog, *Aruba : zoals het was, zoals het werd : van de tijd der indianen tot op heden*, 188.

¹³³ Renkema, *Kaarten van de Nederlandse Antillen*, 112.

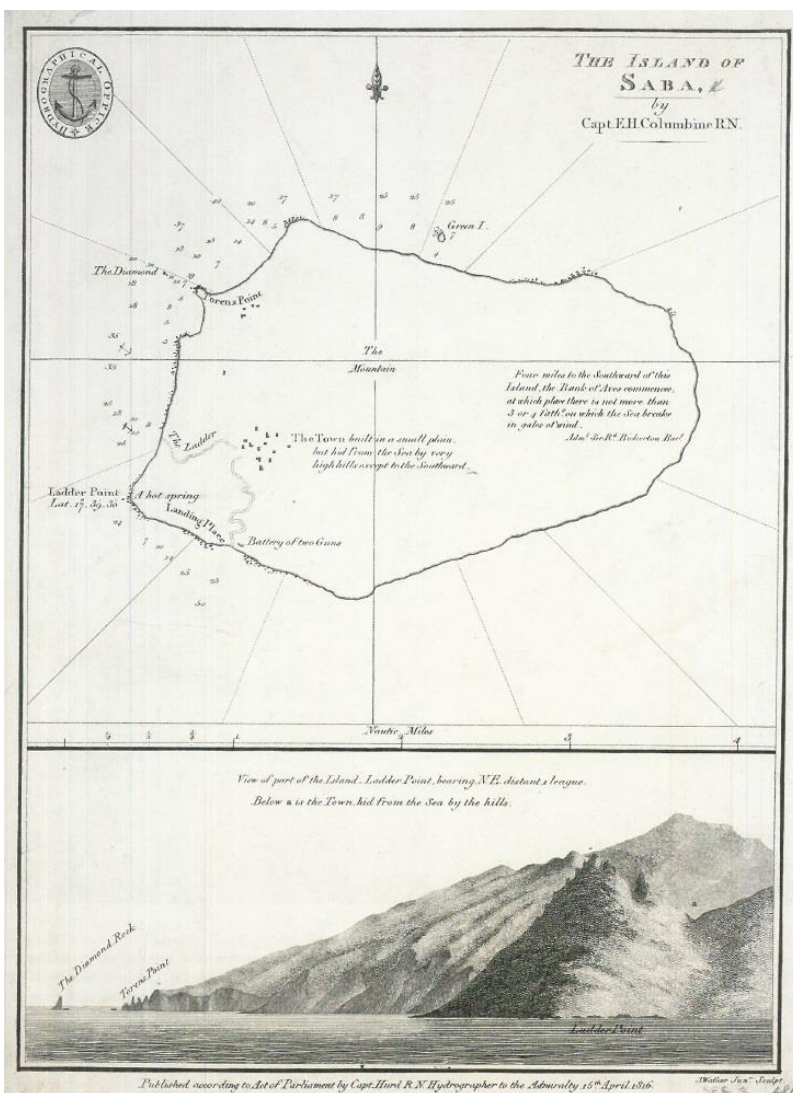
¹³⁴ Ibid., 113.

¹³⁵ Ibid., 117.

¹³⁶ Ibid., 116.

AFB. 3.21 DE VERKOOP VAN PERCELEN OP BONAIRE. A.
CONRADI EN E.E. JARMAN, 1867

AFB. 3.22 KAART EN AANZICHT VAN SABA. E.H. COLUMBINE EN J. WALKER, 1816

Nederlandse collecties is eigenlijk geen enkele kaart van het afzonderlijke eiland gevonden. Het gebrek aan kaarten komt waarschijnlijk doordat de kolonisators van mening waren dat het eilandje weinig interessants te bieden had.

Sint Eustatius

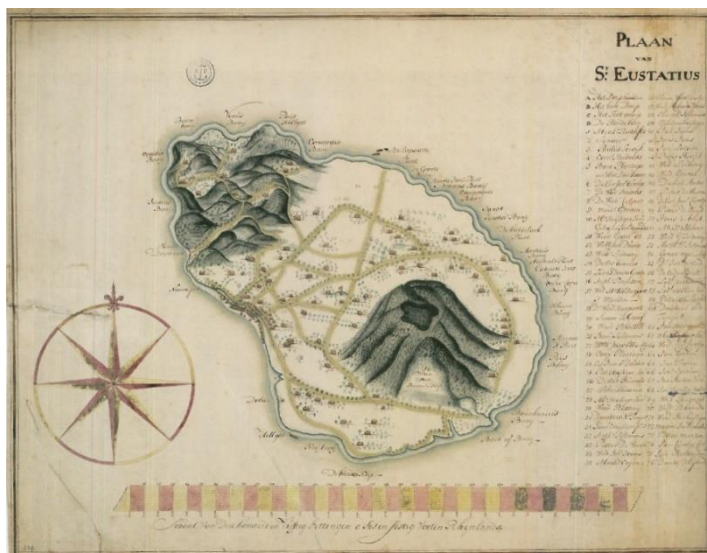
Ook het één na kleinste eiland van de Bovenwinden is in kaarten niet veel vertegenwoordigd vóór de twintigste eeuw, maar aanzienlijk meer dan Saba. Sint Eustatius was dan ook voor de WIC beduidend interessanter, daar het één van de meer winstgevende plaatsen werd als doorvoerhaven binnen de slavenhandel. Van Sint Eustatius zijn desalniettemin pas in de achttiende eeuw enkele kaarten te vinden. In 1741 maakte landmeter en officier in Suriname Alexander de Lavaux een gedetailleerde plattegrond van het eiland (afb. 3.23). De kaart bevat veel details zoals wegen en locaties van alle plantages, inclusief de eigenaren ervan. De vorm van het eiland is echter nog niet kloppend. Deze kaart werd onder enigszins bijzondere omstandigheden geproduceerd. De Lavaux was werkzaam in Suriname waar hij als landmeter een uitzonderlijk nauwkeurige kaart maakte van plantages. Zonder toestemming bezocht hij vervolgens het eiland Sint Eustatius, waarna hij als deserteur werd beschouwd.¹³⁷ Voordat hij weer werd uitgeleverd aan Suriname en daar gevangen werd gezet, maakte De Lavaux ook van Sint Eustatius een volledige kaart inclusief plantages. Die kaart werd later met enige regelmaat gekopieerd. In 1795 maakte William Faden een kaart van het eiland waarvan de percelen en plantages duidelijk gekopieerd zijn van eerdere versies (afb. 3.24). De Engelse kaart werd gemaakt in opdracht van markies De Bouillé, die het eiland in 1781 veroverde op de Engelsen (die het net in datzelfde jaar op Nederland hadden veroverd). De kaart is Engelstalig, maar veel aangegeven plaatsen zijn juist tijdens Franse bezetting gebouwd.¹³⁸ Na 1781 volgde ook een afwisselende periode van Engelse en Franse bezetting. Na de val van Napoleon in 1815 kreeg Nederland onder andere Sint Eustatius weer terug. Zo is in 1818 wederom een Nederlandse kaart geproduceerd, door W. Blanken. Deze kaart lijkt qua vorm weer veel op de eerder geproduceerde kaart van De Lavaux, die nog veel afwijkt van de daadwerkelijke vorm van het eiland (afb. 3.25). De belangrijkste cartograaf uit het begin van de negentiende eeuw, die ook bij Sint Maarten terug te zien zal zijn, is de Zweedse Samuel Fahlberg geweest.¹³⁹ Als arts en landmeter was hij enkele jaren werkzaam op Sint Eustatius en later op Sint Maarten. Zijn kaarten maakte hij in het Engels en in het Frans, omdat hij vermoedelijk de Nederlandse taal niet beheerste. Ook hierop is veel detail te zien wat betreft plantages en de bijbehorende eigenaren (afb. 3.26a en b). Dit was blijkbaar gewilde informatie bij de opdrachtgevers van de kaartenmakers. Het Noorden is niet naar boven gericht op de kaarten van Fahlberg en de vorm van het eiland is nog steeds niet geheel nauwkeurig. Pas in 1850 verscheen de eerste kaart waarvan de vorm van het eiland enigszins klopt, gemaakt door A.H. Bisschop Grevelink (afb. 3.27). Ondanks zijn naam doet vermoeden was hij geen geestelijke, maar een marineofficier. Tijdens zijn verblijf op Sint Eustatius, waar hij werkzaam was als gouvernementssecretaris, verzamelde Bisschop Grevelink historische en statistische gegevens van het eiland.¹⁴⁰ Rond 1850 verscheen van hem een manuscriptkaart van Sint Eustatius. Hij voerde zelf de metingen uit en voegde in tekst een reeks 'geschiedkundige bijzonderheden' toe, zoals ook het aantal bewoners per 1 januari 1847. Hoewel de vorm van het eiland correcter is weergegeven doet

¹³⁷ Renkema, *Kaarten van de Nederlandse Antillen*, 484.

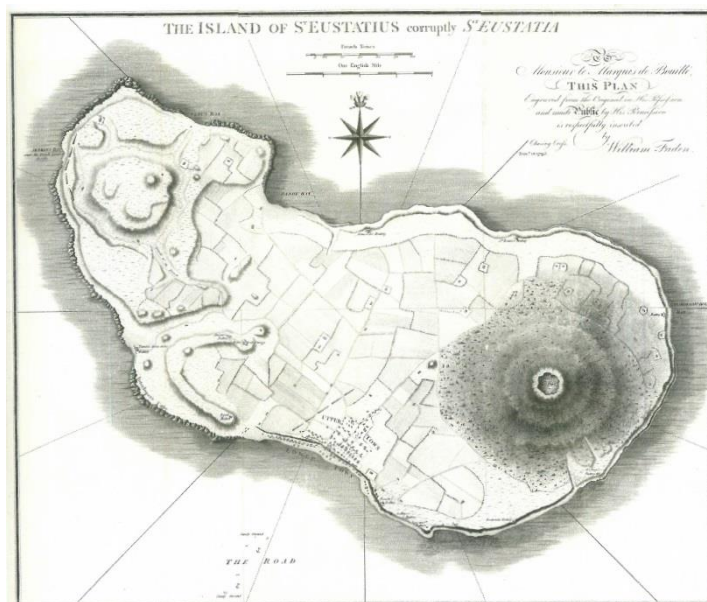
¹³⁸ Ibid., 497.

¹³⁹ Ibid., 122.

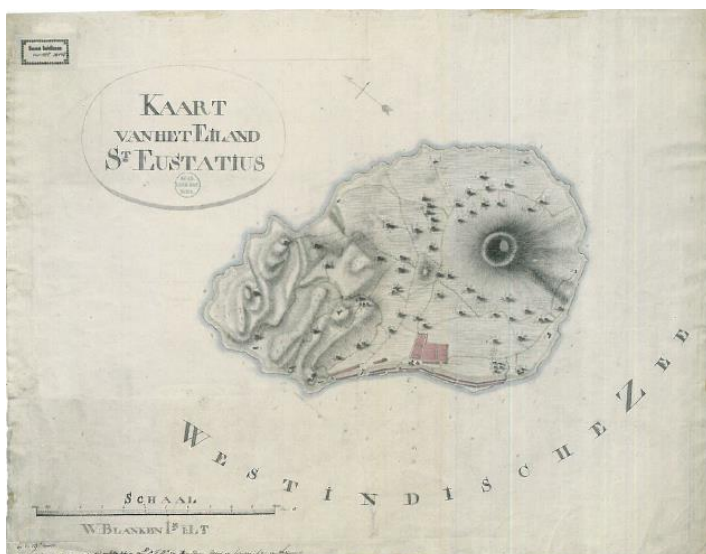
¹⁴⁰ Ibid., 124.

AFB. 3.23 KAART VAN SINT EUSTATIUS. ALEXANDER DE LAVEAUX, 1741

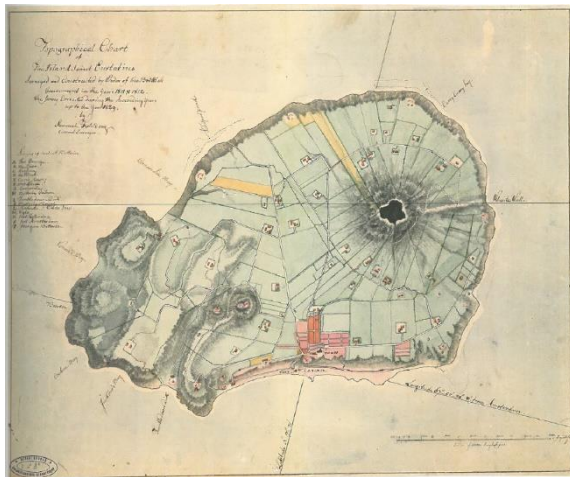
AFB. 3.24 ENGELSE KAART VAN SINT EUSTATIUS. WILLIAM FADEN, 1795

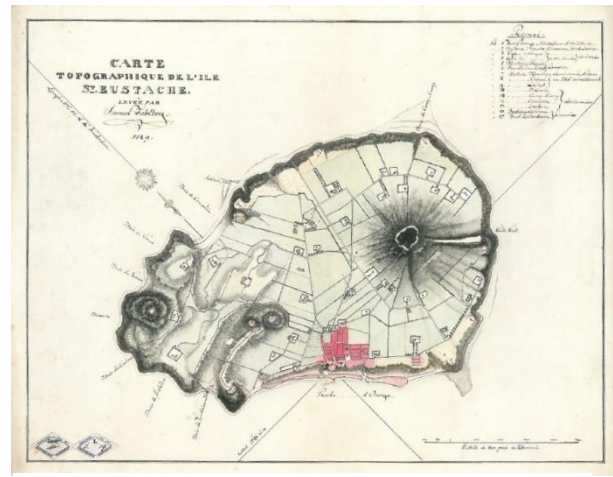
Naam van de plaats en de naam van de eigenaar

1. St. Eustatius	2. St. Eustatius	3. St. Eustatius	4. St. Eustatius
5. St. Eustatius	6. St. Eustatius	7. St. Eustatius	8. St. Eustatius
9. St. Eustatius	10. St. Eustatius	11. St. Eustatius	12. St. Eustatius
13. St. Eustatius	14. St. Eustatius	15. St. Eustatius	16. St. Eustatius
17. St. Eustatius	18. St. Eustatius	19. St. Eustatius	20. St. Eustatius
21. St. Eustatius	22. St. Eustatius	23. St. Eustatius	24. St. Eustatius
25. St. Eustatius	26. St. Eustatius	27. St. Eustatius	28. St. Eustatius
29. St. Eustatius	30. St. Eustatius	31. St. Eustatius	32. St. Eustatius
33. St. Eustatius	34. St. Eustatius	35. St. Eustatius	36. St. Eustatius
37. St. Eustatius	38. St. Eustatius	39. St. Eustatius	40. St. Eustatius
41. St. Eustatius	42. St. Eustatius	43. St. Eustatius	44. St. Eustatius
45. St. Eustatius	46. St. Eustatius	47. St. Eustatius	48. St. Eustatius
49. St. Eustatius	50. St. Eustatius	51. St. Eustatius	52. St. Eustatius
53. St. Eustatius	54. St. Eustatius	55. St. Eustatius	56. St. Eustatius
57. St. Eustatius	58. St. Eustatius	59. St. Eustatius	60. St. Eustatius
61. St. Eustatius	62. St. Eustatius	63. St. Eustatius	64. St. Eustatius
65. St. Eustatius	66. St. Eustatius	67. St. Eustatius	68. St. Eustatius
69. St. Eustatius	70. St. Eustatius	71. St. Eustatius	72. St. Eustatius
73. St. Eustatius	74. St. Eustatius	75. St. Eustatius	76. St. Eustatius
77. St. Eustatius	78. St. Eustatius	79. St. Eustatius	80. St. Eustatius
81. St. Eustatius	82. St. Eustatius	83. St. Eustatius	84. St. Eustatius
85. St. Eustatius	86. St. Eustatius	87. St. Eustatius	88. St. Eustatius
89. St. Eustatius	90. St. Eustatius	91. St. Eustatius	92. St. Eustatius
93. St. Eustatius	94. St. Eustatius	95. St. Eustatius	96. St. Eustatius
97. St. Eustatius	98. St. Eustatius	99. St. Eustatius	100. St. Eustatius

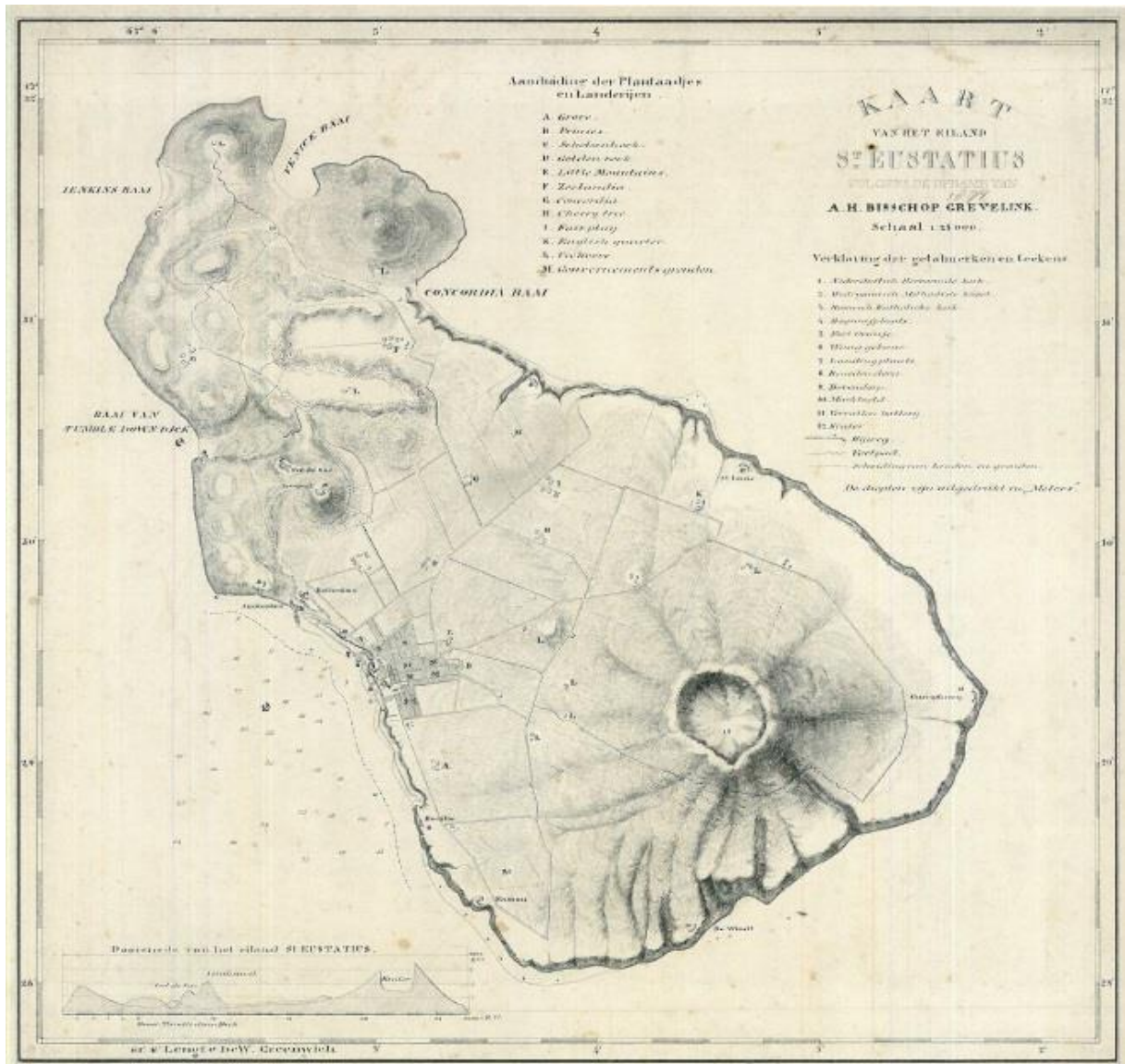
AFB. 3.25 KAART VAN SINT EUSTATIUS, MET LEGENDA. W. BLANKEN, 1818

AFB. 3.26A ENGELSTALIGE KAART VAN SINT EUSTATIUS.
SAMUEL FAHLBERG, 1829

AFB. 3.26B FRANSTALIGE KAART VAN SINT EUSTATIUS.
SAMUEL FAHLBERG, 1829

AFB. 3.27 MANUSCRIPTKAART VAN SINT EUSTATIUS. A.H. BISSCHOP GREVELINK, 1850

de kaart van Bisschop Grevelink onder voor de kaarten van Fahlberg wat betreft detaillering. De variërende hoeveelheid details in de verschillende kaarten geeft dus niet heel duidelijk de geschiedenis van Sint Eustatius weer.

Sint Maarten

Net als de andere Bovenwindse eilanden wordt Sint Maarten al genoemd op vroege Spaanse overzichtskaarten. Af en toe wordt het eiland op een onjuiste plek met onjuiste vorm of grootte afgebeeld. Ook A. Roggeveen nam Sint Maarten mee in zijn beschrijvingen van de Nederlandse eilanden. Hij schrijft over het gevaar van de klippen onder en boven water rondom het eiland. Daarbij noemt hij de grote zoutpan in de zuidelijke baai van Sint Maarten, die schijnbaar al zeer vroeg bekend was.¹⁴¹ De vroegst bekende kaart van Sint Maarten is nauwelijks een volwaardige kaart (afb. 3.28). De maker is niet bekend en het jaar waarin de kaart werd gemaakt wordt geschat op 1632, vlak na de verovering van het eiland door de WIC en nog voor de herovering ervan door de Spanjaarden.¹⁴² De kaart laat een stuk kustlijn zien van wat later Philipsburg zou zijn. Niet meer dan een fort, een flink aantal bomen, een aantal steigers in de baai en de grote zoutpan is aangegeven. De rest van het 'eiland' bestaat uit heuvels. Het was de anonieme kaartenmaker waarschijnlijk onbekend hoe ver het eiland doorliep voorbij de baai. Ook het Noorden wordt onjuist aangegeven. Verdere kaarten uit de zeventiende eeuw zijn Spaanse kaarten die niet in Nederlandse archieven zijn terug te vinden. Deze kaarten tonen voornamelijk de baai en het Nederlandse fort; details die van belang waren bij het heroveren van het eiland op de Nederlanders. Een echte overzichtkaart van het hele eiland dateert pas uit de tweede helft van de achttiende eeuw. Een gedetailleerde Franse kaart verscheen in 1774, maar ook hiervan is de maker niet bekend. Een Nederlandse versie wordt gedateerd rond 1775 (afb. 3.29). De vorm van het eiland is op deze kaarten vrij nauwkeurig. De grenslijn tussen het Franse en het Nederlandse gebied wordt duidelijk aangegeven. Opvallend is dat uit 1775 een reeks Franstalige kaarten bekend is, die allen een kopie van elkaar lijken. De reden voor

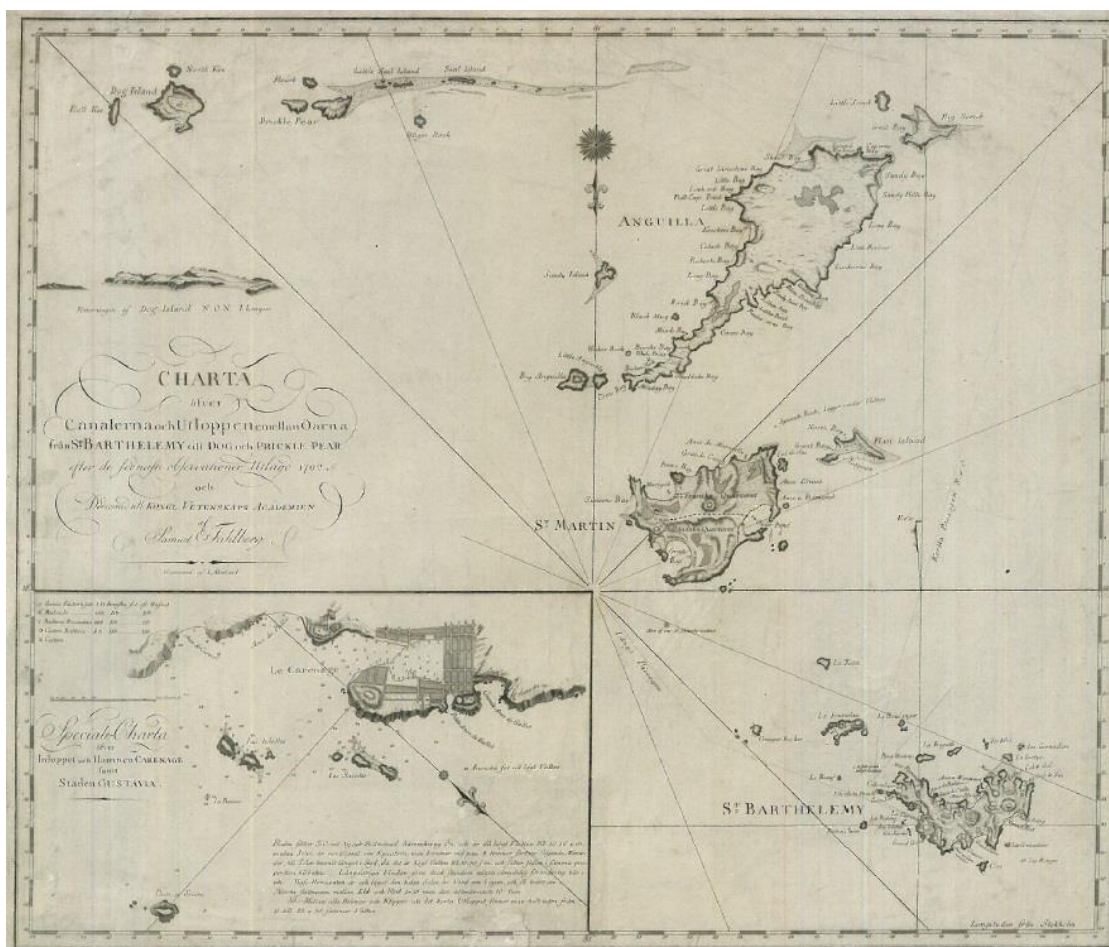
AFB. 3.28 VROEGST BEKENDE SCHETS VAN SINT MAARTEN. ONBEKEND, 1632

¹⁴¹ Renkema, *Kaarten van de Nederlandse Antillen*, 116.

¹⁴² *Ibid.*, 519.

AFB. 3.29 NEDERLANDSE KAART VAN SINT MAARTEN. ONBEKEND, 1775

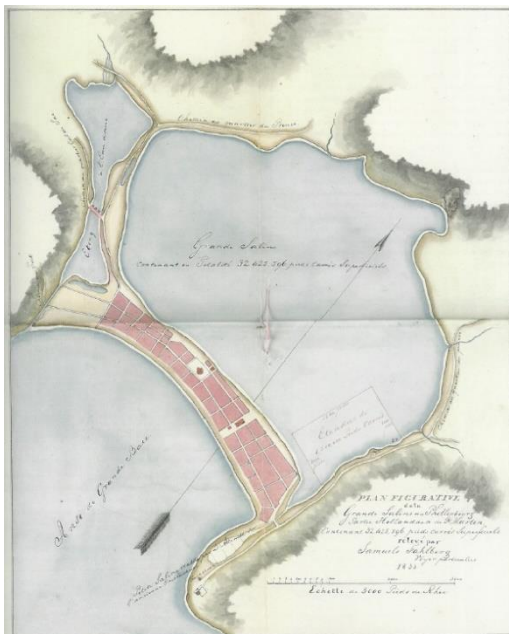
AFB. 3.30 ZWEDSE KAART VAN ANGUILLA, SINT MAARTEN EN SAINT-BARTHÉLEMY. SAMUEL FAHLBERG, 1801

het grote aantal kaarten uit dat specifieke jaar is onbekend. Wellicht was het een oefening voor cartografen om het vak te leren, of was er behoefte aan meerdere nauwkeurige kaarten dankzij discussie over het precieze verloop van de Nederlands-Franse grens, suggereert Renkema.¹⁴³

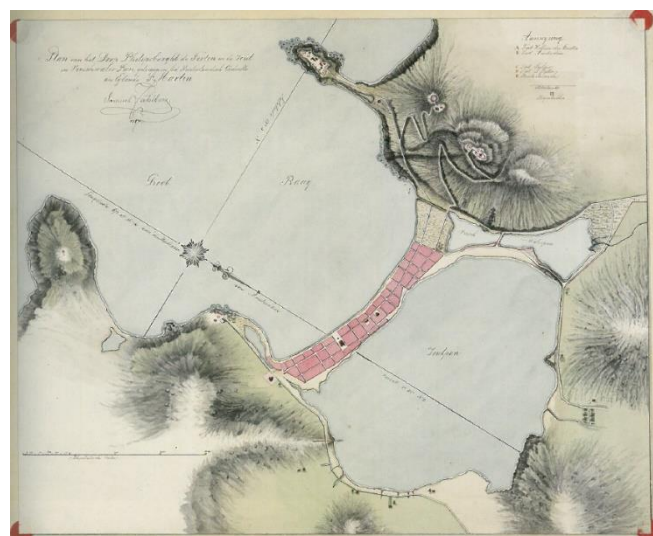
De eerder genoemde Samuel Fahlberg bracht in het begin van de negentiende eeuw verandering teweeg in de cartografie van Sint Maarten. In 1801 verscheen een Zweedstalige kaart van het eiland, gesitueerd tussen de Caribische eilanden Anguilla en Saint-Barthélemy, dat destijds onder Zweeds bewind verkeerde (afb. 3.30). In 1814 maakte Fahlberg hier een Engelse versie van. Vanaf 1817 produceerde hij een reeks kaarten van Sint Maarten, zowel Franstalig als Engelstalig (zie Bijlage II afb. B.5). Mede door het verblijf van de Zweedse arts en landmeter Fahlberg op Sint Maarten in de periode 1816 tot 1828 zijn in de negentiende eeuw veel meer kaarten van het eiland gemaakt dan in de vorige eeuw, alsmede veel meer kaarten van Sint Maarten dan van de andere Bovenwindse eilanden. Zeker veertien kaarten en plattegronden door Fahlberg zijn gevonden, aldus Renkema.¹⁴⁴ Zijn versies (zowel Engelstalig als Franstalig) zijn meerdere malen gekopieerd door anderen gedurende de negentiende eeuw. Een andere opvallende zaak aan de negentiende-eeuwse kaarten van Sint Maarten is de mate van detail van voornamelijk Philipsburg en de bijbehorende baai, waarin de Grote Zoutpan ligt. Op sommige detailkaarten van het gebied staat elk gebouw nauwkeurig ingetekend (afb. 3.31a en b). De grote zoutpan was nadrukkelijk van belang voor de Nederlandse bewindhebbers, omdat de zoutindustrie het meest winstgevende aan het eiland was voor de WIC. Hiermee wordt het koloniale belang van het eiland duidelijk in beeld gebracht.

Naamgeving

Het in kaart brengen van West-Indië was cruciaal voor de Westerse kolonisatie vanaf de zestiende eeuw. Het naamgeven van veroverde gebieden was daarbij van groot belang, om aan te duiden van welk land het 'eigendom' was.¹⁴⁵ Voordat de Spanjaarden de gebieden in het Caribisch gebied

AFB. 3.31A KAART VAN PHILIPSBURG EN DE GROTE ZOUTPAN, SINT MAARTEN. SAMUEL FAHLBERG, 1831

AFB. 3.31B KAART VAN PHILIPSBURG, SINT MAARTEN. SAMUEL FAHLBERG, 1817

¹⁴³ Renkema, *Kaarten van de Nederlandse Antillen*, 120.

¹⁴⁴ *Ibid.*, 126–27.

¹⁴⁵ Mohammed, *Imaging the Caribbean*, 59.

veroverden gaven de oorspronkelijke bewoners ook reeds namen aan de eilanden en dorpen. Ook deze namen sloegen vaak op bezit, of op wat het gebied opleverde aan de mens. De Spanjaarden gaven aan bijna alles een nieuwe, Spaanse naam. Zo werd Bonaire in 1499 door Alonso de Ojeda 'Isla de palo Brasil' genoemd, te danken aan het Brazilshout dat op het eiland veel te vinden was. Curaçao kreeg van hem in eerste instantie de naam 'Isla de los Gigantes', vermoedelijk omdat de indianen die zij aantroffen op het eiland behoorlijk groot gevonden werden.¹⁴⁶ Waar de uiteindelijke namen van de eilanden dan precies vandaan komen, is volgens Hartog niet bekend. Hij suggereert dat Curaçao mogelijk haar naam heeft gekregen van de indianenstam 'Caiquetío's', maar de betekenis ervan is onbekend.¹⁴⁷ Nederlandse kaartenmakers namen vaak de Spaanse namen over of vertaalden deze op hun eigen manier naar het Nederlands, na de verovering van de WIC.¹⁴⁸ Door de veelaligheid van de Caribische eilanden door de jaren heen zijn de namen van de eilanden op veel verschillende manieren gespeld. Zie afb. 3.2a-c waar de Benedenwindse eilanden soms Curacante, Boinare of Oruba/Araba worden genoemd (op één kaart is zelfs een 'tweede Curaçao' afgebeeld; een geheel verzonnen eiland, lijkt wel). Sint Maarten zou vernoemd zijn naar de heilige Sint Martinus, maar deze naam werd oorspronkelijk door Columbus aan een ander eiland gegeven. De oorsprong van Saba's naam is totaal onbekend.¹⁴⁹ Sint Eustatius doet vermoeden dat ook dit eiland naar een heilige is vernoemd. Op een Turijnse kaart uit 1523, volgens Hartog de oudste kaart waar het eiland op voorkomt, staat de naam 'Estasia'.¹⁵⁰ Mogelijk is het een klanknabootsing van de oorspronkelijke Indiaanse naam waaronder het eiland bekend stond, maar wat die naam precies was is eveneens onbekend. De 'sint' lijkt later te zijn toegevoegd. Eustatius was generaal in het Romeinse leger van Trajanus en bekeerde zich na een visioen tot het Christendom. Dit verhaal van de heilige Sint Eustatius staat historisch niet vast volgens Hartog, en heeft feitelijk niets met het eiland te maken.¹⁵¹ Ook ontkent Hartog stellig dat Bonaire Frans is voor 'goede lucht'. Toch staat Bonaire bijvoorbeeld op de achttiende-eeuwse kaart van D'Anville aangegeven als 'Buen-ayre', wat in het Spaans toch wel degelijk die betekenis heeft. Zou dit dan louter een misverstand van de Fransen zijn geweest, of van Hartog? Ook de naam van bijvoorbeeld de Argentijnse hoofdstad, Buenos Aires, doet vermoeden dat de oorsprong van de naam toch iets te maken had met het beeld van mooie of 'goede' lucht.

Conclusie

De analyse van de eerste beeldsoort, kaarten, leidt tot de vraag: wat voor beeld van de Nederlandse Caribische eilanden geven de kaarten van de eilanden? Het gaat hierbij dus om het Nederlands perspectief op de eilanden dat wordt gevormd door slechts het kaartmateriaal. Verder komt de vraag op: wat is in dit beeld veranderd door de eeuwen heen? Om deze vraag te kunnen beantwoorden wordt een vergelijking gemaakt tussen de oudste kaarten van de eilanden en de 'nieuwste' uit de onderzoeksperiode. Dit zijn de kaarten van de eilanden die gepubliceerd werden in de *Encyclopaedie van Nederlandsch West-Indië* uit 1914-1917 (zie Bijlage II afb. B.6).

Het kaartmateriaal geeft in samenvatting een weinig inhoudelijk beeld van de eilanden weer. Het is opvallend dat over de bevolking van de eilanden eigenlijk geen enkel beeld gevormd kan worden aan de hand van het kaartmateriaal. Daarentegen is een landkaart wellicht niet een passend

¹⁴⁶ Daal en Schouten, *Antilliaans verhaal*, 27–28.

¹⁴⁷ Hartog, *De geschiedenis van twee landen*, 34.

¹⁴⁸ Renkema, *Kaarten van de Nederlandse Antillen*, 17.

¹⁴⁹ Hartog, *De geschiedenis van twee landen*, 35.

¹⁵⁰ Hartog, *De Bovenwindse eilanden*, 24.

¹⁵¹ *Ibid.*, 25.

medium om dergelijke informatie over te brengen. Een kaart is echter nog steeds een geschikt medium om een beeld te vormen. In het verloop van de tijd is duidelijk te zien dat aspecten die vanuit koloniale doeleinden belangrijk waren om uit te beelden al vroeg zichtbaar zijn. Zo wordt in de vroege zeventiende eeuw reeds de locatie van de eilanden ten opzichte van de omgeving getoond; dit was van groot belang voor verschillende koloniale machten voor de navigatie op zee en om de te veroveren gebieden te lokaliseren. Op de individuele kaarten die volgden is de nadruk vooral gelegd op de vorm en oriëntatie van de eilanden, alsmede de locaties van baaien en havens, forten en verdedigingswerken. Dergelijke informatie was van belang voor het tot stand brengen van een koloniale macht, een heuse strijd met andere Europese grootmachten.¹⁵²

Vooraf bij het grootste eiland van de zes, Curaçao, zijn duidelijke verschillen te zien door de eeuwen heen. Een voor de hand liggende verklaring hiervoor is dat Curaçao al veel eerder in beeld gebracht werd; de eerste kaarten van het eiland zijn veel ouder dan de eerste kaarten van de overige vijf eilanden. De allereerste kaart van Van Walbeeck, waar slechts een onnauwkeurige omtrek van het eiland te zien is, is zozeer onnauwkeurig en basaal dat een vergelijking met deze kaart zeer gering resultaat oplevert. De eveneens vroege kaart van Hondius uit 1635 is beter geschikt voor een vergelijking met de encyclopedische kaart uit 1914 (zie afb. 3.9 vs. 3.32). Het grootste verschil is de vorm van het eiland. De oudere kaart benoemt slechts een aantal havens en baaien, en laat het binnenland praktisch leeg. De nieuwe kaart geeft een complete invulling aan het eiland met een uitgebreid wegennetwerk, plaatsnamen en nauwkeurige aanduidingen van gebergtes en wateren. Ook een geologische kaart (gebaseerd op het bodemonderzoek van K. Martin) is aan de encyclopedie toegevoegd. Bij het bekijken van de oude kaart wordt een beeld gevormd waarbij ruwweg de omtrek van het eiland bekend is, het beeld dat op willekeurige plaatsen op het eiland bergachtig landschap voorkomt en dat een aantal grote baaien langs het langgerekte eiland ligt. Het beeld dat de nieuwe kaart biedt geeft daarentegen een accuraat idee van afstanden, hoogtes en routes en brengt een volledige geografische invulling van het eiland in beeld. Een laatste opmerkelijk verschil is de sierlijke toevoeging van een cartouche, compleet met beschermheiligen, op de oude kaart. Dit wijst voornamelijk op het verschil in tijd, daar in de wereld van zeelieden in de zeventiende eeuw meer bijgeloof bestond dan in de vroege twintigste eeuw.

Een zelfde vergelijking met de oudste kaart en twintigste-eeuwse encyclopedische kaart van Aruba en Bonaire biedt minder schrille contrasten (zie afb. 3.17a vs. 3.33 en afb. 3.19 vs. 3.34). Aruba heeft in het begin van de negentiende eeuw, op de kaart van Van Raders, minder invulling dan op de nieuwere kaart, maar de vorm en de geografie van het eiland komen al grotendeels overeen. Oranjestad, het grote berggebied, een aantal wegen en de kustlijn zijn op de oudere kaart reeds weergegeven. Ook de oudste kaart van Bonaire komt uit de vroege negentiende eeuw, eveneens een veel kleiner tijdsverschil dan bij Curaçao. Opmerkelijk is dat, hoewel het tijdsbestek ongeveer gelijk is aan Aruba, de kaart van Bonaire nog flink wat ontwikkelingen door moest maken in de kleine honderd jaar tijd. De kaart van Abbring uit 1816 toont voornamelijk de vorm van het eiland, die nog zeer onnauwkeurig is. Verder zijn verscheidene havens aangegeven langs de kust, maar het binnenland van het eiland is eveneens vrijwel oningevuld. Hieruit kan geconcludeerd worden dat het koloniale belang van Curaçao vanuit Nederlands perspectief veel belangrijker was dan dat van zowel Aruba als Bonaire.

Kijkend naar de ontwikkeling van de kaarten gedurende de eeuwen van de verschillende eilanden kan geconcludeerd worden dat slechts de aspecten van de eilanden die van belang waren

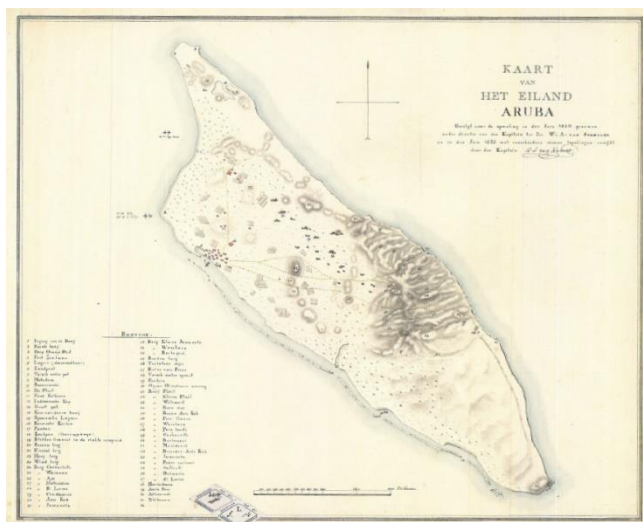
¹⁵² Mohammed, *Imaging the Caribbean*, 76.

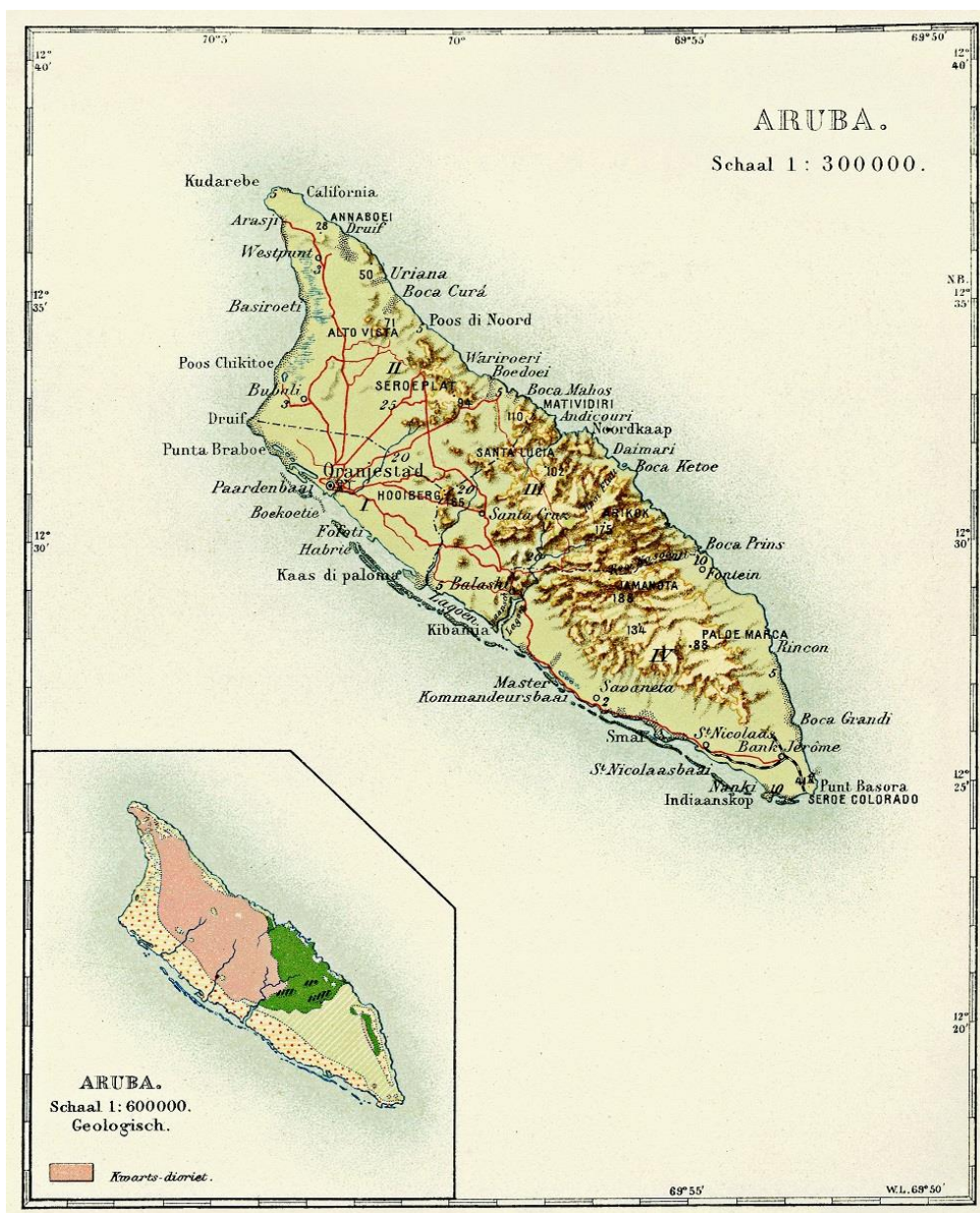
AFB. 3.9 KAART VAN CURAÇAO. WILLEM HONDIUS, 1635

AFB. 3.32 KAART VAN CURAÇAO UIT "ENCYCLOPAEDIE VAN NEDERLANDSCH WEST-INDIË". J. SMULDERS & CO, 1914

AFB. 3.17A KAART VAN ARUBA. R.F. VAN RADERS, 1825

AFB. 3.33 KAART VAN ARUBA UIT "ENCYCLOPAEDIE VAN NEDERLANDSCH WEST-INDIË". J. SMULDERS & Co, 1914

voor Nederland als koloniale macht in beeld werden gebracht. Zo waren de eilanden Curaçao en Sint Eustatius cruciaal als doorvoerhavens tijdens de trans-Atlantische slavenhandel, waardoor deze eilanden al snel werden getoond met de voornaamste baaien en havens. Bij de cartografie van Aruba is duidelijk op te merken dat het eiland kortstondig interessant was tijdens de goud- en fosfaatwinning halverwege de negentiende eeuw. De hoeveelheid kaarten per eiland in acht nemend wordt ook duidelijk dat bijvoorbeeld Saba nauwelijks van belang werd beschouwd, gezien er amper kaarten van het kleine eilandje bestaan. De Nederlandse Caribische eilanden werden met een Nederlandse blik gedurende de zeventiende, achttiende en negentiende eeuw voornamelijk in kaart gebracht met betrekking tot economische belangen voor de koloniale grootmacht.

4 | De Nederlandse Cariben in beeld

Gedurende de achttiende eeuw werden steeds meer aquareltekeningen en schetsen gemaakt als toevoeging op de kaarten van de verschillende eilanden. Veel kaartenmakers, die vaak van hun kaarten en cartouches heuse kunstwerken maakten, waren zeer bekwaam in de tekenkunst. De meeste beelden die al vroeg werden gemaakt, in de zeventiende eeuw, waren gebaseerd op verhalen of geschreven rapporten van (ontdekkings)reizigers. Hierdoor ontstonden vaak, net als in de cartouches bij de kaarten uit het vorige hoofdstuk, irreële decors met fantasievolle wezens.¹⁵³ Zo beïnvloedden de aquareltekeningen eveneens het beeld van de Nederlandse Cariben dat in Nederland werd gevormd. De opkomst van deze schetsen en tekeningen kenmerkt een subtiele overgang naar een nieuw medium; van kaart naar prent. Die overgang wordt in dit hoofdstuk in acht genomen. Hoe is het Nederlandse perspectief op de voormalige Antillen met de opkomst van een nieuwe soort beeldtechniek veranderd?

Het beeld dat wordt overgebracht wordt onder meer bepaald door de maker van de afbeelding. Wat hij of zij voor ogen had tijdens de creatie en wat de maker daarvan dacht en vond, alsmede de achtergrond en persoonlijke ervaringen van de maker, zijn bepalende factoren voor hetgeen de maker kiest om vast te leggen. Tevens wil de maker (vermoedelijk) een bepaald perspectief teweeebrengen, wat ook bepalend is voor de keuzes die zijn gemaakt.¹⁵⁴ Een prent of schildering kan dus vertellen hoe de maker dacht over het tafereel dat hij of zij gadesloeg, en waarom bepaalde factoren juist wel of niet in beeld zijn gebracht. Het lezen van afbeeldingen is een discipline die wordt bepaald door de kunst van het kijken. De betekenis van een afbeelding is wat ons iets 'vertelt', wat omgezet kan worden naar woorden zodat het kan worden gelezen.¹⁵⁵ Deze iconografie is bepalend in het vaststellen van een veranderend Nederlands perspectief op de Nederlandse Cariben in de overgang van beeldtechnieken van kaarten naar prenten.

De verzamelde afbeeldingen van de Nederlandse Cariben, waaronder veelal prenten, aquareltekeningen, schetsen en schilderijen, zijn te verdelen in verschillende thema's met betrekking tot het afgebeelde. Aan de hand hiervan worden de beelden besproken. Ten eerste wordt de nadruk gelegd op 'simpele' landschapsdecors, die in eerste instantie veelvuldig werden toegevoegd aan de getekende kaarten van losse eilanden. Deze beelden bevatten voornamelijk aanzichten van eilanden vanaf zee gezien, of aanzichten van een deel van het betreffende eiland. De natuurschilderingen onthullen de algemene indruk van de maker van de inmiddels bekender geworden landschappen en de indruk die de maker aan de kijker in Nederland wilde meegeven. Ten tweede komen schetsen, tekeningen en schilderijen aan bod waarop duidelijk mensen zijn afgebeeld. De manier waarop verschillende personen – de lokale bevolking ten opzichte van de kolonisators, met name donkergekleurden versus blanken – werden afgebeeld kan veel zeggen over de aangenomen relatie tussen verschillende volkeren of bevolkingsgroepen. Daarbij is ook de titel die aan de afbeelding is gegeven van belang, omdat die een indicatie kan geven van hoe de afgebeelde personen werden beschouwd of benoemd. Ten derde zijn de beelden gesorteerd aan de hand van bepaalde significante gebeurtenissen in de geschiedenis van de Nederlandse Cariben. Als voorbeeld kan de ontploffing van het oorlogsschip *Alphen* in de haven van Curaçao op 15 september 1778 worden genomen. Zoals verderop in dit hoofdstuk te zien, zijn van deze gebeurtenis talloze

¹⁵³ Mohammed, *Imaging the Caribbean*, 81.

¹⁵⁴ Burke, *Eyewitnessing : The Uses of Images as Historical Evidence*, 11–12.

¹⁵⁵ *Ibid.*, hfdst. 2.

afbeeldingen geproduceerd waarop de ontzagwekkende ontploffing vanuit verschillende invalshoeken is afgebeeld. Andere noemenswaardige gebeurtenissen binnen de onderzoeksperiode zijn opvallend weinig afgebeeld, ondanks het belang ervan in de loop van de geschiedenis. Verder wordt een aantal overige beelden bestudeerd die tot geen van de drie bovengenoemde categorieën behoort, zoals spotprenten. Tenslotte wordt de vraag beantwoord of de ontwikkeling in beeldtechniek van kaart naar prent een bepaalde invloed heeft gehad op het vormen van een Nederlands perspectief op de Nederlandse Caribische eilanden.

Landschappen

Een voorname maker van talrijke aquareltekeningen was de in het vorige hoofdstuk genoemde kunstschilder, aquarellist en lithograaf Gerard Voorduin. Als zeeofficier kwam hij geregeld in de buurt van en op de Nederlandse Caribische eilanden. Met behulp van de nieuwe technieken in de lithografie maakte hij verscheidene kaarten, maar later ook veel schetsen en aquareltekeningen van meerdere eilanden. Deze tekeningen werden gebundeld in een losbladig plaatwerk getiteld “Gezigten uit Neerland’s West-Indien”, gedateerd op 1860-1862, dat in zijn geheel te vinden is in de collectie van het Rijksmuseum. Plaat IX tot en met XVIII bevatten afbeeldingen van de Antillen, de overige platen betreffen Suriname. De verdeling van de Antillen is (wederom) niet geheel evenredig; de verzameling van Voorduin bevat maar liefst zes beelden van Curaçao, en slechts één beeld van respectievelijk Bonaire, Saba, St. Eustatius en St. Maarten. Schijnbaar heeft Voorduin zelf geen voet gezet op het eiland Aruba, want dat is door hem niet getekend. Overigens is een tweede maker genoemd op de tekeningen, te weten de jonkheer Jacob Eduard van Heemskerck van Beest. Net als Voorduin was hij oorspronkelijk marineofficier, maar daarnaast ook schilder, tekenaar, lithograaf en aquarellist.¹⁵⁶ De platen uit de collectie zijn geschetst door Voorduin, vervolgens door Van Heemskerck van Beest door middel van lithografie gedrukt, verkondigt de voorpagina van de verzameling (zie Bijlage II afb. B.7).

De eerste plaat in de collectie van de Nederlandse Antillen, plaat IX, toont de haveningang van Willemstad, Curaçao (afb. 4.1). De prenten van Voorduin en Van Heemskerck van Beest lijken voornamelijk gemaakt om de werkelijke situatie weer te geven. Zie ook het bijschrift op de voorpagina van het plaatwerk, waar Voorduin wordt genoemd als degene die de platen “naar de natuur geteekend, en beschreven” heeft. De prent toont inderdaad een kalme status quo van de haven van Willemstad, waar een bescheiden bedrijvigheid van en naar één groot schip gaande is. Hetzelfde geldt voor plaat XIII en XI, die respectievelijk de Caracasbaai met in de verte fort Beekenburg en een ligplaats in de haven met fort Nassau op de achtergrond weergeven (afb. 4.2 en 4.3). De zeilboot in de Caracasbaai is eenzaam, omgeven door een grauwe wolkenlucht, wilde wateren en een nagenoeg onbewoond landschap erachter. Rond de Caracasbaai was vermoedelijk ook een stuk minder gaande; de relatief grote hoeveelheid beelden en kaarten van de bedrijvige St. Annabaai en Schottegat doen de activiteit in de Caracasbaai verbleken.¹⁵⁷ De andere afbeelding is gesitueerd in het Schottegat, maar vertoont toch ook weinig reuring (afb. 4.3). De omschrijving onder deze prent van Voorduin en Van Heemskerck van Beest brengt enigszins verwarring; de afbeelding toont een “legplaats voor oorlogsschepen in de haven”, maar het schip dat ligt aangelegd lijkt niet uitgerust te zijn om oorlog mee te voeren. Wat het meest opvalt in deze beelden van Voorduin, is dat

¹⁵⁶ “Stichting RKD - Nederlands Instituut voor Kunstgeschiedenis”, Jacob Eduard van Heemskerck van Beest, geraadpleegd 25 september 2018, <https://rkd.nl/nl/explore/artists/36853>.

¹⁵⁷ Renkema, *Kaarten van de Nederlandse Antillen*, 83–91.

AFB. 4.1 PRENT (PLAAT IX), GEZICHT OP DE HAVEN VAN WILLEMSTAD, CURAÇAO. GERARD VOORDUIN EN JACOB EDUARD VAN HEEMSKERCK VAN BEEST, 1860-1862

AFB. 4.2 PRENT (PLAAT XIII), GEZICHT OP CARACASBAAI IN WILLEMSTAD, CURAÇAO. GERARD VOORDUIN EN JACOB EDUARD VAN HEEMSKERCK VAN BEEST, 1860-1862

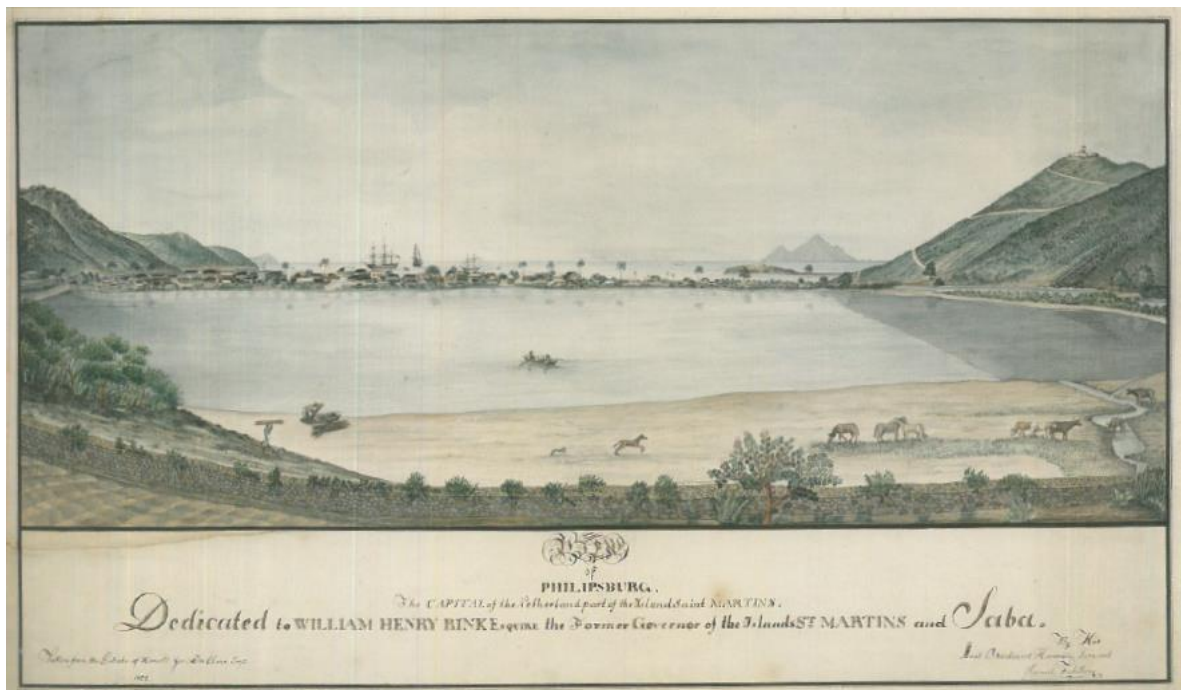
AFB. 4.3 PRENT (PLAAT XI), AANLEGPLAATS IN DE HAVEN VAN WILLEMSTAD, CURAÇAO. GERARD VOORDUIN EN JACOB EDUARD VAN HEEMSKERCK VAN BEEST, 1860-1862

AFB. 4.4 PRENT (PLAAT XVIII), GEZICHT OP SABA IN DE VERTE. GERARD VOORDUIN EN JACOB EDUARD VAN HEEMSKERCK VAN BEEST, 1860-1862

overal de Nederlandse vlag wapperend is afgebeeld. Hetzij fier op de voorgrond op een van de schepen, hetzij ver op de achtergrond boven het afgebeelde fort, zoals in de Caracasbaai. Uit de beelden wordt duidelijk dat het Nederlands bezit van de eilanden benadrukt dient te worden.¹⁵⁸ In de bijlagen zijn ook de overige platen van Voorduin te zien, waar tevens de eilanden Bonaire, Sint Eustatius en Sint Maarten worden afgebeeld (zie Bijlage II afb. B.8a-e). Ook hier wordt overal de Nederlandse vlag met vermoedelijke patriottische trots afgebeeld. Op Saba is Voorduin vermoedelijk niet aan land geweest, daar het kleine Bovenwindse eilandje slechts “op twee mijlen afstand in het Westen” is getekend (afb. 4.4). In eerste instantie lijkt de vlag hier te ontbreken, maar wanneer goed wordt gekeken staat deze wel degelijk boven het kleine bootje nabij het eiland te wapperen.

Een paar decennia eerder, aan het begin van de negentiende eeuw, was de eerder genoemde Zweedse Samuel Fahlberg werkzaam op voornamelijk Sint Maarten en Sint Eustatius. Als arts, werkzaam op schepen die hem onder andere naar het Caribisch gebied brachten, verzamelde Fahlberg voorwerpen voor archeologisch en natuurkundig onderzoek. Hier ontstond ook zijn belangstelling voor de landmeetkunde, waaraan hij een functie als landmeetkundige overhield in de jonge Zweedse kolonie, het Caribische eiland Saint-Barthélemy (St. Barths).¹⁵⁹ Door de politiek turbulente jaren rond de Caribische eilanden begin negentiende eeuw kwam hij uiteindelijk op het pas door Nederland heroverde Sint Maarten terecht, waar hij als garnizoensarts en als landmeter te werk ging.¹⁶⁰ Fahlberg maakte een aantal gedetailleerde kaarten – soms Nederlandstalig, soms Engelstalig en soms Franstalig – van delen van het eiland Sint Maarten, die in het vorige hoofdstuk reeds voorbij zijn gekomen. De bijbehorende aquareltekeningen geven eveneens een indruk van het alledaagse leven op de eilanden. Zo is Philipsburg, de hoofdstad van het tot Nederland behorende

AFB. 4.5 AQUAREL, ZICHT OP PHILIPSBURG, SINT MAARTEN. OP DE VOORGROND DE GROTE ZOUTPAN, OP DE ACHTERGROND SABA EN EEN KLEIN DEEL VAN SINT EUSTATIUS. SAMUEL FAHLBERG, 1822

¹⁵⁸ Mohammed, *Imaging the Caribbean: Cultural and Visual Translation*, 139.

¹⁵⁹ Renkema, *Kaarten van de Nederlandse Antillen*, 122.

¹⁶⁰ Dennis Reinhartz, “Chapter 2: The Caribbean Cartography of Samuel Fahlberg”, in *History of Cartography: International Symposium of the ICA Commission*, 2010, door E. Liebenberg en I.J. Demhardt, Lecture Notes in Geoinformation and Cartography (Springer Berlin Heidelberg, 2012), 22–23.

deel van Sint Maarten, afgebeeld als een kleine verzameling huisjes omgeven door de zee en een groot meer (afb. 4.5). Op de voorgrond zijn enkel wat wilde paarden te zien en een tweetal werkende donkere mannen. Wederom is – hoewel klein – de Nederlandse vlag te zien op zowel het schip in de verte als op land bij een van de gebouwen. Ook zijn de eilanden Saba en Sint Eustatius op de achtergrond te onderscheiden. Een opvallend verschil met de prenten van Voorduin is dat de tekeningen van Fahlberg alle een perspectief vanaf land hebben, terwijl Voorduin vooral schetste met aanzicht vanaf het water. Fahlberg was dan ook geen marinier van origine, en zal zijn tijd grotendeels op land hebben doorgebracht. Dit geeft de kijker daardoor een ander beeld, omdat de wildernis maar ook de werkzaamheden beter in beeld worden gebracht wanneer vanaf het land wordt gekeken.

Een laatste voorbeeld van een beeld met als thema een havenzicht is een beeld met de eerder genoemde haveningang van Willemstad, een beeld dat op de voorpagina van deze scriptie is getoond. Het betreft een olieverfschilderij, door de Fransman Prosper Crébassol geschilderd in 1858 (afb. 4.6). De ingang van de haven in de St. Annabaai wordt afgebeeld, met het gouvernementshuis links op het schilderij tussen twee bolwerken van Fort Amsterdam. Het fort was in de negentiende eeuw niet meer in gebruik als doorvoerhaven voor Nederlandse slavenhandelaren van de WIC, maar speelde daar eerder wel een grote rol in. Op het schilderij zijn tevens enkele personen afgebeeld op het plein voor het gouvernementshuis, evenals een groepje roeiende matrozen dat net van de kade is vertrokken. Het afgebeelde tafereel is eveneens een rustige scène, met zeer waarheidsgetrouwe details vergeleken met foto's van Willemstad door Robert Soublette (zie hoofdstuk vijf). Uit de negentiende eeuw zijn geen andere schilderijen bekend van de haven van Willemstad. Opmerkelijk is ook dat het Rijksmuseum, dat het schilderij van Crébassol pas in 2013 aan haar collectie toevoegde, geen andere schilderijen van de Franse schilder bezit. Van hem is niet veel meer bekend dan dat hij

AFB. 4.6 OLIEVERFSCHILDERIJ VAN DE HAVENINGANG VAN WILLEMSTAD IN DE SAINT ANNABAAL, CURAÇAO. LINKS HET GOUVERNEMENTSGEBOUW TUSSEN TWEE BOLWERKEN VAN FORT AMSTERDAM. PROSPER CRÉBASSOL, 1858

vermoedelijk uit Frankrijk kwam en langs de Amerikaanse oostkust trok om daar te schilderen. Het beeld is opvallend en veel kleurrijker dan alle andere beelden uit de verzamelde collectie van dit onderzoek. De reden hiervoor is de beeldtechniek, daar het een olieverfschilderij is en geen lithografische tekening of prent. Het is één van de weinige schilderijen van de Nederlandse Cariben in Nederlandse beeldcollecties. Door het pakkende uiterlijk, de felle blauwe kleuren en de Nederlandse vlag die de strakblauwe lucht doorklieft, is het schilderij een iconisch beeld geworden. Later in hoofdstuk vijf wordt dit nogmaals benadrukt door de verschijning van het schilderij op ansichtkaarten. De Nederlandse vlag is wederom noemenswaardig; hieruit blijkt dat ook niet-Nederlandse kunstenaars (net als Fahlberg) vaak een vlag van het moederland van de kolonie in het beeld verwerken. Dit was dus vermoedelijk niet alleen een traditie vanuit Nederlands koloniaal perspectief, maar een gewoonte die te maken had met de algemene koloniale tijd waarin het beeld is gemaakt.

Mensen

Veel beelden die gemaakt werden van voor de maker vreemde landen tonen de mensen die zij aantreffen. Ook de mensen waren hen vaak vreemd, wat in sommige gevallen leidde tot het proces van *othering*. De volkeren of culturen die in een vreemd land worden aangetroffen worden ofwel genegeerd of er wordt van gedistantieerd; de vreemde cultuur wordt als zodanig anders geconstrueerd dat het als iets totaal tegenovergesteld wordt beschouwd.¹⁶¹ Door te kijken naar de manier waarop mensen van zowel de eigen als de vreemde cultuur worden afgebeeld, kan een idee worden verkregen met het perspectief op die specifieke cultuur in de tijd van de maker.

Een zeer sprekend voorbeeld hiervan is de zeventiende-eeuwse aquareltekening die ene Hillegonda Lousie Schellinger op Curaçao afbeeldt (afb. 4.7). De maker van de aquarel, Geesien of Gesina ter Borch, was bedreven in teken-, schilder- en schrijfkunst en kwam uit een heuse kunstenaarsfamilie.¹⁶² Het feit dat de maker van het beeld een vrouw was is opmerkelijk omdat dit in de zeventiende eeuw nauwelijks voorkwam. De op Curaçao geboren Hillegonda, jongste dochter van Gesina's zus Jenneken ter Borch en Cornelis Schellinger, staat afgebeeld op een heuveltje, omgeven door een aantal exotische dieren. Op de achtergrond speelt zich een scène af waar een vijftal zeer schaars geklede donkere mannen vermoedelijk een schip aan wal trekken. Het meest opmerkelijke aan het beeld is dat Ter Borch zelf nooit op Curaçao is geweest, dus het afgebeelde tafereel is een geheel denkbeeldige weergave van de haven van dit Nederlandse Caribische eiland. Dergelijke verbeeldingen van vreemde werelden waren in de Westerse wereld vooral in de vijftiende en zestiende eeuw al veelvoorkomend. Door middel van imaginaire verhalen en beelden van de vreemde volkeren en culturen die men tegenkwam werd geprobeerd de 'ander' te begrijpen.¹⁶³ Gedurende de zeventiende eeuw nam dit iets af, door uitgebreidere reisverslagen en ontdekkingsstochten. Ter Borch baseerde haar schildering duidelijk op verhalen en beschrijvingen van de Cariben. Hoewel deze verhalen uit eerste hand van haar directe familie kwamen, zijn deze niet allemaal heel waarheidsgetrouw geïnterpreteerd; de getoonde dieren, die Ter Borch waarschijnlijk vreemd waren, zien er onecht uit of kwamen überhaupt niet voor op het eiland (zoals de olifanten, te zien in de verte). De stereotyperende vertoning van de donkergekleurde – vermoedelijk tot slaaf

¹⁶¹ Burke, *Eyewitnessing : The Uses of Images as Historical Evidence*, 123–24.

¹⁶² "Stichting RKD - Nederlands Instituut voor Kunstgeschiedenis", Gesina ter Borch, geraadpleegd 27 september 2018, <https://rkd.nl/nl/explore/artists/10683>.

¹⁶³ Mohammed, *Imaging the Caribbean: Cultural and Visual Translation*, 140.

gemaakte – werkende mannen is ook kenmerkend voor het algemeen aangenomen perspectief op slavernij en de exotische wereld van ‘de West’ dat heerste in de zeventiende eeuw.¹⁶⁴ De afbeelding van Hillegonda is derhalve een waarschijnlijke representatie van het imaginaire perspectief vanuit Nederland op de Nederlandse Cariben in de zeventiende eeuw.

Twee eeuwen later is een enigszins veranderd beeld waarneembaar vanuit Nederland op de Nederlandse Caribische bevolking. De prent van Dirk Sluyter uit 1826 toont een aantal leden van de Curaçaose Schutterij en hun kostuums (afb. 4.8). Volgens de beschrijving bij de handgekleurde gravure zijn een officier, een onderofficier en een schutter afgebeeld. Opvallend is dat de schutter, het laagst in rang en dus verder op de achtergrond afgebeeld, een donkergekleurde man is, terwijl de officier en onderofficier blank van kleur zijn. Een feit dat als toevallig kan worden opgevat, maar de kennis over het slavernijverleden en over de rassenkwesties die ook in de negentiende eeuw speelden doet vermoeden dat de donkergekleurde man opzettelijk minder prominent wordt afgebeeld. Het verschil in ras en rang wordt verder niet omschreven of benoemd. Het lijkt daardoor of hij – al dan niet bewust – nog steeds als ongelijke wordt beschouwd, hoewel de donkere man wél tot de schutterij behoort. Dit vergevorderde proces van *othering*, dat oorspronkelijk wellicht gebeurde door het begrijpelijk maken van ‘de ander’, omarmt de gedachtegang waarbij diezelfde ‘ander’ niet perse meer als vreemd, maar nadrukkelijk als ondergeschikt wordt gezien.¹⁶⁵ Hieruit kan worden geconcludeerd dat de donkere Antilliaan in de negentiende eeuw door de Nederlander (nog steeds) werd beschouwd als vertegenwoordiger van een inferieur ras.

Anders is het beeld dat R.F. van Raders schetste in 1822 (afb. 4.9), een beeld dat vermoedelijk een realistischer scenario weergeeft, daar de aquarel niet als doel heeft de uniformen van de schutterij te tonen. Het beeld is een waterverftekening van de haven van Curaçao, de St.

AFB. 4.7 AQUARELTEKENING VAN HILLEGONDA LOUISE SCHELLINGER, IN EEN DENKBEELDIGE WEERGAVE VAN DE HAVEN VAN CURAÇAO. GESINA TER BORCH, 1680

AFB. 4.8 PRENT VAN DE CURAÇAOSCHE SCHUTTERIJ. DIRK SLUYTER, 1826

¹⁶⁴ Oostindie, *Paradise Overseas*, 28–31.

¹⁶⁵ Thompson, *Travel Writing*, 132–33; Mohammed, *Imaging the Caribbean*, 140.

Annabaai vanuit het Schottegat gezien. In de verte is nog het Gouvernementspaleis te onderscheiden, achter een aantal grote schepen in de haven. Er zijn meerdere Nederlandse vlaggen op de schepen te zien, met een enkele Engelse vlag ertussen. De scène op de voorgrond van de afbeelding is echter de essentie van het beeld. Een roeibootje wordt voortgeduwd door een donkergekleurde man en vervoert een blanke man. Daarnaast wordt een ander roeibootje de kade opgesleept. Opmerkelijk hierbij is dat een blanke man samen met een donkere man aan het touw trekt. Er wordt over deze vertoning verder niet geschreven, enkel dat het beeld de haven van Curaçao toont. Waarschijnlijk geeft de aquareltekening een op de realiteit berustende situatie weer, die door de maker is gadegeslagen. Het is duidelijk dat de donkere mannen – al dan niet tot slaaf gemaakt – werkzaam zijn voor de blanke mannen. Toch is door de maker besloten om de tijdelijke gelijkheid van de twee mannen op de kade niet te verbergen maar juist in beeld te brengen. Van Raders was echter geen tekenaar van beroep, maar een Nederlands koloniaal bewindsman die een groot deel van zijn leven werkzaam was op Curaçao. Beweerd wordt dat onder zijn bestuur een nieuw slavenreglement werd afgekondigd, dat enige verbetering bracht in het lot van de tot slaaf gemaakten op het eiland.¹⁶⁶ Zijn geschriften over Europese kolonisatie en de afschaffing van de slavernij, die hij schreef nadat hij terugkeerde in Nederland, getuigen ook van zijn standpunt ten opzichte van de slavernij. Dit doet vermoeden dat hij bewust ervoor koos om niet de donkere mannen als beduidend minderwaardig op zijn werk van Curaçao af te beelden.

Hoewel Voorduin voornamelijk aanzichten van de kustlijn of kades in beeld bracht, publiceerde hij in zijn reeks *Gezigten uit Neerland's West-Indien* ook een prent met iets prominenter afgebeelde personen. Het beeld biedt een aanzicht van binnen in de grotten van Hato op Curaçao (afb. 4.10). In deze grotten zijn veel prehistorische rotsschilderingen gevonden, waaruit blijkt dat vroege Indianenstammen zoals de Arowakken zich erin vestigden.¹⁶⁷ Gedurende de achttiende eeuw fungeerden de grotten als veel gebruikte schuilplaats voor gevluchte slaven. Op de afbeelding van Voorduin is te zien hoe een donkergekleurde (vermoedelijk) Curaçaoënaar, gekleed in niet meer dan een korte broek en hoed, met een grote brandende fakkel de grot van binnen laat zien aan een andere man. De tweede man is volledig en keurig gekleed en is vermoedelijk een bezoeker die rondgeleid wordt in de grotten. De man met de fakkel neemt een enigszins trotse houding aan, zoals hij fier zijn fakkel zwaait. Het beeld is opmerkelijk tussen de verzameling prenten van Voorduin en Van Heemskerck Van Beest; het lijkt niet te passen binnen de reeks aanzichten met veel schepen en weinig nadruk op personen, maar heeft misschien zoveel indruk op Voorduin gemaakt dat hij het besloot te tekenen.

Een sterk contrasterende tekening van een zeer stereotypische vertoning van een inwoner van de Nederlandse Cariben wordt getoond in het boek *Gallery der menschen. Een leesboek voor de jeugd en meerbejaarden*, door H.C.A. Thieme uit 1803. Het negentiende-eeuwse boekje was bestemd voor de Nederlandse jeugd en ouderen en bevat een serie 'gekleurde plaatjes' die op alfabetische volgorde 'verschillende rassen, standen, kleederdrachten der menschen' tonen.¹⁶⁸ De tekening uit het boekje, gevonden in de collectie van Atlas van Stolk, hoort bij de letter C (afb. 4.11). Op een rij zijn een 'Canadier', een 'Capuzyn' en een 'Caraïber' te zien. De 'Caraïber' is afgebeeld als een

¹⁶⁶ Herman Daniel Benjamins en Joh. F. Snelleman, *Encyclopaedie van Nederlandsch West-Indië*, 1914.

¹⁶⁷ Dalhuisen e.a., *Geschiedenis van de Antillen*, 31.

¹⁶⁸ K.A.G. Seidel en Herman Carel Anton (Zutphen) Thieme, *Gallery der menschen: een leesboek voor de jeugd en meerbejaarden*, *Gallery der menschen: een leesboek voor de jeugd en meerbejaarden* (H.C.A. Thieme, 1803).

AFB. 4.9 PRENT, ZICHT OP DE ST. ANNABAAL VANUIT HET SCHOTTEGAT, CURAÇAO. R.F. VAN RADERS, 1822

AFB. 4.10 PRENT, GEZICHT IN DE GROTEN VAN HATO, CURAÇAO. EEN GIDS MET EEN FAKKEL TOONT EEN BEZOEKER DE GROTEN. GERARD VOORDUIN EN JACOB EDUARD VAN HEEMSKERCK VAN BEEST, 1860-1862

donkere man, 'gekleed' in een lendendoekje met een grote pijl en boog in zijn hand. Deze afbeelding, gemaakt in Nederland, geeft heel duidelijk een Nederlands perspectief weer van de Cariben in het begin van de negentiende eeuw. De inwoners van de Cariben werden gezien als schaars geklede wilden, die met primitieve wapens rondlopen om te jagen. Sterker nog, in de begeleidende tekst bij de tekening in het boekje van Thieme worden inwoners van de Cariben ook wel 'Canibalen, of menschen eeters' genoemd. Ze worden omschreven als barbaren die uit wraakzucht het vlees van hun vijanden opeten, niets anders doen dan vissen en jagen, en in ellendige houten hutten leven.¹⁶⁹ Een duidelijk voorbeeld van *othering* en het benadrukken van de aangenomen superioriteit van West-Europa is in dit beeld, in combinatie met de bijbehorende tekst, aanwezig. Het beeld van 'de Caraïber' was de Nederlander vreemd, en de nadruk werd gelegd op de ontwikkeling die zonder twijfel teweeg was gebracht door 'de Europeanen'. Dit stereotypische beeld van de bewoners van de Nederlandse eilanden overzee werd dus, middels dit soort boekjes en bijbehorende tekeningen, verspreid naar de volgende Nederlandse generatie, waardoor het lang onveranderd is gebleven.

AFB. 4.11 TEKENING UIT "GALLERY DER MENSCHEN. EEN LEESBOEK VOOR DE JEUGD EN MEERBEJAARDEN". H.C.A. THIEME, 1803

¹⁶⁹ Seidel en Thieme, *Gallery der Menschen*, 147–48.

Gebeurtenissen

Een aantal gebeurtenissen in de geschiedenis van de Nederlandse Caribische eilanden is vaker afgebeeld dan andere. Dit geldt voor alle beeldtechnieken. Bij kaarten is bijvoorbeeld de overwinning of het verlies van heerschappij op verschillende gebieden of eilanden regelmatig in beeld gebracht, of het aanleggen van bruggen en forten. Ook in het fotomateriaal zijn bepaalde evenementen vaak vastgelegd, zoals te zien in het volgende hoofdstuk. Een opvallend voorbeeld binnen het beeldmateriaal van tekeningen en schilderijen is een ramp die plaatsvond op Curaçao. Op een ochtend in september 1778 lag het oorlogsschip *Alphen* in de haven van Willemstad in de Sint Annabaai. Door onbekende reden werd een enorme explosie veroorzaakt, die het hele fregat in stukken blies. De ontploffing kostte de volledige bemanning en meerdere personen in omliggende schepen en aan wal, in totaal 206 personen, het leven.¹⁷⁰ In de collectie van het Rijksmuseum, maar ook in die van Atlas van Stolk, het Scheepvaartmuseum en het Tropenmuseum zijn meerdere beelden gevonden die de ontploffing van het schip *Alphen* in Curaçao afbeelden (afb. 4.12a-c). Op de prenten en tekeningen van de ramp is te zien hoe lichamen en stukken schip de lucht in worden gesmeten. De hoeveelheid afbeeldingen van deze gebeurtenis is opvallend en doet daardoor vermoeden dat de ramp destijds veel indruk maakte. Het oorlogsschip *Alphen* was dan ook een Nederlands fregat en veel van de overleden officieren en matrozen waren Nederlands. De ontploffing leidde tot een verbod om in de haven schoten te lossen.¹⁷¹

Verdere regelmatig afgebeelde taferelen zijn tevens verbonden aan activiteiten met schepen. Zo is de inname van Curaçao door de Engelsen in 1807 meermaals afgebeeld, en de aanval van Engelse schepen op het Nederlandse koopvaarders-konvooi onder begeleiding van Willem Crul in 1781 (zie Bijlage II afb. B.9a-c). Veroveringen en gevechten op zee boden spannende taferelen om af te beelden in de achttiende en negentiende eeuw, toen dit nog regelmatig actuele gebeurtenissen waren. Het verspreiden van visueel materiaal van recente evenementen was een veel voorkomend gevolg van de ontwikkeling van de beeldtechniek van prentmakerij.¹⁷² Actuele onderwerpen die de koloniale activiteiten en rijkdommen in beeld brachten waren in de achttiende en negentiende eeuw dus populair bij het afbeelden van taferelen op of rond de Nederlandse Caribische eilanden.

Een andere actuele gebeurtenis gedurende dezelfde periode komt echter nauwelijks in beeld: de slavernij. Dit blijkt geen populair onderwerp te zijn geweest voor tekenaars. Dit is enerzijds opmerkelijk, omdat economisch gezien de winstgevende slavenhandel tevens de koloniale macht en rijkdom zou uitdrukken. Anderzijds kan beargumenteerd worden dat het afbeelden van tot slaaf gemaakten niet interessant genoeg was voor de Nederlandse kunstenaars, of zij konden zich deze taferelen minder inbeelden. Van de slavernij is in ieder geval weinig terug te zien in de verzamelde beelden van de Nederlandse Cariben. Een enkel 'bewijs' ervan is te zien op een achttiende-eeuwse tekening van het eiland Sint Eustatius (afb. 4.13). De afbeelding toont Hollandse, Franse en Engelse schepen met Sint Eustatius in de achtergrond. De 'Gouden Rots', zoals het eiland in de achttiende eeuw bekend stond vanwege de succesvolle slaven- en goederenhandel, steekt fier boven zee uit.¹⁷³ Het bijschrift vermeldt het (destijds) Franse eiland Sint Eustatius en "het Handelen der Slaven aan de Hollandsche en Engelsche Schepen". Deze expliciete getuigenis van de slavenhandel komt op weinig beeldmateriaal voor. Hoewel tot slaaf gemaakte personen niet achterwege worden gelaten ten

¹⁷⁰ Hartog, *Curaçao : van kolonie tot autonomie*, 316.

¹⁷¹ Ibid., 317.

¹⁷² Burke, *Eyewitnessing*, 141.

¹⁷³ Dalhuisen e.a., *Geschiedenis van de Antillen*, 78; Daal en Schouten, *Antilliaans verhaal*, 63.

AFB. 4.12A PRENT, HET ONTPLOFFEN VAN HET FREGAT "ALPHEN" IN DE ST. ANNABAAI, CURAÇAO OP 15 SEPTEMBER 1778. *SIMON FOKKE, 1779*

AFB. 4.12B PRENT, HET ONTPLOFFEN VAN HET FREGAT "ALPHEN" IN DE ST. ANNABAAI, CURAÇAO OP 15 SEPTEMBER 1778. *JAN PUNT, 1787*

AFB. 4.12C PRENT, HET ONTPLOFFEN VAN HET FREGAT "ALPHEN" IN DE ST. ANNABAAI, CURAÇAO OP 15 SEPTEMBER 1778. *P. CONRADI EN V. VAN DE PLAATS, 1787*

opzichte van vrije mensen, worden specifieke gebeurtenissen of belangrijke momenten in de geschiedenis van de slavernij niet tot nauwelijks afgebeeld. Zo is bijvoorbeeld van de slavenopstand van de slaaf Tula in 1795 niets te vinden in beeld, noch van andere slavenopstanden of muiterijen. Zou het zijn omdat het in opstand komen van de onderdrukte tot slaaf gemaakten een zekere onmacht van de koloniale spelers zou weerspiegelen? Dat waren allicht geen beelden die gewenst waren bij het Nederlandse perspectief op de trans-Atlantische koloniën.

Overige beelden

Behalve tekeningen, schilderijen en prenten van verschillende aanschouwde taferelen werden gedurende de negentiende eeuw ook spotprenten geproduceerd. Deze bevatten voornamelijk spottende verbeeldingen van andere Europese grootmachten, waar Nederland op dat moment mee in oorlog was. Zo zijn er verscheidene spotprenten over de Engelsen die de wereld verdelen (zie Bijlage II afb. B.10), waaronder het Caribische gebied. De slavenhandel werd in veel mindere mate in beeld gebracht, net als in tekeningen en prenten. Wel is in de collectie van het Rijksmuseum een spotprent gevonden naar aanleiding van de afschaffing van de slavernij (afb. 4.14). De plaat

1763.

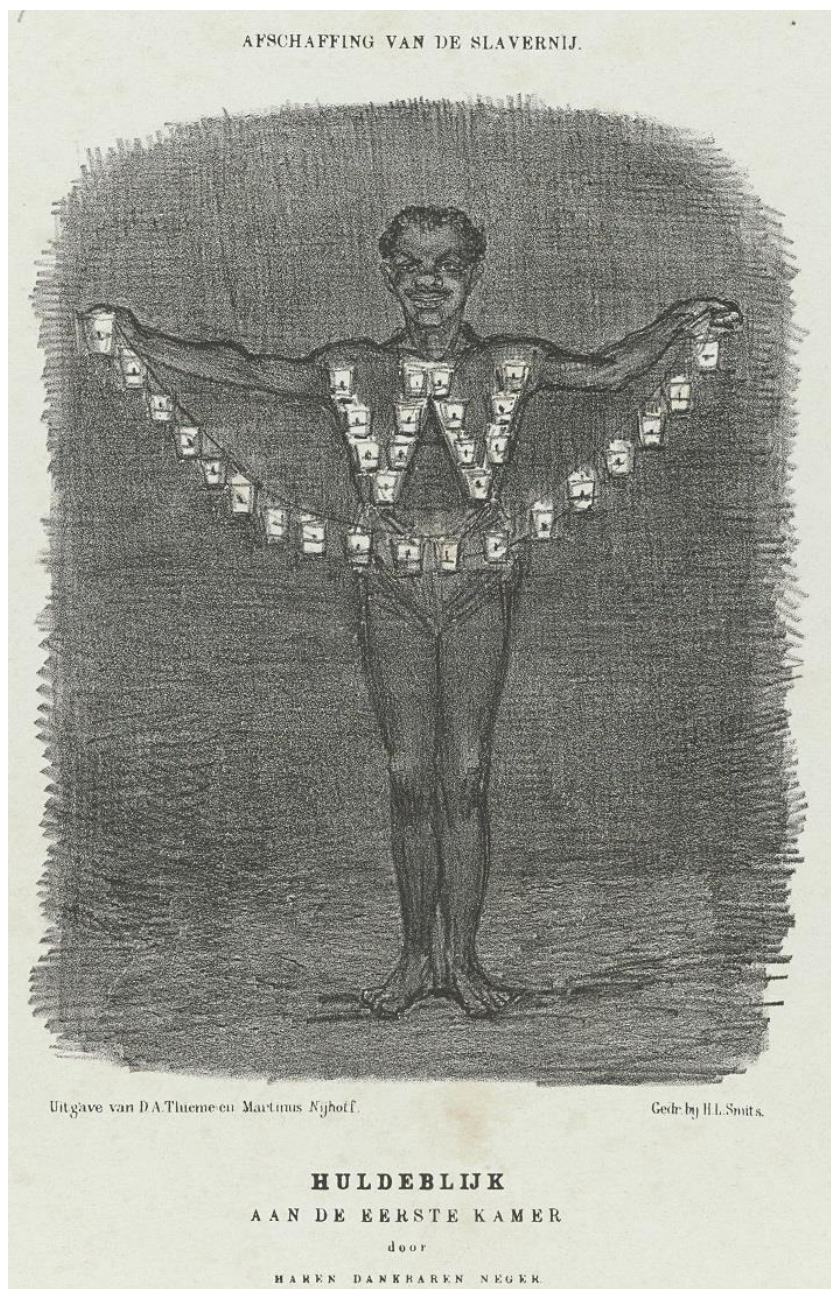
NIET BIJ MULLER (No. 4147).

4134. „*Afbeelding van het Fransch Eylandt St Eustasius met den Slavehandel der Fransche en Hollanders.*” — „*St. Eustasius, en het Handelen der Slaven aen de Hollandsche en Engelsche Schepen.*”

Onderschriften onder twee teekeningen langw. gr. in-fol., in waterverf, door Weuyster 1763. Op den achtergrond het eiland, daar vóór eenige schepen.

AFB. 4.13 TEKENING VAN HET SCHIP “SARA HELENA” VOOR DE KUST VAN SINT EUSTATIUS, MET BIJSCHRIFT. S. WEUYSTER, 1763

verscheen in het weekblad 'De Nederlandsche Spectator' in augustus 1862.¹⁷⁴ In dat jaar werd de wet om de slavernij op te heffen in Suriname en de Nederlandse Antillen aangenomen. Naar aanleiding daarvan tekende de prentmaker J. M. Schmidt Crans deze afbeelding van een donkere tot slaaf gemaakte man met een slinger van lichtjes en de letter W in lichtjes voor zijn borst. Onder de afbeelding staat de schertsende tekst: "Huldeblijk aan de eerste kamer door haren dankbaren neger". De letter W verwijst vermoedelijk naar koning Willem III, die destijds de afschaffingswet ondertekende. De ophemeling van de vorst is cynisch, want behalve het zetten van zijn handtekening had Willem III niets te maken met de afschaffing van de slavernij. Het huldeblijk aan de Eerste Kamer is eveneens cynisch bedoeld, daar de Tweede Kamer er reeds jaren over had gedaan om tot een

AFB. 4.14 SPOTPRENT, VERSCHENEN IN HET WEEKBLAD "DE NEDERLANDSCHE SPECTATOR", NR. 32, 9 AUGUSTUS 1862. JOHAN MICHAEL SCHMIDT CRANS, 1862

¹⁷⁴ "Spotprent naar aanleiding van de afschaffing van de slavernij, 1862, Johan Michaël Schmidt Crans, 1862", Rijksmuseum, geraadpleegd 30 november 2018, <https://www.rijksmuseum.nl/nl/collectie/RP-P-OB-89.403>.

afschaffingsbesluit te komen. De Eerste Kamer deed dit vervolgens nog eens dunnetjes over. Zij kwamen slechts tot een besluit toen de Minister van Marine dreigde met bloedvergieten (aan de kant van de tot slaaf gemaakten, wel te verstaan) als de beslissing niet snel zou worden genomen.¹⁷⁵

Een laatste beeld dat een interessante weerspiegeling is van het perspectief vanuit Nederland is een volksprent in stripvorm, die gericht was op kinderen (zie afb. 4.15). Door een anonieme maker werd een blad met zes voorstellingen in een houtsnede gemaakt, die later in boekdruk verscheen. De voorstellingen tonen zes grote rampen uit de Nederlandse geschiedenis. De prent is afkomstig uit het begin van de negentiende eeuw (de datering ligt tussen 1800 en 1833) en beschrijft bij de zes verbeeldingen in dichtvorm de getoonde rampen van 'het oude Nederland'. De rampen die worden afgebeeld zijn voornamelijk overstromingen en dijkbreuken, waaronder de overstroming van Texel in 1775. Het vijfde beeld (linksonder) is echter een verbeelding van een eerder genoemde gebeurtenis, de ontploffing van het oorlogsschip *Alphen* in de haven van Curaçao in 1778. Het feit dat een ramp op Curaçao wordt meegerekend bij 'zes grote rampen uit het oude Nederland' geeft aan dat het grootste Nederlandse Caribische eiland eind achttiende eeuw en begin negentiende eeuw als geïntegreerd deel van Nederland werd beschouwd. De ramp op het Caribische eiland wordt evenredig met de rampen in het moederland afgebeeld en benoemd. Daaruit blijkt dat de Antillen vanuit Nederlands perspectief wel degelijk een rol vervulden binnen het Nederlandse Rijk.

Conclusie

De ontwikkeling van technieken als prenten, etsen, lithografieën en tekeningen ter begeleiding van een landkaart gaf gelegenheid tot een betere voorstelling van hoe de Nederlandse Cariben er daadwerkelijk uitzagen. Maar wat is nu bekend over de eilanden, na het bekijken van het geschetste beeldmateriaal? Naar aanleiding van de afbeeldingen kan een duidelijker beeld gevormd worden van hoe de eilanden eruit zagen, dat wil zeggen het landschap, de havens, het straatbeeld, maar ook de inwoners. Deze weergave is niet altijd even waarheidsgetrouw, maar het geeft wel een idee van hoe destijds werd gedacht. De prenten van Voorduin geven bijvoorbeeld een duidelijk overzicht weer van een meer realistische situatie op alle eilanden. Ze geven in ieder geval inzicht in hoe Voorduin de normale situatie, een rustige status quo, voor zich zag. Hierbij wordt duidelijk dat de maker van het beeld een veel grotere rol speelt bij het overbrengen van een bepaald perspectief dan bij kaarten het geval was. Daarentegen hebben de prenten van Voorduin een perspectief vanaf zee, dus van buitenaf. Voorduin blijft zichzelf als maker dus nog steeds als buitenstaander beschouwen. Het blijft echter zijn opvatting van het tafereel dat hij zag, ook al was dat van een afstand.

Tegenover de beelden van deze status quo zijn er de representaties van rampen, die vooral binnen de scheepvaart speelden. Door de ontwikkeling van de druk- en printkunst konden dergelijke verbeeldingen relatief snel worden verspreid. Zo boden deze prenten een 'actueel' overzicht van redelijk recente gebeurtenissen. Zeer opvallend bij deze verzameling afgebeelde rampen is dat alleen gebeurtenissen getoond zijn die van koloniaal belang waren voor Nederland. Vanuit een Nederlands perspectief bestond bijvoorbeeld nauwelijks een idee van de verscheidene slavenopstanden op voornamelijk Curaçao en Sint Eustatius, noch van het vervoer, de handel of de algemene gemoedstoestand van tot slaaf gemaakten op de eilanden.

Mensen zijn daarentegen over het algemeen wel degelijk in beeld gebracht. Hierbij werd aan de ene kant een zeer stereotypische weergave neergezet van 'de inwoner van de Cariben'. Het

¹⁷⁵ Alex Van Stipriaan Luiscius, "Mededeling, via mail", 4 december 2018.

Beschouwt, met diepen ernst de ontzettende tafereelen;
Beschouwt de rampen van het oude Nederland
Die we u, o Kinderen! bij deze mededeelen,
Ter vorming van het hart, ter oefning van 't verstand.

Toen heel 't Bataafsche gewest geteisterd werd, door...
Der uitgeborstene en ontbreke wervloeden (*);
Toen dijk en dam bezweek, geen sluis meer was bestand,
Verwoesting rondgierde op 't bedolven platte land,
Toen heeft de zee gewoed op ruim vijf honderd kielen
En in haar bulg geslokt veel duizenden van zielen,
In 't bovenstaande tafereel, zoo vol van ijdelheden,
Vertoont de kunst, wat toen bij Texel is geleed.

(*) In 1776 tusschen 14 en 15 November.

Horrible catastrophe près de Texel, du 14 au 15 novembre 1776.
Pendant une tempête, regnant en Batavie,
Cinq cents vaisseaux coulerent, mille hommes perdirent la vie.

Deez' prent vertoont hoe God, in 't midden der geraren,
Den hulpeloozen mensch bij 't leven kan bewaren:
Toen zeker klein gehucht (*), in 't frische Gelders'oord,
Door 't water was vernield (†), in 't water lag versmoord,
Verstreckte een hooiberg ten verblijf van vijftien zielen;
De vloed ken dat verblijf alleop neg maar vernielen,
Dus hooploos sijnde, spoelt een boosje, vliegende, aan;
Men valt er in, en ziet den hooiberg nederslaan.

(*) Bijkershuizen. (†) In 1776 tusschen 20 en 21 November.

Délivrance providentielle de quinze victimes de l'inondation à Dykshuizen, en Gueldre,
du 20 au 21 novembre 1776.
Pendant l'inondation quinze hommes sont blottis
Sur des meulons; sauvés, ces tas sont engloutis.

Moet niet de menschenvriend van schrik terugge beven.
Op 't zien van dit tafereel, zeer juist geschilderd naar 't leven!
Zie hoe het hokruid, door een woelken vuurs bezielde,
Een oorlogskiel, als waar 't een aardenrat, vernieldt:
't schip Alphen trof dat lot, in Curaçoe's haven (*);
Schier heel de manschap werd in 't bruischend nat begraven;
Ontilbaar ijzer vloog gelijk een veertje omhoog,
Terwijl het vaste land zich door den slag bewoog.

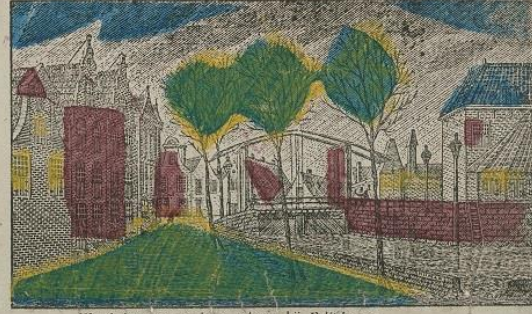
(*) 18 September 1778.

Explosion du vaisseau L'Alphen, dans le port de Curaçao, le 15 septembre 1778.
De l'Alphen rien ne reste; l'équipage est tué;
La terre même tremble à ce coup redouté.

Amersfoort bij JACOBS & MEIJERS, in kantoorbehoefsten.

Prêter attention à ces tableaux terribles,
Voyez les maux qu'un jour un pays ressentit.
Ces faits sont reproduits pour vous rendre sensibles,
Et vous former le cœur en vous ornant l'esprit.

[N. 181. B.]

Waar' deze zware sluis, gelegen bij Delfshaven,
Bezweken, Holland waar' geheel in 't nat begraven;
Reeds wankelde haar kracht, reeds was haar val nalij;
Doch 't angstig' slugtend volk kwam met den schrik nog vrij:
Het akelig gevaar, nu op het hoogst gekomen,
Werd door drie wakkeren mans (*), in oogenschouw genomen,
En deez' verschaffen hulp: een daad, met regt beloond
En, met een' eereunn, voor de eeuwigheid bekoond.

(*) CORNELIS KOEBERG, HENDRIK HOOS en ARY VAN DER VORST.

Cornelle Koeborg, Henri Hoos et Adrien Van der Vorst conservent l'écluse de Delfshaven
pendant une inondation.

Ces hommes préservèrent d'un déluge affreux
La Hollande entière, par un trait courageux.
(Une merveille transmet ce fait à la postérité)

Ziet hoe de zee, gestuwd door bulderende winden,
Ook bij Zandpoort dreigt met het ijsselijk verslim'en;
De Slaaperdijk is reeds veranderd in een' vloed;
De landman vlugt, vol angst, met huisgezin en goed;
Zijn erf is overstromd, zijn vee steekt, in de stallen,
Door 't woedend water tot den rug toe overvallen.
Den kop op, bukt om hulp, alom heerscht ramp en wees;
Doch, de Eeuwige beveelt, en 't water keert naar zee.

Vue d'une invasion de la mer au Slaaperdijk près de Zandpoort (Hollande septentrionale).

De Zandpoort les abords par la mer sont surpris,
Mais Dieu, dans sa bonté préserve le pays.

Heeft een de Ruuszen' zich bewondrenswaard' gedragen,
Hooft men de Faam nog van den dappren Thors gewagen,
Pronkt 's Lands geschiedrol met den naam van menig held,
Elk op zich zelf' een schrik op 't zwalpend oorlogsveld;
Die roem des Bataviers, door zoo veel hoeds verworven,
Is met het sterven van die helden niet gestorven;
Genoeg Doggersbank, waar Zourus overwon (*),
Den trots vernedert van het roofziek Albion.

(*) 5 Augustus 1781.

Combat naval de Doggersbank entre les Hollandais et les Anglais, gagné par
l'admiral Zourus, le 5 août 1781.
Cet amiral Batave fait baisser pavillon,
Expier sa honte, à l'avidité Albion.

AFB. 4.15 HOUTSNEDE EN BOEKDRUK, ZES VOORSTELLINGEN VAN RAMPEN UIT DE NEDERLANDSE GESCHIEDENIS. ONDERSCHRIFTEN
IN HET NEDERLANDS EN FRANS. P.J. BRÉPOLS (UITGEVER), 1833

proces van *othering* komt sterk naar voren, zoals bijvoorbeeld in de schets van Thieme uit zijn *Gallery der Menschen*. Verbeeldingen als deze benadrukken de algemene opinie over ‘zwarten’ die schijnbaar heerste in de zeventiende tot negentiende eeuw. Het idee van de minderwaardige medemens wordt enigszins bevestigd in de tekening van Sluyter, waarin hij de uniformen van de Curaçaose schutterij toont. Het voorbeeld is hier veel minder extreem, maar desalniettemin worden donkere en blanke mensen niet gelijkwaardig afgebeeld. Aan de andere kant zijn weergaven van de Caribische eilanden zeer creatief en fantasievol, zoals de tekening van Gesina ter Borch. Dit is weliswaar een heel vroege schets, uit de zeventiende eeuw, en het is duidelijk dat later meer ontwikkeling op gang kwam in de kennis van hoe het gebied er daadwerkelijk uitzag. Dit is waarschijnlijk te danken aan de mogelijkheid tot het verspreiden van beelden, waardoor meer werken van makers die zelf op de eilanden geweest waren werden geproduceerd en verspreid.

Met de verdere ontwikkeling van de drukkunst kwam ook de spotprent op. De nieuwe manier van beelden verspreiden maakte het mogelijk om een bepaalde voorstelling te creëren en te beïnvloeden met suggestieve (spottende) prenten. Bepaalde evenementen met betrekking tot de Caribische eilanden, zoals de afschaffing van de slavernij, konden daardoor onder de aandacht worden gebracht bij het Nederlandse publiek. Verder werden tekeningen verwerkt in stripvorm, bedoeld voor het jongere publiek. Middels dit medium kon bovendien een educatieve impressie worden overgebracht. De manier waarop een belangrijke ramp in Curaçao gelijkwaardig aan rampen in Nederland wordt getoond geeft een enigszins tegenstrijdig idee weer waarin het Caribische gebied als significant wordt beschouwd; tegenstrijdig met meerdere andere afbeeldingen waarin de koloniale, superieure macht over de eilanden wordt benadrukt.

Vergelijkbaar met de hoeveelheid kaartmateriaal per eiland is ook bij het beeldmateriaal de hoeveelheid beelden niet evenredig verdeeld tussen de eilanden. Wederom zijn van het eiland Curaçao veel meer weergaven te vinden. Vooral de haven van Willemstad is relatief vaak gerepresenteerd, wat ook te zien was bij het kaartmateriaal. De landschappen bij de prenten van Voorduin betreffen ook de overige vijf eilanden. Vooral bij prenten en tekeningen waarop bijvoorbeeld personen of belangrijke evenementen (zoals rampen) worden getoond is te zien dat Curaçao verreweg het vaakst het decor vormt. Dit wijst erop dat het algemene Nederlandse perspectief op de Caribische eilanden in de zeventiende, achttiende en negentiende eeuw voornamelijk werd gevormd door het beeld van Curaçao. De kijk op dit eiland leek de maatstaf te zijn voor de algemene blik op een Nederlands Caribisch eiland.

5 | De komst van fotografie

Halverwege de negentiende eeuw bracht een nieuw medium verandering in de manier waarop beelden werden overgebracht over de hele wereld. De kunst van de fotografie kwam op, wat zorgde voor een revolutie in de beeldtechniek. In een tijd van grote industriële veranderingen verschenen de eerste camera's, waarvan de camera obscura de eerste was. Dit apparaat projecteerde een exacte weergave van een tafereel en werd in eerste instantie door wetenschappers en kunstenaars gebruikt om inzicht te krijgen in perspectief.¹⁷⁶ Meteen toen de fotografie zich meer ging ontwikkelen, werd het gezien als een waardevolle toevoeging op de geschiedkunde, volgens Burke.¹⁷⁷ Zo stelde in 1905 ook Johan Huizinga dat het de taak van de historicus is om een 'beeld' van het verleden op te roepen.¹⁷⁸ Toch stelden anderen dat de fotografie pas later in de twintigste eeuw geleidelijk een daadwerkelijke bijdrage in de historische wetenschap ging leveren.¹⁷⁹ De fotografie werd in ieder geval gezien als zowel een aanvulling op de beeldende kunst (dus nog niet zo zeer op de wetenschap), als een instrument om de realiteit van het dagelijks leven in beeld te brengen.¹⁸⁰ Dit laatste is ook van belang bij het onderzoeken van de foto's die gemaakt zijn in het Nederlands Caribisch gebied tot en met het begin van de twintigste eeuw. Het doel van de maker van de foto – hetzij het tonen van het dagelijks leven, hetzij een indruk bepalen of beïnvloeden voor propagandistische doeleinden – is van groot belang bij het 'lezen' van een foto of beeld. "The camera never lies" (de camera liegt nooit), stelde Burke.¹⁸¹ De foto's zouden dus een zeer waarheidsgetrouwe weergave moeten geven van de realiteit. Toch wordt een foto vaak uit de context gehaald. De sociale of politieke context kan veel invloed hebben op de betekenis die wordt gegeven aan een foto.¹⁸² De keuzes die een fotograaf maakt bij het nemen van een foto (evenals bij het maken van een schilderij of tekening) zijn dus essentieel, maar vergelijkbaar met de keuzes die een historicus maakt bij het analyseren van een geschiedkundig vraagstuk. Een historicus kiest zijn thema, maar heeft het daarna wel slechts te doen met wat er is aan bronmateriaal. De fotograaf daarentegen kiest zijn thema en maakt daar vervolgens zelf zijn empirisch materiaal bij; hij kan daarbij kiezen wat hij wil.

In dit hoofdstuk wordt vooral de nadruk gelegd op het begin van de fotografie, aan het einde van de negentiende eeuw. Omdat echter rond de eeuwwisseling veel fotografen actief waren op de Nederlandse Antillen wordt ook het eerste decennium van de twintigste eeuw in beschouwing genomen. De overgang van prent naar foto is hierbij het meest van belang. Duidelijk te zien is dat fotografie in de late negentiende en vroege twintigste eeuw meer en meer de rol van de prent of het schilderij overnam, ook wat betreft de compositie die bepaald werd door de maker van het beeld.¹⁸³ Bij foto's speelt de maker daarentegen een nog grotere rol bij het analyseren van de beelden. De verzameling foto's in de collectie van beelden uit Nederlandse archieven bevat foto's van een aantal

¹⁷⁶ Ian Haydn. Smith, *De kleine geschiedenis van de fotografie : stromingen, werken, thema's, technieken*, vertaald door Paulina de Nijs (Bussum: Uitgeverij THOTH, 2018), 6, 190.

¹⁷⁷ Burke, *Eyewitnessing*, 21.

¹⁷⁸ Kleppe en Beunders, "Een plaatje bij een praatje of bron van onderzoek?: Fotografie verwerft geleidelijk een plek in de historische wetenschap", 122–23.

¹⁷⁹ Ibid., 121.

¹⁸⁰ Smith, *De kleine geschiedenis van de fotografie*, 6.

¹⁸¹ Burke, *Eyewitnessing*, 21.

¹⁸² Ibid., 22.

¹⁸³ Mohammed, *Imaging the Caribbean*, 139.

fotografen die de fotografie van de Nederlandse Cariben droegen. De foto's van deze verschillende fotografen worden per fotograaf besproken in dit hoofdstuk. Bekende fotografen als Robert Soubllette & zonen hebben veel invloed gehad op de opkomst van de fotografie in de regio en op het beeld van de Cariben dat werd overgebracht op de kijker in Nederland. Na de foto's van deze verschillende fotografen (en een aantal van onbekende fotografen) volgt een laatste deel dat ansichtkaarten betreft. Ansichtkaarten kwamen op rond 1900, en boden een geheel nieuw perspectief op de eilanden. Ansichten (of prentkaarten) hebben veel te doen met reizigers en toerisme.¹⁸⁴ Op de ansichten komen veel eerder getoonde beelden samen, zowel foto's als prenten. Het doel van deze beelden en de verspreiding ervan in Nederland bieden een interessante verandering van perspectief op de Nederlandse Caribische eilanden.

Fotografen van de negentiende eeuw

Soubllette & zn.

Met het bestuderen van de vroege fotografie op de Nederlandse Antillen beginnen we bij Curaçao, waarvan verreweg de meeste foto's uit de negentiende eeuw zijn te vinden. Een groot bijdrager aan deze collectie is de familie Soubllette, een zeer bekende naam op Curaçao en in de Antilliaanse geschiedenis van de fotografie. Felix Robert Casper Soubllette, of Robert Soubllette, werd geboren in 1846. Er is niet veel bekend over de verdere afkomst van de familie Soubllette, behalve dat de meeste leden van de familie op Curaçao geboren Nederlanders waren. Bijna alle mannen in de familie Soubllette waren zeemannen, waaronder ook Robert Soubllette.¹⁸⁵ Het is onbekend hoe of van wie hij de ingewikkelde en innovatieve technieken van fotografie heeft geleerd. Vermoedelijk rond 1880 richtte hij zijn eerste fotostudio op, genaamd Fotografica Cosmopolitana.¹⁸⁶ Zijn fotostudio boekte meerdere successen, ook in Europa. Al in 1884 had hij geavanceerde apparatuur waarmee hij ook buiten zijn studio grote groepsportretten kon maken.¹⁸⁷ In de negentiger jaren van de negentiende eeuw ging zijn studio verder onder de naam Soubllette & zn., nadat Robert zijn zoon Tito bij het bedrijf had betrokken. De Soubllettes waren gefascineerd door technologie en vooruitgang. Ze volgden altijd de nieuwste ontwikkelingen binnen de fotografie en in hun foto's is veel industrie te zien. Volgens eigen beschrijvingen fotografeerden de Soubllettes niet alleen de 'good old days' op Curaçao, maar brachten ze alle lagen van de samenleving in beeld.¹⁸⁸ Zo zijn er veel foto's te vinden van verschillende aspecten van de stad, maar ook veel foto's genomen in de *Koenoeke* – het platteland – van de mensen en de dorpjes, en activiteiten bij de visserij en de zoutmijnen.¹⁸⁹

Robert Soubllette bracht graag de veranderingen en ontwikkelingen van zijn eiland in beeld. Dit is goed te zien in de serie foto's die hij maakte rond de St. Annabaai, waar sinds 1888 de Koningin Emmabrug de stadsdelen Punda en Otrobanda verbindt (afb. 5.1a-c). Voordat de brug werd gebouwd bracht een pontje de mensen heen en weer naar de overkant (afb. 5.1a). De innovatieve pontonbrug, de enige drijvende houten draaibrug ter wereld, kan worden geopend voor scheepvaart in de baai (afb. 5.1c). De brug bestaat nog steeds, maar tegenwoordig is het slechts een voetgangersbrug. Ten tijde van de bouw was de Emmabrug een tolbrug, maar de regel bestond dat voetgangers zonder

¹⁸⁴ Johan Hartog, *Curaçao in oude ansichten*, 11e dr. (Zaltbommel : Europese Bibliotheek, 1996).

¹⁸⁵ J.A. notaris (Curaçao) en rechtshistoricus (Universiteit van de Nederlandse Antillen) Schiltkamp en Tony Burrett, *Soubllette et Fils: Photography in Curaçao around 1900* (Amsterdam: Royal Tropical Institute, 1999), 17.

¹⁸⁶ Ibid., 24.

¹⁸⁷ Ibid., 25.

¹⁸⁸ Ibid., 9.

¹⁸⁹ De Jong en Ketelaars, "De Caraïbische fotocollectie van de Fraters van Tilburg".

AFB. 5.1A FOTO VAN DE OVERSTEEL IN DE ST. ANNABAI, CURAÇAO. SOUBLETTE & ZN., 1885

AFB. 5.1B FOTO VAN DE KONINGIN EMMABRUG IN DE ST. ANNABAI. SOUBLETTE & ZN., 1888

AFB. 5.1C FOTO VAN DE GEOPENDE KONINGIN EMMABRUG. SOUBLETTE & ZN., 1893

AFB. 5.2A FOTO, STRAATBEELD IN PIETERMAAI, CURAÇAO. SOUBLETTE & ZN., 1890

AFB. 5.2B FOTO, BREEDESTRAAT IN OTROBANDA, CURAÇAO, IN OOSTELIJKE RICHTING. SOUBLETTE & ZN., 1890

AFB. 5.2C FOTO, BREEDESTRAAT IN OTROBANDA, CURAÇAO, IN WESTELIJKE RICHTING. SOUBLETTE & ZN., 1890

AFB. 5.3 STUDIO FOTO VAN EEN FAMILIE VAN DRIE.
SOUBLETTE & ZN., 1910

AFB. 5.4 STUDIO FOTO VAN AURA EVELINE WINKEL EN
MARIA AUXILIADO SCHEMEL, IN DE ARMEN VAN 'JAJA'
PAULINE. SOUBLETTE & ZN., 1907

AFB. 5.5 FOTO VAN EEN ZOUTMIJN IN DE SANTA MARTHA BAAI, CURAÇAO. SOUBLETTE & ZN., 1903

schoeisel zonder te betalen naar de overkant mochten. Ook paardenwagens – en later auto's – maakten gebruik van de brug. Soubllette's foto's van de Emmabrug zijn spontaan en niet geposeerd, wat resulteert in een waarheidsgetrouwe weergave van de bevolking aan het einde van de negentiende eeuw. Om het 'alledaagse leven' in beeld te brengen fotografeerde Soubllette ook veel – ogenschijnlijk willekeurige – straatbeelden. Een rustige wijk van Willemstad even voorbij Punda, Pietermaai, toont een serie kleine huisjes langs de weg (afb. 5.2a). Het is op de zwart-wit foto niet goed te zien hoe het straatbeeld er in kleur uitzag, waardoor in dit geval de fotografie geenszins een waarheidsgetrouw beeld weergeeft. Wel is te zien dat er weinig bedrijvigheid plaatsvond in deze wijk, ten opzichte van de drukke Breedestraat midden in de wijk Otrobanda (afb. 5.2b en c). Het straatbeeld daar toont een aantal winkels, en op straat zijn meer mensen en karren te zien. Een opvallend detail is dat de mensen op straat overwegend donker zijn (ondanks de zwart-wit foto is dit wel te onderscheiden); er lopen nauwelijks blanken over straat. Toch, als we kijken naar bijvoorbeeld de studio-foto's van Soubllette & zn., lijkt het of de bevolking meer uit blanke inwoners bestaat (afb. 5.3; zie ook Bijlage II afb. B.11a-c). Hieruit kan worden opgemaakt dat vooral de rijkere families het zich konden veroorloven om familieportretten te laten fotograferen in een fotostudio, iets dat nog niet zo lang kon; de rijkere families bestonden overwegend meer uit blanken.¹⁹⁰ Zie bijvoorbeeld afb. 5.4, waar volgens het bijschrift 'jaja' Pauline staat afgebeeld met de meisjes Aura Eveline Winkel en Maria Auxiliado Schemel in haar armen, vermoedelijk nichtjes en afkomstig uit de Curaçaose handelsklasse. De foto is gemaakt in 1907, ruim vier decennia na de afschaffing van de slavernij, dus we kunnen aannemen dat 'jaja' Pauline geen tot slaaf gemaakte vrouw was van de gefotografeerde familie, maar vermoedelijk wel werkzaam als kindermeisje, een zogenaamde 'jaja'. Naar eigen zeggen fotografeerden Soubllette & zn. geen "types, zoals indianen en voormalige slaven", hoewel dit een populair thema was om af te beelden aan het einde van de negentiende eeuw.¹⁹¹ Een mogelijke verklaring die hiervoor wordt gegeven is dat de familie Soubllette zelf van Curaçao afkomstig was en daarom dus niet was geïnteresseerd in het 'exotische'.¹⁹² Het was bekend dat binnen de familie Soubllette zelf ook slaveneigenaren zijn geweest.¹⁹³ Hierdoor wordt eveneens bevestigd dat het idee van donkere mensen in een meer onderdanige positie binnen de maatschappij niet exotisch was, maar de normale gang van zaken. Dit gecombineerd met het feit dat voornamelijk welbedeelde blanke families in de studio op de foto zijn gezet, en de manier waarop het 'alledaagse leven' in beeld wordt gebracht middels foto's van het werk op een zoutmijn (afb. 5.5), doet toch vermoeden dat een zekere vorm van *othering* plaatsvond; namelijk niet zozeer op kleur als wel op klasse.

A.J. van Koolwijk

Heel anders zijn de portretten van A.J. van Koolwijk. In 1887 produceerde hij een serie portretten van inwoners van het eiland Aruba. Van Koolwijk was van 1880 tot 1886 pastoor in Oranjestad en schreef zelf veel over Aruba en haar verleden.¹⁹⁴ Nauwkeurig observator als hij was, toonde hij grote interesse in de Arubaanse mens. Geregeld noemt Van Koolwijk de bevolking van het eiland, die in de negentiende eeuw nog een duidelijke indiaanse inslag had, 'godsdienstig onverschillig', maar wel 'gastvrij, menschlievend en nederig'.¹⁹⁵ Zijn aantrekkingskracht tot de Arubaanse bevolking is

¹⁹⁰ Hartog, *De geschiedenis van twee landen*, 71.

¹⁹¹ Schiltkamp en Burrett, *Soubllette et Fils*, 26.

¹⁹² Ibid., 26.

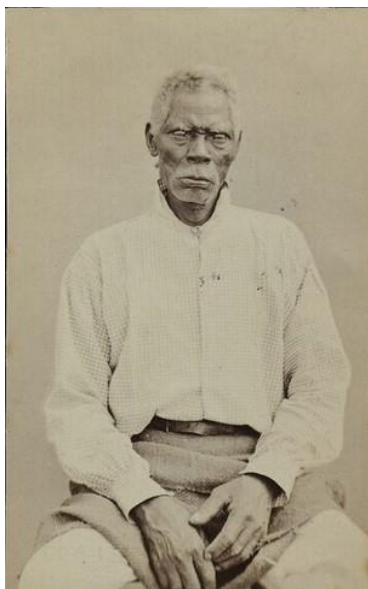
¹⁹³ Ibid., 20.

¹⁹⁴ Rutgers, *Balans. Arubaans letterkundig leven. De periode van autonomie en status aparte 1954-2015*, 22.

¹⁹⁵ Ibid., 22–23.

enigszins waarneembaar in het kleine aantal sprekende portretten dat hij maakte op Aruba (afb. 5.6a en b; zie ook Bijlage II afb. B.12). Opvallend, en in tegenstelling tot de studio portretten van Soubllette, is dat de door Van Koolwijk gefotografeerde personen allemaal donkergekleurd zijn. Van Koolwijks neutrale interesse in de persoon op de foto blijkt overigens ook uit de bijschriften van de foto's. Zo is de titel van de foto in afb. 5.6a simpelweg: 'oude man op stoel' en beschrijft hij de volgende foto (afb. 5.6b) met: 'groep meisjes met hoofddoeken'. Eén portret maakte hij al eerder, in 1884, en wel op Bonaire (afb. 5.6c). De omschrijving daarvan is wel enigszins selectief, daar hij de vrouw op de foto omschrijft als 'jong meisje van den gewonen stand'.¹⁹⁶ Dit roept de vraag op wat de 'gewone stand' inhoudt. Zijn de overige sujetten op zijn foto's dan lager of hoger in stand, en waarom was het slechts bij dit meisje noodzakelijk om te vermelden? Wederom kan een lichtelijk *othering*-proces worden waargenomen, wederom op klasse en niet op ras. Het is onbekend of Van Koolwijk ook werkzaam als pastoor was ten tijde van de op Aruba gemaakte portretten.

Aan het einde van de negentiende eeuw heerste veel armoede op Aruba en de overige Benedenwindse eilanden. Door jarenlang gebrek aan regenval heerste in de jaren zestig van de negentiende eeuw zelfs een hongersnood op Aruba en leden veel inwoners aan scheurbuik.¹⁹⁷ Weliswaar waren de andere Nederlandse Caribische eilanden ook geplaagd door armoede in die periode, maar de industriële ontwikkelingen op Curaçao die Soubllette uitvoerig in beeld heeft gebracht, lijken Van Koolwijk niet te hebben beroerd. Hij lijkt alleen in de mens zelf geïnteresseerd te zijn geweest en niet in diens armoede of omstandigheden. Hieruit blijkt dat de voorkeuren van de fotograaf en de keuzes die hij maakt in de te fotograferen scene, van invloed zijn op het beeld dat wordt overgebracht. In overweging nemend dat in deze verzameling een veel groter aantal foto's gevonden is van Soubllette dan van Van Koolwijk, zou uit alleen deze foto's de conclusie worden getrokken dat op Curaçao slechts 'de rijke blanken' worden geportretteerd, in tegenstelling tot 'de armere, donkere man' op Aruba. Door kennis van de fotograaf kan echter worden geconcludeerd dat

AFB. 5.6A FOTO, "PORTRET VAN EEN OUDE MAN OP EEN STOEL", ARUBA. A.J. VAN KOOLWIJK, 1887

AFB. 5.6B FOTO, "GROEP MEISJES MET HOOFDDOEKEN", ARUBA. A.J. VAN KOOLWIJK, 1887

AFB. 5.6C FOTO, "JONG MEISJE VAN DEN GEWONEN STAND", BONAIRE. A.J. VAN KOOLWIJK, 1884

¹⁹⁶ De foto's van A.J. van Koolwijk zijn gevonden in het digitale archief van het Tropenmuseum. Op collectie.wereldculturen.nl zijn de foto's met bijschrift te vinden.

¹⁹⁷ Hartog, *Aruba : zoals het was, zoals het werd : van de tijd der indianen tot op heden*, 232–33.

Soublette ten eerste professioneel fotograaf was en niet alleen bijzonder geïnteresseerd in het dagelijks leven op Curaçao, maar ook zijn geld verdiende met zijn fotostudio. Van Koolwijk daarentegen had vooral interesse in de Arubaanse mens, en verdiende vermoedelijk niet zijn dagelijkse kost met zijn portretten.

Andries Augustus Boom

In het begin van de twintigste eeuw reisde de familie Boom-Gonggrijp naar Suriname en het Caribisch gebied, waaronder Curaçao. Hier maakte Andries Augustus Boom veel foto's van zijn familie, die hij bundelde in een familiealbum. De foto's, die voornamelijk in het digitale archief van het Rijksmuseum te vinden zijn, vormen een interessante toevoeging op de bestudeerde verzameling beelden van de Nederlandse Cariben. Een relevant aspect van deze foto's, met het perspectief op de Cariben vanuit Nederland in gedachten, is het doel van de verzameling. Gezien het een persoonlijk familiealbum betreft, is het niet waarschijnlijk dat de foto's zijn gemaakt met als primair doel een beeld te schetsen van de Nederlandse Cariben, voor mensen in Nederland die de eilanden zelf niet hebben bezocht. Daarentegen keerde de familie Boom-Gonggrijp op een gegeven moment terug naar Nederland, waar zij ongetwijfeld hun vakantiekiekjes lieten zien.¹⁹⁸ Op die manier wordt toch een bepaald beeld overgebracht naar Nederland, zij het op een kleinere schaal. Een voorbeeld van de

AFB. 5.7 "GROEPSFOTO VAN DE VROUWEN EN KINDEREN MET INLANDS PERSONEEL OP PLANTAGE (KOENOEKOE) ROOSENDAAL", CURAÇAO. ANDRIES AUGUSTUS BOOM, 1910

¹⁹⁸ Volgens een niet-wetenschappelijke bron is toch wat informatie vergaard over Andries Augustus Boom en zijn familie. De familie Boom was een Hollandse koopmansfamilie, de familie Gonggrijp vertrok vanuit Oost-Indië naar Suriname. Via Andries Augustus Boom en Marie Rosa Gonggrijp werden de twee families verbonden. Bron: Marius Bremmer, "De geuren van de tropen - Digibron.nl", 5 januari 2000, geraadpleegd 29 oktober 2018, <https://www.digibron.nl/search/detail/f3e3bcf7cad328993e6b1170cafea48a/de-geuren-van-de-tropen>.

AFB. 5.8 FOTO, "EEN GEZELSHAP VAN VROUWEN, KINDEREN EN EEN MAN
POSEERT TUSSEN HOGE CACTUSSEN IN DE KOENOEKOE", CURAÇAO.
ANDRIES AUGUSTUS BOOM, 1910

AFB. 5.9 FOTO, "PORTRET VAN DE ZUSJES ERNITA EN MARIA DE VRIES SAMEN MET EEN
KINDERMEISJE", CURAÇAO. *ANDRIES AUGUSTUS BOOM, 1912*

typische familiefoto's door Boom is een foto van vrouwen en kinderen bij elkaar op het terras van een plantagehuis (afb. 5.7). De omschrijving bij de foto meldt dat het een groepsfoto betreft van 'de vrouwen en kinderen met inlands personeel' op plantage Roosendaal, genomen op Curaçao in 1910. Vermoedelijk is het groepje donkere vrouwen, dat links op de foto op de trap zit, het personeel. De blanke vrouwen op het terras zitten in een comfortabele leunstoel en lijken bezig met wat handwerk. De positionering van de verschillende vrouwen is daarom wederom enigszins typerend, en benadrukt het sociale verschil tussen de blanke plantage-eigenaren of familieleden en de donkergekleurde personeelsleden.¹⁹⁹ Wel is hiermee een duidelijk contrast te zien met bijvoorbeeld de aquareltekening van twee eeuwen eerder, waar de inheemse, donkere bevolking werd afgebeeld als schaars geklede tot slaaf gemaakte werkende mannen, naast een in luxe paraderende blanke vrouw. Zo nu en dan is op de foto's een werkende man met ontbloot bovenlijf te zien, terwijl de meeste personen van top tot teen zijn gekleed. Kennelijk is dat ook weer een uiting van de laagste klasse. Ondanks het gebrek aan de uitgesproken typering en *othering* van de donkere medemens is ook in de familiefoto's van Boom het subtiele, onuitgesproken maar schijnbaar aangenomen verschil te bemerken. Vooral in de volgende familiefoto, poserend in de natuur, is dit het geval (afb. 5.8). Op het eerste gezicht lijkt het een onschuldige, geposeerde foto van – vermoedelijk – de heer Boom in het gezelschap van meerdere kinderen en vrouwen tussen hoge cactussen in de *Koenoe* op Curaçao. Verscholen achter de heer Boom staat echter een andere man, donker van huidskleur en gekleed in een simpel shirt in tegenstelling tot de vlinderdas en jasje van de blanke man. Het lijkt of de man er niet bij hoort, of niet hoort te zijn. Hij wordt niet genoemd in het bijschrift van de foto, en lijkt ook zeker niet mee te poseren in de compositie. Op een dergelijke manier worden vaker leden van de familie afgebeeld met – ook vermoedelijk – personeelsleden die niet bij naam worden genoemd, in dit geval kennelijk ook weer een 'jaja' (afb. 5.9; zie ook Bijlage II afb. B.13).

Fraters van Tilburg

Ondanks de vlotte ontwikkeling van de fotografie op met name Curaçao, met behulp van de fotostudio van Soublette & zn., bleef deze toch achter in vergelijking met de ontwikkeling van fotografie in de oostelijke Nederlandse koloniën. Een mogelijke verklaring hiervoor, volgens De Jong en Ketelaars, is dat Oost-Indië economisch veel belangrijker voor Nederland was dan 'de West'.²⁰⁰ Hierdoor zou een beperkt visueel historisch beeld van de voormalige Nederlandse Antillen beschikbaar zijn. De fotocollectie van de Fraters van Tilburg, een congregatie van broeders die in 1844 in Tilburg werd opgericht, zou daarom een 'welkome aanvulling' op deze collectie vormen, aldus De Jong en Ketelaars.²⁰¹ Hoewel de Fraters inderdaad uitgebreid fotografeerden tijdens hun missies naar 'de West', is de aanvulling op de collectie van het algemene beeld van de Nederlandse Cariben enigszins eenzijdig te noemen. In 1885 trok een delegatie van de Fraters van Tilburg naar het Caribisch gebied, in eerste instantie alleen naar Curaçao. Het is lastig een objectief en eenduidig beeld te schetsen van hoe de Fraters op Curaçao te werk gingen; onder het mom van het onderwijs verbeteren stichtten zij allereerst een chique internaat, een soort kostschool, voornamelijk voor kinderen van rijkere families. Deze school, het St Thomascollege in Willemstad, werd in 1898 gefotografeerd (afb. 5.10a). Wat direct opvalt op de foto is dat de klas vrijwel uitsluitend bestaat uit blanke kinderen (uitgezonderd twee), in keurige kledij. Veel jongens zijn driedelig gekleed met

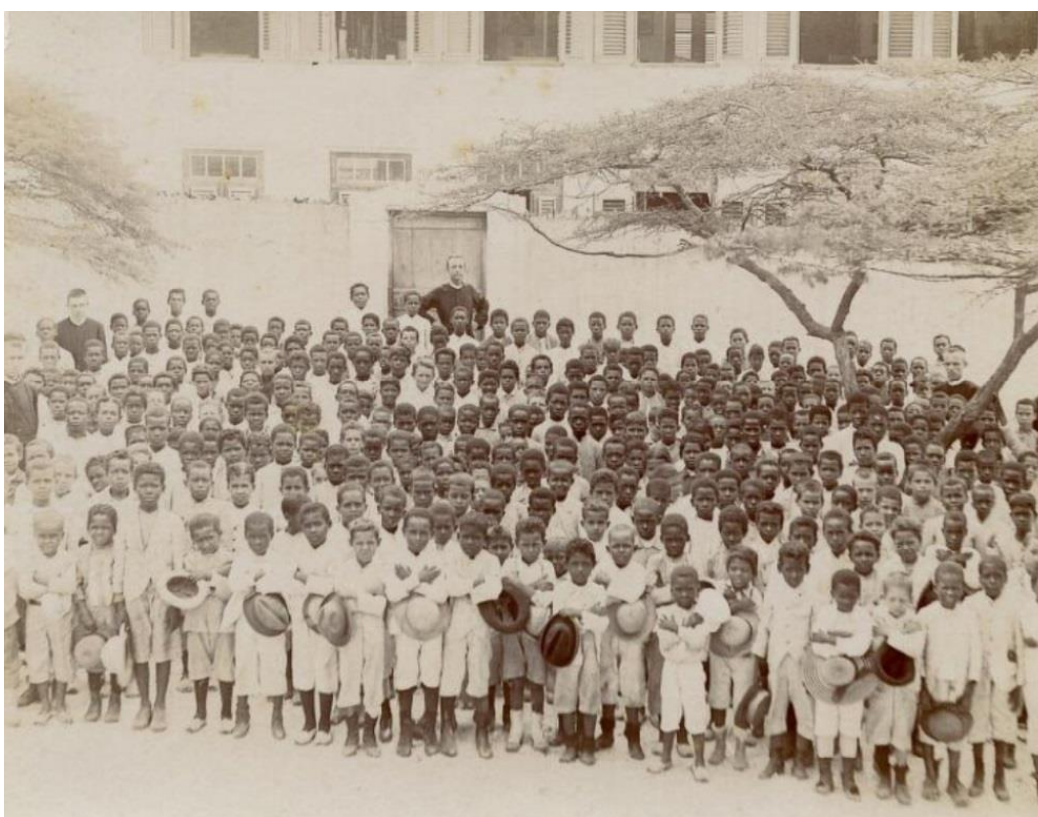
¹⁹⁹ Corbey, *Wildheid en beschaving*, hfdst. 3.

²⁰⁰ De Jong en Ketelaars, "De Caraïbische fotocollectie van de Fraters van Tilburg", 134.

²⁰¹ Ibid., 135.

AFB. 5.10A FOTO IN WILLEMSTAD, CURAÇAO. PERSONEEL EN LEERLINGEN VAN HET SAN TOMAS COLLEGE. ONBEKENDE FOTOGRAAF, COLLECTIE FRATERS VAN TILBURG, 1898

AFB. 5.10B FOTO IN WILLEMSTAD, CURAÇAO. LEERLINGEN VAN DE VINCENTIUSSCHOOL. ONBEKENDE FOTOGRAAF, COLLECTIE FRATERS VAN TILBURG, 1912

vlinderdasje. Het bijschrift bij de foto noemt personeel en leerlingen, maar alle fraters afzonderlijk met naam en toenaam. Volgens verschillende bronnen was de kostschool voor goedbedeelde kinderen de eerste focus van de expansie van de congregatie naar de Antillen, maar omdat het de uitgezonden fraters opviel dat er veel arme families waren met een groot aantal kinderen dat niet kon lezen en schrijven, stichtten zij vervolgens ook volksscholen voor lager onderwijs.²⁰² Sinds 1892 bestond daarom de St Vincentiusschool in Willemstad, een 'armenschool', volgens het bijschrift bij de foto uit 1912 (afb. 5.10b). Het bijschrift noemt verder wederom alle afgebeelde fraters bij naam. Over de leerlingen op de foto wordt niets gemeld. De groep kinderen bestaat grotendeels uit donkergekleurde jongens, met een enkele blanke jongen ertussen. Veel van hen dragen een hoed in hun hand, eenvoudig schoeisel en een simpel shirt, een enkeling met een jasje. Ook is de groep leerlingen een stuk groter dan de groep jongens van het St Thomascollege uit 1898. De twee foto's tonen een zeer duidelijk contrast tussen de 'rijkeluisschool' en de 'armenschool' in Willemstad, Curaçao. De leerlingen van beide scholen zijn uitsluitend jongens. Destijds was het onderwijs – ook in Nederland – nog gender gescheiden. Voor meisjes waren er nonnenscholen. Ook wordt trouwens regelmatig genoemd dat de eigenlijke reden om internationaal uit te breiden de 'missie' zelf was; het verspreiden van en bekeren tot het katholieke geloof. Op de Nederlandse Antillen was 'katholiek

AFB. 5.10C FOTO VAN DE EERSTE FRATERS OP BONAIRE, IN KRALENDIJK. *ONBEKENDE FOTOGRAAF, COLLECTIE FRATERS VAN TILBURG, 1914*

²⁰² De Jong en Ketelaars, 139; "Caribisch erfgoed: Fraters van Tilburg", geraadpleegd 29 oktober 2018, <http://www.caribischerfgoed.nl/fraters-van-tilburg.html>; "Voltooiing (vanaf 1970)", *CMM Brothers* (blog), geraadpleegd 30 oktober 2018, <https://www.cmmbrothers.org/geschiedenis/voltooiing/>. De website van de 'cmmbrothers', een afkorting die vaak wordt gebruikt voor de congregatie van de Fraters, bevat blogberichten geschreven door de fraters zelf. De toon is overwegend subjectief.

onderwijs immers hard nodig', aldus de website van de Fraters van Tilburg over de eerste overzeese missies die zij uitvoerden in 1885.²⁰³

Pas vanaf 1914 werden vanuit Curaçao ook fraterhuizen op Aruba en Bonaire gesticht.²⁰⁴ Ook hier was volgens de berichten vooral het onderwijs van belang. De eerste fraters van Bonaire, in Kralendijk, zijn in 1914 gefotografeerd met hun klasje (afb. 5.10c). Bij deze kleine groep jongens zitten zowel blanke als donkere kinderen. Er wordt verder weinig over de foto genoemd, behalve de volledige namen van de fraters. De Jong en Ketelaars beargumenteren dat veel foto's van de fraters aspecten van het onderwijs in beeld brengen, daar er veel onderwijsinstellingen zijn gesticht door de fraters. Daarbij noemen zij dat de foto's over het algemeen het beeld geven dat de leerlingen het behoorlijk goed hadden bij de fraters, maar dat de collectie hoogstwaarschijnlijk ook veel zaken niet toont.²⁰⁵ De paar foto's uit deze verzameling, vooral met hun bijschriften, opperen echter vooral een beeld waarbij de fraters zelf belangrijker waren dan de leerlingen en hun prestaties op de scholen. Volgens de huidige archivaris van het archief van de Fraters van Tilburg, Rien Vissers, waren de missionarissen op de Nederlandse Cariben eigenlijk helemaal niet zo hecht met de lokale bevolking. Hij uit een punt van kritiek door te stellen dat, omdat de fraters voornamelijk onderwijs verschaften aan de rijkere katholieke families in Willemstad en niet aan de armere daarbuiten, er een zeker onbewust gevoel van superioriteit heerste. 'Er werd niet altijd met respect naar de lokale bevolking gekeken. De eigen cultuur werd als superieur gezien: dit was zo vanzelfsprekend dat het niet eens geformuleerd werd,' aldus Vissers.²⁰⁶ Dit verklaart wellicht waarom slechts de fraters bij naam worden genoemd in de bijschriften, maar ook de teksten van de fraters zelf waarin het onderwijs, dat bijdraagt aan de 'missie' en de kerstening, zo wordt geprezen (zie ook Bijlage II afb. B.14a-d). Ook geldt dezelfde verklaring voor het feit dat de Bovenwindse eilanden niet zijn bezocht door de fraters, omdat deze eilanden werden beschouwd als te marginaal.

J.R.H. Neervoort van de Poll

Het Rijksmuseum heeft een aantal foto's in bezit die vermoedelijk zijn gemaakt door de heer Jacob Rudolphus H. Neervoort van de Poll. Hij was kunstverzamelaar, wier verzameling tot stand kwam tussen 1889 en 1909.²⁰⁷ Voor die tijd reisde hij naar de Nederlandse Antillen. Neervoort van de Poll was ook vicepresident van de dierentuin Artis en daarbij werkzaam als entomoloog, gespecialiseerd in een bepaald soort torren. Zijn foto's van Curaçao bevatten voornamelijk taferelen in de natuur of aanzichten van een plantage. Hij bezocht de Sint-Christoffelberg te Curaçao, die hij meerdere malen in beeld bracht (afb. 5.11; zie ook Bijlage II afb. B.15). Zijn keuzes in de taferelen die hij vastlegde zijn vermoedelijk te danken aan zijn wetenschappelijke beroep. Zijn foto's zijn in de collectie van het Rijksmuseum gebundeld in het album "Westindische Skizzen, Reise-erinnerungen von K. Martin".²⁰⁸ Mogelijk kenden de twee elkaar, en heeft de eerdergenoemde geoloog K. Martin de foto's van

²⁰³ "Missies: barmhartigheid zonder grenzen (1885-1963)", *CMM Brothers* (blog), geraadpleegd 29 oktober 2018, <https://www.cmmbrothers.org/geschiedenis/wereldwijde-zending/>.

²⁰⁴ De Jong en Ketelaars, "De Caraïbische fotocollectie van de Fraters van Tilburg", 139.

²⁰⁵ *Ibid.*, 142.

²⁰⁶ Rien Vissers, Bezoek aan archief Fraters van Tilburg, gesprek met archivaris Rien Vissers, 26 april 2018.

²⁰⁷ "Stichting RKD - Nederlands Instituut voor Kunstgeschiedenis", Jacobus Rudolphus Neervoort van de Poll, geraadpleegd 26 oktober 2018, <https://rkd.nl/nl/explore/artists/445329>.

²⁰⁸ "Thesis-Verzameld werk van Juliska - Alle Rijksstudio's - Rijksstudio", Rijksmuseum, geraadpleegd 1 december 2018, <https://www.rijksmuseum.nl/nl/mijn/verzamelingen/2083722--juliska/thesis/objecten>.

Neervoort van de Poll gebruikt in zijn reisverslag. Het beeld dat de twee mannen overbrengen van de eilanden is een voornamelijk natuurwetenschappelijke blik op de omgeving.

Onbekende fotografen

Binnen de digitale collectie van het KITLV is een verzameling foto's gevonden waarvan de fotografen niet bekend zijn. De afbeeldingen zijn verzameld in een album genaamd "Platen van Nederlandsch Oost- en West-Indië". Het grootste gedeelte van deze verzameling bevat foto's van Nederlands-Indië. Een kleiner aantal betreft foto's van Suriname, en enkele overige foto's tonen de verschillende Nederlandse Caribische eilanden (zie Bijlage II afb. B.16a-f). Dat elk Caribisch eiland slechts eenmaal is gefotografeerd – althans binnen deze verzameling – benadrukt de ongelijke verhouding tussen de verschillende Nederlandse koloniën zoals deze rond de twintigste eeuwwisseling reeds werd ervaren. Een klein contrast is te zien tussen het afgebeelde tafereel per eiland; zo is van Curaçao en Sint Eustatius respectievelijk een plantage en een aanlegplaats in de haven afgebeeld, terwijl van Aruba een plattelandsscène wordt getoond met mannen werkend aan een put. Mogelijk verwijst dit eveneens naar de zaken die op de verschillende eilanden van belang geacht werden.

Ansichtkaarten

Aan het einde van de negentiende eeuw kwam een nieuw medium op om beelden te verspreiden: de Ansichtkaart. Ansichten, ook wel prentkaarten genoemd, werden snel enorm populair en hadden alles te maken met reizigers en toerisme.²⁰⁹ Een Ansichtkaart was de ideale manier om – relatief – snel en goedkoop een kort bericht te sturen naar familie of vrienden, gepaard met een beeld dat een

AFB. 5.11 FOTO VAN DRIE MANNEN EN EEN EZEL AAN DE VOET VAN DE SINT-CHRISTOFFELBERG, CURAÇAO.
J.R. NEERVOORT VAN DE POLL, 1877 (VERMOEDELIJK)

²⁰⁹ Hartog, *Curaçao in oude ansichten*. Bij de inleidende tekst van het boekje worden geen paginanummers gegeven.

indruk gaf van de (vakantie-)bestemming. Al snel verschenen allerlei afbeeldingen op de ansichtkaarten, zoals landschappen, stadsgezichten, straatbeelden en evenementen.²¹⁰ Vanuit de Nederlandse Caribische eilanden zien we aan het einde van de negentiende eeuw vooral veel ansichtkaarten van Curaçao. De Soublottes produceerden in 1898 hun foto's voor het eerst op een briefkaart, wat snel in populariteit toenam. Foto's waren er in overvloed, door het succesvolle bedrijf van Soublotte & zn.. De Soublottes hadden goede connecties buiten Curaçao, en lieten hun foto's op ansichtkaarten printen bij gespecialiseerde drukkerijen in Duitsland.²¹¹ Ook enkele oude schilderijen, prenten en tekeningen werden echter afgedrukt op ansichtkaarten. Zo kon een representatief 'beeldverhaal' van Curaçao worden weergegeven. Omdat op Curaçao veel verschillende talen werden gesproken, werd tekst op de prentkaarten vaak in Spaans, Engels en Nederlands weergegeven. Het Papiaments werd nooit afgedrukt, dit was dan ook geen officiële taal.²¹² Dit doet vermoeden dat de talen Spaans, Nederlands en Engels vooral werden gebruikt omdat het de meest gesproken talen waren door toeristen die het eiland bezochten. De ansichtkaart was dus al vrij snel gericht op mensen buiten Curaçao, en niet op de bevolking zelf. Het doel van de kaart, en van de bijbehorende afbeelding, was dus overduidelijk om een beeld van Curaçao te geven aan mensen daarbuiten, bijvoorbeeld mensen in Nederland.

De ansichtkaarten uit Curaçao, verzameld in een boekje van Hartog, tonen voornamelijk straatbeelden, havenzichten en landschappen. Ook worden verscheidene evenementen afgebeeld, zoals bijvoorbeeld een viering ter ere van het huwelijk van Koningin Juliana en Prins Bernhard in 1937, of de aanstelling van een nieuwe gouverneur in 1909 (afb. 5.12). Een voorbeeld van afbeeldingen anders dan foto's is een schilderij dat we eerder hebben gezien, van Prosper Crébassol uit 1858 (afb. 5.13). Dit schilderij blijkt daardoor een populaire afbeelding om Curaçao uit te beelden: het idyllische beeld van een blauwe zee, onschuldige scheepvaart in de haven en een Nederlandse vlag fier wapperend boven het oude fort. Het schilderij werd gemaakt vóór de afschaffing van de slavernij. Het viel vermoedelijk zo in de smaak omdat juist het onpopulaire slavernijbeeld is vermeden. Ook het beeld van de Heerenstraat in Willemstad, omstreeks 1888, toont een romantisch, of in ieder geval kalm en onschuldig beeld van een belangrijke winkelstraat in de hoofdstad (afb. 5.14). De meest uiteenlopende taferelen werden zogenaamd afgebeeld op de ansichtkaarten.²¹³ Toch biedt de verzameling ansichtkaarten een voornamelijk geromantiseerd beeld, met uitsluitend 'gunstige' taferelen en vaak slechts vrolijke, poserende personen. De makers van de ansichtkaarten beïnvloedden soms echter ook nadrukkelijk het beeld dat zij verspreidden. Zo werden dezelfde afbeeldingen soms vaker gebruikt, maar met aanpassingen die volgens de makers passend waren in de actualiteit. Zo werd bijvoorbeeld de Koningin Emmabrug regelmatig getoond, naar een foto van Soublotte (afb. 5.15a). In 1908 werd in dezelfde foto een oorlogsschip getekend, toen de verhouding tussen Venezuela en Curaçao gespannen was (afb. 5.15b).²¹⁴

Er bestaan ook ansichtkaarten met foto's genomen van het werk op een zoutmijn, of bij de iconische hoedenvlechterij, of binnen de visindustrie (afb. 5.16, zie ook Bijlage II afb. B.17). Een opvallend verschil is echter dat vrijwel alle werkende mensen in dergelijke industrieën donker zijn van kleur. Er bestaan dus eigenlijk twee soorten ansichtkaarten: met blanke personen en met donkergekleurde personen. Dit komt overeen met verbeeldingen van respectievelijk werk en

²¹⁰ Corbey, *Wildheid en beschaving*, 16.

²¹¹ Schiltkamp en Burrett, *Soublotte et Fils*, 36.

²¹² Hartog, *Curaçao in oude ansichten*.

²¹³ Corbey, *Wildheid en beschaving*, 16.

²¹⁴ Hartog, *Curaçao in oude ansichten*, 46.

AFB. 5.12 ANSICHTKAART NAAR EEN FOTO VAN SOUBLETTE. GOUVERNEUR VAN CURAÇAO ACCEPTEERT ZIJN AMBT. SOUBLETTE & ZN., 1909

AFB. 5.13 ANSICHTKAART NAAR EEN SCHILDERIJ VAN CRÉBASSOL. FORT AMSTERDAM EN HET GOUVERNEMENTSHUIS IN WILLEMSTAD, CURAÇAO. PROSPER CRÉBASSOL, 1858

AFB. 5.14 ANSICHTKAART VAN DE HEERENSTRAAT IN WILLEMSTAD, CURAÇAO. ONBEKEND, 1888

AFB. 5.15A ANSICHTKAART VAN DE KONINGIN EMMABRUG IN DE HAVEN VAN WILLEMSTAD, CURAÇAO. NAAR EEN FOTO VAN SOUBLETTE & ZN., 1893

AFB. 5.15b ANSICHTKAART VAN DE KONINGIN EMMABRUG IN DE HAVEN VAN WILLEMSTAD, CURAÇAO. OP ZEE IS EEN OORLOGSSCHIP INGETEKEND. ONBEKEND (NAAR EEN FOTO VAN SOUBLETTE & ZN.), 1908

AFB. 5.16 ANSICHTKAART VAN HOEDENVLECHTENDE VROUWEN, CURAÇAO. VERMOEDELIJK NAAR EEN FOTO VAN SOUBLETTE & ZN., ONBEKENDE DATUM

vrijtijdsbesteding. Binnen de verzameling ansichtkaarten van het einde van de negentiende eeuw, en de eerste jaren van de twintigste eeuw, is weinig te zien van de slavenhandel van jaren eerder. Die was dan ook bijna een halve eeuw eerder al afgeschaft. Toch wordt nog steeds, misschien onbewust, een algemeen beeld weergegeven van de minderwaardige donkergekleurde inwoner op het Caribische eiland, die louter praktisch werk uitvoert, ten opzichte van de flanerende blanke inwoner. Een beeld dat, met het ontstaan van de ansichtkaart, op grote schaal werd verspreid binnen Nederland door bezoekers van het Caribische eiland.

Conclusie

Na het bekijken van al het fotografische beeldmateriaal kan wederom worden gevraagd: wat voor beeld geven de afbeeldingen van de Nederlandse Caribische eilanden? Een vereenvoudigde samenvatting van de getoonde foto's resulteert in een beeld van de Caribische eilanden als een oord met een rustige bedrijvigheid op straat, veel werk dat gaande is in industrieën als de zoutmijnen, visserij en hoedenvlechterij, en waar mensen genieten van uitstapjes in de exotische natuur met dorre gronden en enorme cactussen. Een beeld waarbij, over het algemeen, de meeste donkere mensen aan het werk zijn, waar alleen jongens (zowel blank als donker) naar school gaan, en waar blanke mensen in een vaak luxere positie binnen de maatschappij verkeren. Daarentegen is het noodzakelijk om op te merken dat de verzamelde fotografische beelden bijna alleen maar op het eiland Curaçao zijn gemaakt. Derhalve wordt eigenlijk, door beeldmateriaal uit archieven in Nederland uit de negentiende eeuw, geen goed gebalanceerd beeld gevormd van de Nederlandse Cariben, maar een verbogen beeld dat onevenredig veel nadruk legt op Curaçao. Hieruit blijkt dat Curaçao, van alle Nederlandse Caribische eilanden, een belangrijkere rol speelde als Nederlandse kolonie. De bovenwindse eilanden zijn volledig afwezig in het fotografisch beeldmateriaal tot en met het begin van de twintigste eeuw. Van een latere periode zijn uiteindelijk wel foto's te vinden; waarschijnlijk kwam de ontwikkeling van zowel fotografie als het toerisme op Saba, St Maarten en St Eustatius pas na de Wereldoorlogen op gang. Aruba en Bonaire zijn eveneens nauwelijks terug te zien, hoewel we weten dat ook op deze eilanden de industrie bloeide in de negentiende eeuw, evenals het toerisme.²¹⁵ Dit is te verklaren aan de hand van de bronnen van de foto's; de Fraters van Tilburg beschouwden de twee andere Benedenwindse eilanden als 'te marginaal', waardoor zij pas decennia na hun vestiging op Curaçao uitweken naar Aruba en Bonaire.²¹⁶ Ook de Soublettes weken nauwelijks af van Curaçao, en hebben voor zover bekend de Bovenwindse eilanden überhaupt niet bezocht. Zij waren dan ook ware Curaçaoënaars, dus het is niet verwonderlijk dat hun beeldmateriaal vooral Curaçao toont.

Wat verder bepalend is voor het beeld dat wordt overgebracht door de foto's, meer nog dan bij prenten of tekeningen, is de maker. Hij (of zij) bepaalt wat wordt gefotografeerd, dus ook wat niet, hoe vaak en uit welke hoek. In principe zou niets aan het oog van de camera ontsnappen, beweert Corbey.²¹⁷ Ook Burke stelt dat 'de camera nooit liegt'.²¹⁸ Maar de fotograaf kan dat wel. Het fotograferen van bepaalde taferelen geeft de fotograaf ook een zekere macht, aldus Mohammed.²¹⁹ Ook de kijker speelt een rol bij het bepalen van het beeld. Vooral de Soublettes speelden hier goed

²¹⁵ Hartog, *De geschiedenis van twee landen*, 68-72.

²¹⁶ Vissers, Bezoek aan archief Fraters van Tilburg, gesprek met archivaris Rien Vissers.

²¹⁷ Corbey, *Wildheid en beschaving : de Europese verbeelding van Afrika*, 16.

²¹⁸ Burke, *Eyewitnessing : The Uses of Images as Historical Evidence*, 21.

²¹⁹ Mohammed, *Imaging the Caribbean: Cultural and Visual Translation*, 290.

op in, omdat zij voornamelijk commercieel fotografeerden. De beelden die ‘goed verkopen’ zullen ook vaker op de foto zijn gezet dan beelden waar niemand in was geïnteresseerd. Toch wordt door Schiltkamp en Burrett gesteld dat de Soublettes, ondanks de populariteit in de negentiende eeuw, geen stereotypes fotografeerden.²²⁰ Hun foto’s tonen inderdaad niet de typerende beelden van verschillende raciale types, die gebruikt werden om sociaal-Darwinistische theorieën over rassenverschillen aan te tonen, wat in Amerika ten tijde van de slavernij en de opkomst van de fotografie met enige regelmaat voorkwam.²²¹ Het belang van de fotograaf bij het bepalende beeld van een foto komt ook duidelijk naar voren bij de foto’s van de Fraters van Tilburg. Vooral uit de bijschriften van de foto’s blijkt dat de focus vooral ligt op de fraters zelf en hun werkzaamheden. Uitsluitend de fraters worden bij naam genoemd, en de foto’s tonen vrijwel alleen maar fraters in onderwijswerkzaamheden of andere heilzame activiteiten. De onbewuste maar als vanzelfsprekend aangenomen superioriteit van de eigen cultuur van de fraters, boven de oorspronkelijke Antilliaanse cultuur op het eiland, komt bij de verzameling foto’s sterk naar voren.

Ansichtkaarten zijn te beschouwen als een nieuw medium dat opkwam in de negentiende eeuw. Vooral wat betreft de verspreiding van een beeld en de vorming van een Nederlands perspectief leverden ansichtkaarten een zeer interessante bijdrage. De keuzes die werden gemaakt over welke foto’s of afbeeldingen werden getoond op de ansichten waren bepalend voor het beeld dat werd overgedragen. Het interessante aspect van de ansichtkaarten was dat het verspreiden van een beeld zelf het voornaamste doel was (een beeld van Curaçao in dit geval, de andere Nederlandse Caribische eilanden zijn hierbij buiten beschouwing gelaten door gebrek aan materiaal). Hierdoor kan het verspreiden van foto’s via een ansichtkaart worden gezien als een vorm van reclame maken voor het eiland; dit leidt automatisch tot het idee dat de ansichtkaarten een romantisch beeld weergeven van de eilanden, in plaats van een waarheidsgetrouw beeld. Dit is in tegenstelling tot de foto’s van de Fraters, wier doel voornamelijk het documenteren van hun activiteiten was. Zoals eerder genoemd werden echter alleen de leuke momenten vastgelegd, dus ook die foto’s geven een geromantiseerd beeld weer.²²² De foto’s uit het familiealbum van Boom, daarentegen, zijn typische vakantiekiekjes die voornamelijk als doel hebben om herinneringen te bewaren. In de foto’s van de Soublettes zijn verschillende doelen te ontdekken; hun interesse voor zowel fotografie zelf als voor de ontwikkelingen op Curaçao verklaart de grote hoeveelheid foto’s van industriële taferelen en landschappen. De commerciële keerzijde van hun foto’s verklaart weer de studiofoto’s en portretten, die op aanvraag van hun klanten werden gemaakt. Ondanks het achterwege blijven van het tonen van ‘types’ komt uit de foto’s toch een getypeerd beeld naar voren van de inwoners en bezoekers van Curaçao.

²²⁰ Schiltkamp en Burrett, *Soublette et Fils : Photography in Curaçao around 1900*, 26.

²²¹ E.M. Hight en G.D. Sampson, *Colonialist Photography: Imag(in)ing Race and Place*, Documenting the Image (Taylor & Francis, 2013), 2–3.

²²² De Jong en Ketelaars, “De Caraïbische fotocollectie van de Fraters van Tilburg”, 142.

6 | Discussie & conclusie

Hoe worden de Nederlandse Caribische eilanden tussen 1634 en 1915 weergegeven in Nederlandse visuele erfgoedcollecties, wat is gedurende deze tijd veranderd in het beeld dat gevormd is vanuit deze collecties en hoe heeft de ontwikkeling van visuele media invloed gehad op deze verandering in representatie? Een adequaat antwoord op deze onderzoeksvraag is middels een gefaseerde analyse van het verzamelde beeldmateriaal van de Nederlandse Caribische eilanden tot stand gekomen. Over het algemeen is bevonden dat van de negentiende eeuw beduidend meer beeldmateriaal beschikbaar is – binnen Nederlandse archieven en collecties – dan van de zeventiende en achttiende eeuw. Daarnaast is duidelijk geworden dat Curaçao aanzienlijk vaker is afgebeeld, ten opzichte van de overige vijf eilanden Aruba, Bonaire, Sint Maarten, Sint Eustatius en Saba. De nadruk van dit scriptieonderzoek ligt op de vraag waarom deze ongelijke verhouding tot stand kwam en waarom er een bepaalde ontwikkeling was van perspectief door veranderende beeldtechnieken.

Voordat verder wordt ingegaan op de onderzoeksvraag volgt een reflectie op de beperking tot gedigitaliseerde afbeeldingen, evenals een aantal suggesties voor verder onderzoek. Sinds de digitalisering van veel Nederlandse collecties zijn de beelden van de Caribische eilanden openbaar toegankelijk. Voor die tijd werden de beelden vrijwel uitsluitend bekeken door onderzoekers van het specifieke onderwerp. Nu de beelden publiekelijk beschikbaar zijn kan op veel grotere schaal een perspectief worden gevormd. De verspreiding van de beelden ten tijde van de productie ervan gebeurde op beperkte schaal. De beeldvorming van de eilanden was daardoor dus ook niet grootschalig. Toch wordt in deze scriptie gesproken van een Nederlands perspectief, waarbij wordt uitgegaan van de algemene Nederlandse bevolking. Hierbij wordt in acht genomen dat die blik op de Cariben maar door een klein deel van de bevolking daadwerkelijk werd gevormd. Nader onderzoek hiernaar zou kunnen uitwijzen door wie dit perspectief werd opgemaakt en wat voor invloed dit had op de rest van de bevolking. Het contrast met de beeldvorming van het heden heeft eveneens potentie voor een interessant vervolgonderzoek. Meerdere elementen uit dit scriptieonderzoek kunnen verder worden onderzocht. Zo biedt (de grote hoeveelheid) kaartmateriaal een bijna onuitputtelijke bron voor diepgaand onderzoek naar de invloed van kaarten op de beeldvorming van de eilanden. Verder zou de invloed van de fotografische kunsten van de familie Soublette op de ontwikkeling van de fotografie in het Caribisch gebied een interessant inzicht kunnen geven. Tenslotte is het van belang te noemen dat in dit onderzoek slechts het perspectief op de eilanden vanuit Nederland is onderzocht. Het perspectief vanuit de eilanden zelf vereist een apart onderzoek. Een Antilliaanse blik op Nederland in de zeventiende, achttiende en negentiende eeuw zou een zeer waardevolle toevoeging zijn aan dit onderzoek. De zeventiende-, achttiende- en negentiende-eeuwse representatie van de Nederlandse Caribische eilanden in verschillende soorten beeldcollecties heeft in ieder geval geleid tot de vorming van een bepaald perspectief op de eilanden vanuit Nederland.

Visuele weergave

Hoe worden de Nederlandse Caribische eilanden tussen 1634 en 1915 weergegeven in Nederlandse visuele erfgoedcollecties? Dit eerste deel van de onderzoeksvraag is aan de hand van de beeldanalyse uit hoofdstuk drie tot en met vijf te beantwoorden. Een kleine samenvatting van de besproken afbeeldingen maakt de manier waarop de eilanden zijn weergegeven inzichtelijk.

De eerste beelden van de Nederlandse Caribische eilanden sinds de verovering daarvan in de jaren 1630 bestonden uit kaartmateriaal. De bestudeerde kaarten van de eilanden uit de

zeventiende, achttiende en negentiende eeuw uit Nederlandse archieven en collecties geven van de eilanden nauwelijks een inhoudelijk beeld. Van de bevolking of de verschillende culturen door de eeuwen heen wordt eigenlijk niets overgebracht door de kaarten. Wat het kaartmateriaal wel duidelijk in beeld brengt is het koloniaal belang van het Nederlandse rijk. Zo werden de vroegste kaarten voornamelijk gemaakt om te navigeren tussen de vele eilanden in het onbekende Caribische gebied en om de veroverde gebieden en hun mogelijke profijt in kaart te brengen. Uit de hoeveelheid kaarten per eiland blijkt tevens dat Curaçao van veel groter koloniaal belang was voor Nederland dan de andere eilanden onder Nederlands bewind. Een groot aantal gedetailleerde kaarten van Curaçao werd reeds twee eeuwen eerder geproduceerd dan van Aruba en Bonaire. Vanuit Nederlands perspectief was vooral van het kaartmateriaal af te leiden dat Curaçao een prominente Nederlandse kolonie vormde in het Atlantisch gebied, met name vanwege de trans-Atlantische (slaven)handel. Deze slavenindustrie werd nergens in het beeldmateriaal expliciet afgebeeld, maar het (economische) belang ervan is duidelijk op te maken uit de gedetailleerde kaarten van de belangrijkste doorvoerhavens van Curaçao en Sint Eustatius. Later tijdens de negentiende eeuw, toen ook de overige eilanden meer in kaart werden gebracht, was de Nederlandse blik op de eilanden waarschijnlijk vooral gericht op zaken als de kortstondige goudindustrie op Aruba, wat een van de weinige in kaart gebrachte activiteiten was op Aruba. De rest van de Nederlandse Caribische eilanden leek vanuit Nederlands perspectief in koloniaal opzicht niet interessant genoeg, daar zij nauwelijks werden afgebeeld in kaarten.

In latere beeldtechnieken als prenten en schilderijen zet deze ongelijke verdeling van de eilanden onderling zich voort. Gedurende de achttiende en negentiende eeuw was Curaçao ook in prent en tekening meer in beeld dan de andere vijf eilanden. De aquareltekening van Hillegonda door Gesina ter Borch (zie afb. 4.7), een vroege representatie van Curaçao, is bijvoorbeeld als enige zeventiende-eeuwse tekening van een Caribisch eiland in Nederlandse collecties bekend. Ook werden in de achttiende eeuw belangrijke gebeurtenissen afgebeeld, zoals bijvoorbeeld de ontplofing van het schip *Alphen* in de haven van Willemstad, Curaçao in 1778 (zie afb. 4.12). Hierbij kan geconcludeerd worden dat voornamelijk 'koloniaal interessante' rampen of activiteiten in beeld werden gebracht, waaronder scheepsrampen van de Nederlandse schutterij of aanstellingen van bestuurlijke leden op de eilanden. Wederom is het eiland Curaçao het vaakst getoond. Een zeer opmerkelijke tekortkoming in het verzamelde beeldmateriaal is het ontbreken van de slavernij. Van de achttiende-eeuwse slavenopstanden is niets in beeld te vinden, noch van de handel in, het vervoer van of de toestand van de tot slaaf gemaakten. De beruchte trans-Atlantische slavenhandel, de grootste uit de geschiedenis, vond op andere locaties dan de Nederlandse Caribische eilanden eveneens plaats, waarvan toch wel degelijk beelden te vinden zijn. Het gebrek aan beeldmateriaal hiervan binnen Nederlandse archieven en collecties kan dus ook wijzen op de beperkte hoeveelheid beelden van de Caribische eilanden die destijds van belang geacht werden en bewaard zijn gebleven. De enige duidelijke vertoning van een gerelateerde gebeurtenis in de geschiedenis van de slavenhandel is de spotprent van Crans uit 1862 (zie afb. 4.14), naar aanleiding van de afschaffing van de slavernij. Deze prent met cynische boodschap wijst op enige onvrede over de procedure van de afschaffing van de slavernij. De bevolking op de Caribische eilanden werd door prenten en tekeningen duidelijker verbeeld dan door kaarten. Enerzijds werden personen op de prenten afgebeeld in alledaagse vertoningen, op straatbeelden en havenzichten, als natuurlijk onderdeel van het afgebeelde tafereel. Op deze beelden is te zien dat het grootste gedeelte van de bevolking op de eilanden donkergekleurd was. Dit geldt voor de straatbeelden van alle Caribische eilanden. Regelmatig is een verschil in status zichtbaar in de beelden, zoals bijvoorbeeld in de platen van

Voorduin (zie afb. 4.1-4.4, 4.10 en B.8a-e). Deze straatbeelden en havenzichten tonen een soort 'status quo' van het leven op de eilanden en geven een – al dan niet waarheidsgetrouwe – indruk van de Cariben. Het perspectief van de maker van het beeld is hierbij van belang geweest, want de maker besluit welke taferelen worden afgebeeld en vanuit welke hoek. Anderzijds werden mensen specifiek in beeld gebracht, op verschillende manieren. Vaak wordt de 'andersheid' van de voornamelijk donkergekleurde Caribische inwoner benadrukt, zoals heel sterk naar voren komt in de prent uit de "Gallery der Menschen" van Thieme (zie afb. 4.11). Ook hier wordt de slavernij niet expliciet in beeld gebracht. Wat echter wel soms sluimerend (en soms schreeuwend) naar voren komt is het proces van *othering* door de algemeen aangenomen heersende blik op het 'inferieure ras' van donkergekleurde mensen vanuit Nederlands perspectief. Aan de andere kant bestaan ook de beelden van aanzichten waarop blanke en donkere mensen vredig samenleven. Het perspectief op de bevolking van de Caribische eilanden is dus gelaagder dan het op het eerste gezicht lijkt.

Gedurende de negentiende eeuw kwam een nieuwe beeldtechniek op: de fotografie. In eerste instantie leek de fotografie een meer waarheidsgetrouw beeld over te brengen dan de eerdere technieken. Wederom zijn de meeste fotografische beelden van Curaçao te vinden. Hier kwam de techniek vermoedelijk ook als eerste van de eilanden in ontwikkeling. Met name de familie Soubllette heeft een grote invloed gehad op de ontplooiing van de techniek op het eiland. De fotografie lijkt verbonden te zijn met de opkomst van industriële ontwikkelingen en het toerisme. Toch was dit in de negentiende eeuw ook op Aruba en Bonaire in groei, terwijl die eilanden minder in beeld te vinden zijn. Hieruit blijkt dat de maker van de beelden bij fotografie van nog groter belang is geweest. De vooruitstrevende Soubllettes waren Curaçaoënaars en weken nauwelijks uit naar omliggende eilanden. Ook de Fraters van Tilburg vestigden zich voornamelijk op Curaçao en fotografeerden veel van hun missies (maar vooral de missionarissen zelf). Om terug te komen op de waarheidsgetrouwheid van de foto's is de fotograaf in feite degene die bepaalt wat de kijker te zien krijgt. De afgebeelde mensen binnen deze verzameling lijken minder stereotypisch in beeld te zijn gebracht dan misschien verwacht. Nog steeds zijn echter de keuzes van de fotograaf van invloed op de manier waarop naar bepaalde mensen wordt gekeken. Hierbij zijn voorbeelden te noemen als de studiofoto's van de Soubllettes, het contrast van blanken en donkeren binnen het familiealbum van Boom of de sprekende portretten van Koolwijk.²²³

Rond de twintigste eeuwwisseling kwam ook de ansichtkaart op. Deze beeldtechniek was expliciet bedoeld voor het grootschalig verspreiden van een bepaald beeld. In de getoonde voorbeelden van ansichtkaarten is dan ook te zien dat sommige beelden zeer populair waren om te verspreiden, en andere minder. Het schilderij van Crébassol (zie afb. 4.6), bijvoorbeeld, bleek een zeer gewaardeerd beeld, vermoedelijk door het aantrekkelijke aanzicht van het zonnige gouvernementspaleis aan de blauwe zee, inclusief fier wapperende Nederlandse vlag. Het schilderij uit 1858 lijkt een boegbeeld van 'de Caribische kolonie'. Ook de populariteit van bepaalde foto's wordt duidelijk door de verspreiding van de ansichtkaarten. Zo zijn de foto's van de familie Soubllette, bij wijze van spreken, overal terug te zien. De Soubllettes kunnen worden beschouwd als de belangrijkste fotografen van het Caribische gebied uit de negentiende eeuw. Daarentegen zijn de portretten van Koolwijk, die een aantal anonieme, donkergekleurde personen fotografeerde op Aruba en Bonaire, niet terug te zien op ansichten. De rauwe tronie van een (donkergekleurde) Arubaan of Bonairiaan was in Nederlandse ogen dus een minder aantrekkelijk beeld van de Cariben

²²³ Studiofoto's Soubllette & zn. zie afb. 5.3, 5.4, B.11a-c; familiealbum Boom zie afb. 5.7, 5.8, 5.9, B.13a-b; portretten Koolwijk zie afb. 5.6a-c, B.12a-b.

dan het zorgvuldig geconstrueerde havenzicht met rustige bedrijvigheid, of een in een studio opgemaakte, poserende blanke familie. De vele foto's van de Fraters van Tilburg zijn ook op veel ansichtkaarten terug te vinden. Deze beelden toonden voornamelijk de fraters zelf op een missie in het onderwijs, regelmatig vergezeld door een grote groep jonge jongens, of in de 'koeoekoe' voor een hutje met een grote Curaçaose familie. De populariteit van deze beelden is mogelijk te danken aan de nadruk die de fraters legden op het verbeteren van onderwijs en 'de missie' die zij nodig achtten in de overzeese Nederlandse kolonie.

Een veranderend beeld

Wat is gedurende de periode 1634-1915 veranderd in het beeld dat gevormd is vanuit de Nederlandse collecties? Dit tweede deel van de onderzoeksvraag vergt een diepere analyse van de verandering van het Nederlandse perspectief aan de hand van de getoonde afbeeldingen. Per periode en per beeldtechniek wordt gekeken naar wat voor idee die specifieke beelden genereren en wat dat betekent voor het collectieve Nederlandse perspectief. Hoe heeft de ontwikkeling van visuele media invloed gehad op de verandering in representatie? Deze vraag hangt sterk samen met de verandering van het beeld. Per periode en beeldtechniek wordt tevens gekeken naar hoe de (veranderde) representatie teweeg werd gebracht door het soort medium van de afbeelding.

De zeventiende eeuw bracht uitsluitend kaartmateriaal voort van de Nederlandse Caribische eilanden. Eén enkele uitzondering hierop was de aquareltekening van Gesina ter Borch. Wanneer enkel het kaartmateriaal uit de zeventiende eeuw in beschouwing wordt genomen, wat kan de kijker dan weten van de Cariben? De vroegste weergaven van de eilanden waren grote overzichtskaarten van Midden-Amerika. Hierdoor is de positie van de Nederlandse eilanden voor de kust van Venezuela te achterhalen. Zonder kennis van de historische context is echter door het aanschouwen van de kaarten nog niet bekend welke van de vele Caribische eilanden bij Nederland hoorden. De kennis afgeleid van deze overzichtskaarten en paskaarten had voornamelijk betrekking op het navigeren tussen de eilanden. Vanaf de verovering van de zes eilanden door Nederland in de jaren 1630 werden de eilanden vaker bij naam aangegeven op de grote kaarten. Van het eiland Curaçao was gedurende de zeventiende eeuw meer bekend dan van de andere eilanden. Individuele kaarten van het eiland werden al vroeg gemaakt. In eerste instantie gaven die een idee van de vorm van het eiland; een langwerpige, boonachtige vorm met een grote bloemkoolvormige baai in het zuiden. Het Schottegat was al bij de eerste ontdekkingstochten op Curaçao bekend. Door de schets van Ter Borch uit 1680 (zie afb. 4.7) is ook enige kennis te vergaren van hoe Curaçao eruit zou hebben gezien. De afbeelding toont een heuvelachtig landschap in een zonnig oord, met drukke Nederlandse scheepvaart in de baai. Het toont verder een aantal exotische beesten, evenals een eerste clou over de Curaçaose bevolking; werkende, schaars geklede donkere mannen, die een schril contrast vormen met de in luxe kledij gehulde blanke jonge vrouw op de voorgrond (Hillegonda). Van één ander Nederlands eiland is enige kennis te vergaren uit de zeventiende eeuw. Een eerste kaartje van Sint Maarten verscheen in 1632 (zie afb. 3.28). Dit kaartje toont een deel van de westkust van het eiland, dat dan net op de Spanjaarden is veroverd. Verder is slechts een baai met de beginselen van een stad te zien, dat later bekend werd als Philipsburg. Het kaartje is echter nog zo provisorisch dat zonder enige context weinig op te maken is uit het beeld. Sterker nog, daar slechts een deel van de kust is getekend, zou het evenwel een stuk vasteland kunnen zijn.

De eerste helft van de achttiende eeuw bracht eveneens uitsluitend kaartmateriaal voort. Een meer gedetailleerde topografische invulling van Curaçao werd al snel bekend middels

verscheidene detailkaarten van onder andere Willemstad en de St. Annabaai. Curaçao gaf het idee van een snel ontwikkelende omgeving, met Willemstad als rap groeiende stad waarin de precieze locatie van alle bebouwing bekend was. Halverwege de achttiende eeuw was er ook meer te weten over een aantal andere Nederlandse Caribische eilanden. Zo was door een kaart uit 1741 (zie afb. 3.23) bekend dat Sint Eustatius een van de Nederlandse eilanden was en een ovaalachtige vorm had met een grote vulkaan in het zuiden. Een latere kaart van Sint Eustatius uit 1795 (zie afb. 3.24) vertelt de kijker dat het eiland reeds opgedeeld was in verscheidene plantages. Van Aruba was slechts een zeer vage omtrek van het eiland bekend, naar een simplistische kaart uit 1773 (zie afb. 3.16). Dit doet vermoeden dat de Nederlandse bevolking alleen door enige kennis van de actuele situatie in de achttiende eeuw op de hoogte was van het feit dat er zes Caribische eilanden onder Nederlands bewind vielen. In de achttiende eeuw was dit van het kaartmateriaal van andere eilanden dan Curaçao niet af te leiden. Het eiland Sint Maarten was in de achttiende eeuw uiteindelijk ook individueel duidelijk als eiland in kaart gebracht (zie afb. 3.29). De precieze vorm van het eiland kon worden opgemaakt, inclusief berggebieden en de ligging van Philipsburg en Grote Zoutpan. Dezelfde kaart van Sint Maarten gaf kennis van de Frans-Nederlandse grens die dwars over het eiland liep.

De overgang naar getekende en later gedrukte beelden ter begeleiding van het kaartmateriaal, halverwege de achttiende eeuw, leidde tot de mogelijkheid om een veel duidelijker beeld te vormen van hoe de voor Nederland vreemde eilanden er daadwerkelijk uitzagen. Zeker door de opkomst van de drukkunst werden meer ‘actuele’ zaken in beeld gebracht, die bepaalde nieuwsberichten met beeld konden aanvullen. Door het prentmateriaal uit de achttiende eeuw was bijvoorbeeld in Nederland bekend dat in 1778 een grote ontploffing in de St. Annabaai in Curaçao plaatsvond, waarbij het Hollandse fregat *Alphen* explodeerde. Door de grote hoeveelheid aan representaties van deze ramp konden de Nederlanders destijds ook herkennen dat deze gebeurtenis blijkaar van groot belang was voor Nederland. Door de in 1763 geproduceerde tekening van het schip *Sara Helena* voor de kust van Sint Eustatius (zie afb. 4.13) was vanuit Nederlands perspectief ook bekend dat er tot slaaf gemaakte mensen werden verhandeld via Sint Eustatius, in ieder geval door Hollanders, Fransen en Engelsen. Slechts door de kennis van nu wat betreft de historische context weten we inmiddels dat dit destijds ook via Curaçao gebeurde, en de slavenhandel in de achttiende eeuw een grootschalige industrie was op meerdere Nederlandse Caribische eilanden; dit is niet terug te vinden in afbeeldingen uit de achttiende eeuw. Verder is uit achttiende-eeuwse spotprenten (zie afb. B.10) op te maken dat er meerdere oorlogen woedden tussen Nederland en Engeland, met de plundering van eilanden als Sint Eustatius als gevolg. Over de bevolking op de Nederlandse eilanden is door het beeldmateriaal uit de achttiende eeuw vrijwel niets bekend.

De negentiende eeuw bracht veel verandering teweeg. Meerdere nieuwe beeldtechnieken werden ontwikkeld, wat grote invloed had op de hoeveelheid afbeeldingen van de Nederlandse Cariben. De manier waarop verscheidene taferelen konden worden getoond werd diverser, en daarmee ook het perspectief op de eilanden dat vanuit Nederland gevormd werd. Gedurende de negentiende eeuw werden nog steeds veel kaarten geproduceerd. Door dit nieuwe kaartmateriaal in kwamen eindelijk ook de overige twee Nederlandse eilanden in beeld. Van Bonaire was een ruwe omtrek van het eiland bekend (zie afb. 3.19); een vage vorm met een aantal kenmerkende inhammen en Klein Bonaire als extra eilandje ten zuiden van het eiland. Ook Saba, het kleinste Nederlandse eiland, werd individueel in kaart gebracht (zie afb. 3.22). Hieruit viel in de negentiende eeuw echter niet veel meer op te maken dan dat het een klein rond eilandje was dat voornamelijk bestond uit een grote vulkaan. Door de geologische kaarten van de Duitse geoloog K. Martin in 1887 (zie afb. 3.18 en B.4) werd meer bekend over de ondergrond van Curaçao, Bonaire en Aruba. Mede

door zijn kaart van Aruba werd in Nederland ook bekend dat er goud te vinden was op het eiland. De goudwinning (en -koorts) was echter van korte duur, tot de Nederlandse regering hard ingreep om de goudvelden te bewaken. Wat verder in de loop van de negentiende eeuw opgemaakt kon worden uit het kaartmateriaal was dat het eiland Sint Eustatius kort in handen kwam van de Engelsen en ook de Fransen. Dit werd duidelijk doordat er Engels- en Franstalige individuele kaarten van de eilanden werden geproduceerd. Het is echter de vraag of die kaarten destijds ook het publiek in Nederland bereikten of dat deze informatie pas later gerelateerd kon worden aan de kaarten. Wel kon de actualiteit rond de machtswisselingen worden opgemaakt uit verscheidene spotprenten uit dezelfde periode, die het verhandelen en veilen van het eiland als onderwerp hadden.

Door de nieuw ontwikkelde printtechnieken bereikten steeds meer tekeningen en prenten van de Caribische eilanden de Nederlandse kijker gedurende de negentiende eeuw. Hierdoor konden, nog meer dan in de achttiende eeuw, actuele gebeurtenissen in beeld worden overgebracht, zoals de inname van Curaçao door de Engelsen in 1807 (zie afb. B.9). Deze actualiteiten werden vermoedelijk ook op andere manieren, via tekst in een dagelijkse courant bijvoorbeeld, bekend gemaakt bij het Nederlandse publiek, waardoor de tekeningen voornamelijk als aanvullende beeldvorming fungeerde. Andere prenten uit de negentiende eeuw, zoals die van Fahlberg, Raders en Voorduin, maakten het mogelijk om een preciezere voorstelling te maken van hoe de eilanden er daadwerkelijk uitzagen.²²⁴ Vooral van Curaçao was een duidelijk idee te vormen vanuit Nederlands perspectief; Voorduin zorgde ervoor dat bijvoorbeeld Willemstad vanuit alle hoeken in detail te zien was. De Nederlandse kijker wist hierdoor hoe de gebouwen, straatbeelden en schepen eruit zagen, maar ook het landschap buiten Willemstad, met soms een ruwe zee en donkere wolken en soms een kalme zee en strakblauwe lucht. Voorduin bood tevens een voorstelling van de andere eilanden. Zo was in zijn prenten te zien dat Saba inderdaad niet veel meer was dan een grote vulkaan en dat Sint Maarten een bergachtiger aanzicht had dan de kust van Bonaire. Van Aruba was nog steeds zeer weinig bekend hoe het eiland er daadwerkelijk uitzag, daar het nog nauwelijks verscheen op prenten en tekeningen in de negentiende eeuw, toen het voor Nederland nog geen economische betekenis had. Vanuit Nederlands perspectief werd in de negentiende eeuw ook duidelijk gemaakt dat al deze eilanden tot Nederland behoorden, doordat de Nederlandse vlag op vrijwel alle prenten duidelijk afgebeeld werd. Dit betekent dat het koloniale karakter werd benadrukt. Verder werd een betere indruk verkregen van hoe de bevolking eruit zag. De prenten van Raders laten de bedrijvigheid rond het Schottegat zien, waarbij blanke en donkere mannen vredig samenwerken. Vooral door kennis van de historische context weten we dat destijds donkere mensen vaak als minderwaardig werden beschouwd, wat dus niet in elk beeld even duidelijk te zien is. Een extreem voorbeeld waarbij dit fenomeen wél duidelijk naar voren komt, is de tekening van Thieme uit 1803 (zie afb. 4.11). De zeer stereotypische weergave van “de Caraïber” is extreem, omdat het in vergelijking met andere beelden uit dezelfde tijd een veel grotere nadruk legt op het proces van *othering*. Een opvallend detail is dat deze afbeelding in Nederland is gemaakt en specifiek gericht is op het Nederlandse publiek. De overige prenten zijn – meestal – gemaakt op de eilanden zelf of door mensen die de eilanden zelf hebben bekeken, waarbij het beoogde publiek niet per se slechts het Nederlandse volk was. Dit betekent wellicht dat het perspectief vanuit Nederland op de Cariben van mensen die de eilanden nooit in werkelijkheid hebben gezien, veel uitgesprokener stereotyperend was dan van degenen die de eilanden zelf bezochten. Over de slavernij werd ook in de negentiende eeuw amper iets getoond. Slechts door één spotprent uit 1862 (zie afb. 4.14) werd duidelijk dat de slavernij was afgeschaft.

²²⁴ Fahlberg zie afb. 4.5; Raders zie afb. 4.9; Voorduin zie afb. 4.1, 4.2, 4.3, 4.4, B.8a-e.

Daarentegen was destijds wel degelijk kennis van de context vereist om de boodschap van de afbeelding te begrijpen.

Wat konden mensen vanuit Nederlands perspectief weten over de Caribische eilanden na de komst van fotografie? Een meer waarheidsgetrouw beeld kon worden overgebracht naar Nederland door de nieuw ontwikkelde beeldtechniek. De trend van Curaçao als meest in beeld gebrachte eiland zette zich nog steeds voort aan het einde van de negentiende eeuw, ook in de fotografie. Dit betekent dat in Nederlandse ogen het grootste Caribische eiland nog steeds het meest relevant was voor Nederland. Op de foto's zijn nog steeds veel Nederlandse vlaggen te zien; een bewijs dat de vlaggen er daadwerkelijk waren en niet slechts zijn ingetekend door de eerdere prentmakers. Vooral van de bevolking op Curaçao kan een nog nauwkeuriger beeld gevormd worden. De straatbeelden tonen overwegend meer donkergekleurde mensen van een gemiddelde stand, in een rustige 'status quo'. De studiofoto's van Soublette & zn. benadrukken daarentegen het contrast tussen de rijkere positie van blanke inwoners ten opzichte van donkere inwoners in een dienstige positie. Van de eilanden Aruba en Bonaire is slechts bekend dat er donkergekleurde inwoners waren, door de portretfoto's van Koolwijk. Behalve een handvol foto's van de Fraters van Tilburg op Aruba zijn geen andere foto's van deze twee eilanden bekend uit de negentiende of begin twintigste eeuw. Zonder enige kennis van de historische context van Aruba en Bonaire is het lastig om een waarheidsgetrouw idee te vormen van de bevolking op deze eilanden. Van de drie Bovenwindse eilanden zijn überhaupt geen foto's gevonden van voor 1910. De fraters hebben op Curaçao veel van hun activiteiten gefotografeerd, waardoor mensen in Nederland goed op de hoogte waren van hun rol in onder andere het onderwijs op de eilanden.

De komst van Ansichtkaarten verbreedde het perspectief op de Caribische eilanden aanzienlijk. De afbeeldingen die werden gebruikt om de Ansichtkaarten te maken waren voornamelijk al bestaande beelden, waaronder foto's, schilderijen en prenten. Het meest opvallende verschil tussen deze beeldtechniek en de andere technieken is het doel van het medium: middels de eerdere beelden uit de achttiende en negentiende eeuw (zoals prenten en foto's), die hun weg vonden naar een Nederlands publiek, werd mogelijkwerijs een bepaald idee van de Caribische eilanden gevormd, terwijl daarentegen de representaties op de Ansichtkaarten het specifieke doel hadden om een beeld van de eilanden te schetsen. De 'belangrijkste', vooral de meest populaire, weergaven werden uitgekozen om op een Ansichtkaart te plaatsen. Kenmerkende beelden, maar uitsluitend die met een positieve connotatie. Zo zijn bijvoorbeeld geen spotprenten betreffende de slavernij te vinden op de Ansichten, maar wel het mooie schilderij van Crébassol (zie afb. 5.13), evenals veel populaire foto's van de Soublettes (zie afb. 5.12, 5.15a, 5.16). Door de selectie van afbeeldingen wordt tevens een bepaalde invloed uitgeoefend op het Nederlandse perspectief, wat in eerdere beeldtechnieken niet zodanig bewust gebeurde.

Conclusie

De verwachting aan het begin van dit scriptieonderzoek was dat de verzameling afbeeldingen ongeveer gelijk verdeeld kon worden over de drie eeuwen. Het viel in eerste instantie op dat uit de zeventiende eeuw voornamelijk kaarten te vinden waren, dat uit de achttiende eeuw vooral prenten en tekeningen beschikbaar waren en dat de negentiende eeuw hoofdzakelijk fotografisch materiaal leek te bevatten. Deze verdeling bleek niet zo evenredig en opeenvolgend verdeeld. De chronologie van deze beeldtechnieken klopte wel redelijk. De voornaamste bevinding is echter dat de verschillende beeldtechnieken elkaar niet vervangen; de collectie beelden wordt door de eeuwen

heen, door de opkomst van nieuwe technieken, alleen maar groter. Dat wil zeggen, een overgang naar een nieuwe beeldtechniek betekende niet een afname in een vorige techniek. De zeventiende eeuw bracht inderdaad uitsluitend kaartmateriaal voort, de uitzondering door Gesina ter Borch daar gelaten – één uitzondering is echter enigszins onwaarschijnlijk, dus het vermoeden bestaat dat er wel degelijk meer tekeningen zijn gemaakt die niet verzameld zijn in de Nederlandse archieven. Gedurende de achttiende eeuw werden inderdaad ook tekeningen, prenten en schilderijen geproduceerd. De hoeveelheid kaartmateriaal nam daarentegen niet af, de beeldtechnieken vulden elkaar aan. De negentiende eeuw bracht een enorme ontwikkeling voort binnen het getekende materiaal: niet alleen aquareltekeningen en schetsen, maar ook prenten, lithografieën en gedrukte afbeeldingen werden op steeds grotere schaal verspreid. Dit resulteerde vooral in een grotere hoeveelheid afbeeldingen, omdat in de negentiende eeuw ook nog steeds kaarten werden gemaakt. Daarbij kwam aan het einde van de negentiende eeuw de fotografie op. Dit maakte geenszins een einde aan de productie van aquarellen en prenten, noch van kaarten, waardoor de verscheidenheid (en hoeveelheid) aan beeldsoorten nog eens toenam.

Uit de analyse is gebleken dat de maker van een afbeelding een significante rol speelt. Het verschil tussen een maker die een buitenstaander is en een maker die als 'insider' beschouwd kan worden is opvallend. Het ultieme voorbeeld daarvan is de tekening door Ter Borch versus de foto's van de Soublottes. De aquarel van Ter Borch toont een enorm contrast tussen blank en donker, terwijl het contrast tussen de afgebeelde mensen op de foto's wel te bemerken is, maar veel minder schril is. Dit betekent dat het beeld van een buitenstaander (zoals Ter Borch, die nooit op Curaçao is geweest) minder waarheidsgetrouw is dan van een insider (zoals de Soublottes, Curaçaoënaars); vooral 'exotisch' en eenzijdig, met sterk uitgedrukte vooroordelen. Hier moet wel bij genoemd worden dat tussen de aquarel en de foto's ruim twee eeuwen verschil zit, wat het grote verschil mede kan verklaren. Daarentegen is eenzelfde vergelijking te maken tussen de foto's van Soublotte & zn. en de foto's uit het familiealbum van Augustus Boom. Beide zijn een interessante representatie van het alledaagse leven in de negentiende en twintigste eeuw. De foto's van Soublotte tonen alledaagse taferelen als straatbeelden en havenzichten en zijn niet gericht op het verbeelden van stereotypen. De foto's van Boom – als Nederlandse familie op reis naar Curaçao zijn dit dus ook beelden van een buitenstaander – tonen privétaferelen met het zicht op Curaçao vanuit een blanke Nederlandse familie, waarmee het werkelijke perspectief te zien is.

Door de overgang naar verschillende beeldtechnieken zijn de Caribische eilanden dus verschillend verbeeld. Het perspectief vanuit Nederland is door de eeuwen heen enigszins veranderd, maar niet heel sterk, blijkt uit de analyse. In het kaartmateriaal is duidelijk alleen dat wat van koloniaal belang was voor Nederland afgebeeld. De eilanden behoorden tot het bezit van het Nederlandse rijk en waren van economisch belang binnen de slavenhandel, maar de inheemse bevolking en verschillende culturen van de eilanden waren niet zodanig van belang dat ze in beeld werden gebracht. Uit het getekende beeldmateriaal blijkt dat de Nederlandse blik op de eilanden gepaard ging met veel onbegrip en weinig kennis over het (of de) onbekende. De achttiende-eeuwse koloniale mentaliteit van *othering* komt naar voren, waarbij de andere mensen, andere omgeving en andere cultuur als inferieur worden beschouwd. Het gebrek aan kennis nam enigszins af door de komst van de fotografie, maar de mentaliteit van superioriteit bleef lang hangen. Wel kwam er meer variëteit in de taferelen die werden afgebeeld, dus het beeld dat vanuit Nederland werd gevormd van de Cariben werd veelal diverser. De negentiende eeuw bood een gevarieerdere en gemodereerde Nederlandse blik op de Nederlandse Caribische eilanden door de toename in ontwikkelde beeldtechnieken. Het perspectief op de Cariben veranderde door de eeuwen heen met

de komst van nieuwe beeldtechnieken, maar een andere belangrijke factor was de toename in hoeveelheid beelden. Een nieuw medium om afbeeldingen mee te tonen leidde niet tot een complete overgang maar naar een vermeerdering van beelden.

Hoe verhouden de getoonde onderwerpen zoals mensen, landschappen, havenzichten en stadsgezichten zich tot elkaar? Landschappen – daarbij ook de primitiefste weergaven ervan op de vroege kaarten – werden als eerste onderwerp verbeeld. Met de opkomst van de prenten lag de grootste nadruk op het uiterlijk of het aanzicht van de eilanden zelf, en minder op de bevolking(en). Mensen werden slechts sporadisch afgebeeld, of bleven decor. Toen de fotografie werd ontwikkeld kwam dit beter in verhouding. De nieuwe techniek bood een snellere manier om een waargenomen beeld vast te leggen, waardoor wellicht de focus verschoof. In eerste instantie lijken het landschap en het praktische uiterlijk van de gebieden van groter belang te zijn geweest, omdat de nadruk vanuit Nederland op het verkennen en veroveren lag. Binnen de koloniale mentaliteit en manier van denken was geen ruimte voor aandacht voor de bevolking. Pas na een aantal eeuwen, gedurende de negentiende eeuw, lijkt de populatie van belang te zijn geworden. Misschien was de bevolking tegen die tijd meer ‘geïntegreerd’ met het Europese volk, en had de Nederlandse bevolking het gevoel dat hun oorsprong meer geworteld was op de Caribische eilanden. Of misschien, wat een meer voor de hand liggende verklaring lijkt, kwam de toegenomen verbeelding van mensen door de toegenomen toegankelijkheid van in beeld brengen door nieuw ontwikkelde media.

De slavernij komt gedurende de drie onderzochte eeuwen niet prominent in beeld. Hier zijn twee mogelijke verklaringen voor. Het is mogelijk dat de makers van beelden het proces van tot slaaf maken al enigszins onwenselijk vonden, wellicht een gevoel van beschroomdheid hadden. Aan de andere kant is het mogelijk dat de makers van beelden de slavernij als een gewone gang van zaken beschouwden, dus niet interessant genoeg om te verbeelden. Slavernij was hoogstwaarschijnlijk geen aantrekkelijk beeld om te schetsen wanneer een natuurlijk landschap in beeld werd gebracht. Het is echter ook zo dat, in de hoogtijdagen van de slavenhandel, überhaupt nog weinig mensen werden afgebeeld. De beeldtechnieken waren hier dus vermoedelijk nog niet geschikt genoeg voor. Ook flora en fauna blijven voornamelijk decor. Hier was misschien weinig vraag naar vanuit het Nederlandse perspectief, of de onderwerpen zijn te weinig verzameld in de archieven. Vermoedelijk kwam wetenschappelijke interesse voor de natuurlijke omgeving – behalve het uitgevoerde bodemonderzoek door K. Martin – pas later tijdens de twintigste eeuw op gang.

Concluderend wordt het algemene idee gewekt dat de Nederlandse Caribische eilanden een behoorlijk lange tijd – in ieder geval meer dan drie eeuwen – nodig hebben gehad om vanuit Nederlands perspectief volwaardig deel uit te maken van het Nederlandse erfgoed. De Nederlandse bevolking bekeek gedurende de zeventiende, achttiende en negentiende eeuw de Caribische eilanden door een koloniale bril, maar het beeld op de eilanden werd diverser, genuanceerder en wijder verspreid naarmate beeldtechnieken zich verder ontwikkelden. Dit beeldonderzoek draagt bij aan het overkoepelende onderzoek *Travelling Caribbean Heritage*, naar de documentatie en representatie van het Nederlands Caribisch gebied binnen Nederlandse erfgoedinstellingen. De resterende vraag is of deze voormalige kolonie tegenwoordig beter is gerepresenteerd, dan wel gelijkwaardiger is geïncorporeerd binnen het Nederlandse erfgoed, maar dat is stof voor vervolgonderzoek.

Bijlage I

Verantwoording van de afbeeldingen

<i>Afbeelding</i>	<i>Pagina</i>	<i>Afkomstig uit</i>	<i>Archiefnummer</i>
3.1	23	Maritiem Museum	WAE776
3.2a	24	Renkema: KITLV	Afb. 3.1 p32
3.2b	24	Renkema: KITLV	Afb. 3.2 p33
3.2c	24	Renkema: Universiteitsbibliotheek Utrecht	Afb. 3.3 p33
3.3	25	Rijksmuseum	NG-501-91
3.4a	26	Scheepvaartmuseum	A.3018 (01)
3.4b	26	Scheepvaartmuseum	A.3192
3.4c	26	Scheepvaartmuseum	A.3127 (02)
3.5	27	Rijksmuseum	NG-501-90
3.6a	28	<i>zie afb. B.1a</i>	
3.6b	28	<i>zie afb. B.1b</i>	
3.7	28	Rijksmuseum	NG-1064-10
3.8a	30	Renkema: Nationaal Archief	C1 p139 - 4VEL 582 ²²⁵
3.8b	30	Renkema: Stadsarchief Deventer	C2b p141 - WIC = ID 703 nr. 51
3.9	31	Renkema: Koninklijke Bibliotheek	C6.1 p145 - 1049-B13
3.10	31	Renkema: Nationale bibliotheek Wenen	C9 p150 - band 44 folio 169-170
3.11	32	Renkema: Nationaal Archief; KITLV	C17 - 4.VEL nr. S1 ²²⁶
3.12	33	Renkema: Nationaal Archief	C44f p205 - 4.VEL 643
3.13	34	Renkema: Nationaal Archief	C78 p261-263 - 4.VEL 1454
3.14	33	Renkema: Nationale bibliotheek Parijs	C111 p302 - SH Pf 158 div 4 nr 7
3.15	33	Renkema: Nationaal Archief; KITLV	C157 p372 - 4.MIKO 270
3.16	35	Renkema: Nationaal Archief	A1 p430-431 - 4.VEL 649
3.17a	36	Renkema: Universiteitsbibliotheek Amsterdam	A2 p432 - OTM: HB-KZL 104-02-17
3.17b	36	Renkema: Nationaal Archief	A4.2 p436 - 4.STS 57
3.18	37	Renkema: KITLV	A15.1 p448 - N75-401
3.19	37	Renkema: Nationaal Archief	B1 p455 - 4.OBK nr. U 1.7
3.20	37	Renkema: Nationaal Archief	B5 p460 - 4.STS nr. 56
3.21	39	Renkema: KITLV	B8 p463 - 054-24-047
3.22	39	Renkema: National Archives Londen	SA1 p472 - CO 700, West Indies no. 33
3.23	41	Renkema: Nationaal Archief	SE3 p484 - 4.MIKO 339
3.24	41	Renkema: KITLV; Maritiem Museum	SE13 p497 - COLBN 054-25-004
3.25	41	Renkema: KITLV	SE14 p498 - COLBN 002-10-030
3.26a	42	Renkema: Universiteitsbibliotheek Amsterdam	SE16 p501 - OTM: HB-KZL 104-02-12
3.26b	42	Renkema: Universiteitsbibliotheek Amsterdam	SE17 p502 - OTM: HB-KZL 104-02-14
3.27	42	Renkema: Nationaal Archief	SE19b p508 - 4.HYDRO 131 nr. 74a
3.28	43	Renkema: Nationaal Archief	SM1 p519 - 4.VEL 1417
3.29	44	Renkema: Nationaal Archief	SM13 p536 - 4.MIKO 266

²²⁵ Het archiefnummer bij de afbeeldingen uit Wim Renkema, *Kaarten van de Nederlandse Antillen: Curaçao, Aruba, Bonaire, Saba, Sint Eustatius en Sint Maarten tot 1900* bestaan uit het afbeeldingsnummer en paginanummer uit het boek gevolgd door het archiefnummer waaruit de afbeelding afkomstig is.

²²⁶ Sommige afbeeldingen uit het boek van Renkema zijn terug te vinden in meerdere archieven. Slechts van de eerstgenoemde is hier een archiefnummer gegeven.

3.30	44	Renkema: Nationaal Archief	SM16 p540 - 4.VELH 259
3.31a	45	Renkema: Nationaal Archief	SM30 p559 - Kol. 1814-1849 nr. 881
3.31b	45	Renkema: Nationaal Archief	SM25 p551 - 4.MIKO 328
3.32	48	Encyclopaedie van Nederlandsch West-Indië	Kaart II
3.33	49	Encyclopaedie van Nederlandsch West-Indië	Kaart II
3.34	50	Encyclopaedie van Nederlandsch West-Indië	Kaart II
4.1	54	Rijksmuseum	NG-1064-11
4.2	54	Rijksmuseum	NG-1064-15
4.3	55	Rijksmuseum	NG-1064-14
4.4	55	Rijksmuseum	NG-1064-20
4.5	56	Renkema: Nationaal Archief	Afb. 3.114 p121
4.6	57	Rijksmuseum	NG-2013-20
4.7	59	Rijksmuseum	BI-1887-1463-92
4.8	59	Rijksmuseum	BI-B-FM-113-16
4.9	61	Renkema: Nationaal Archief	Afb. 3.65 p83
4.10	61	Rijksmuseum	NG-1064-16
4.11	62	Atlas van Stolk	27165 - 5886 (5)
4.12a	64	Rijksmuseum	RP-P-OB-85.018
4.12b	64	Tropenmuseum	TM-6504-268-4
4.12c	64	Scheepvaartmuseum	19910082
4.13	65	Atlas van Stolk	9583
4.14	66	Rijksmuseum	RP-P-OB-89.403
4.15	68	Rijksmuseum	RP-P-OB-201.788
5.1a	72	"Soubllette et Fils" ²²⁷	1
5.1b	72	"Soubllette et Fils"	4
5.1c	72	"Soubllette et Fils"	9
5.2a	73	"Soubllette et Fils"	28
5.2b	73	"Soubllette et Fils"	44
5.2c	73	"Soubllette et Fils"	45
5.3	74	"Soubllette et Fils"	58
5.4	74	"Soubllette et Fils"	60
5.5	74	"Soubllette et Fils"	96
5.6a	76	Tropenmuseum	RV-A53-4
5.6b	76	Tropenmuseum	RV-A53-2
5.6c	76	Tropenmuseum	RV-A53-1
5.7	77	Rijksmuseum	NG-2009-124-33-1
5.8	78	Rijksmuseum	NG-2009-124-33-3
5.9	78	Rijksmuseum	NG-2009-124-46-1
5.10a	80	Fraters van Tilburg	406947
5.10b	80	Fraters van Tilburg	<i>onbekend</i>
5.10c	81	Fraters van Tilburg	405416
5.11	83	Rijksmuseum	RP-F-2001-7-798-4
5.12	85	"Curaçao in oude ansichten" ²²⁸	23
5.13	85	"Curaçao in oude ansichten"	4
5.14	86	"Curaçao in oude ansichten"	13
5.15a	86	"Curaçao in oude ansichten"	45

²²⁷ Vrijwel alle foto's van de familie Soubllette zijn in meerdere archieven (waaronder Rijksmuseum, Tropenmuseum, KITLV) te vinden. Het archiefnummer bij deze foto's verwijst naar het paginanummer in Schiltkamp, J.A. en Tony Burrett. *Soubllette et Fils : Photography in Curaçao around 1900*.

²²⁸ De gebruikte Ansichtkaarten zijn afkomstig uit het werk van Johan Hartog, *Curaçao in oude ansichten*. Het archiefnummer verwijst naar het paginanummer in het boek.

5.15b	87	"Curaçao in oude ansichten"	46
5.16	87	"Curaçao in oude ansichten"	107
B.1a	102	Nationaal Archief	NL-HaNA_4.VEL_1379
B.1b	102	Nationaal Archief	NL-HaNA_4.VEL_1378
B.2a	103	Renkema: Bibliotheek Rome	C28 p178 - CGR 45
B.2b	103	Renkema: Staatsbibliotheek Berlijn	C32 p183 – IIIC
B.2c	103	Renkema: Maritiem Museum	C33 p184 - K 78
B.3	104	Renkema: Columbia University New York	A12 p444 - D 622.34
B.4	104	Renkema: KITLV	B10 p466 – COLBN 054-24-015
B.5	104	Renkema: Nationaal Archief	SM23 p549 - 4.MIKO 267
B.6	105	Encyclopaedie van Nederlandsch West-Indië	Kaart II
B.7	105	Rijksmuseum	NG-1064 (1)
B.8a	106	Rijksmuseum	NG-1064-17
B.8b	106	Rijksmuseum	NG-1064-12
B.8c	106	Rijksmuseum	NG-1064-13
B.8d	107	Rijksmuseum	NG-1064-19
B.8e	107	Rijksmuseum	NG-1064-18
B.9a	107	Renkema: Maritiem Museum	Afb. 3.64 p82
B.9b	108	Tropenmuseum	TM-6504-268-5
B.9c	108	Rijksmuseum	RP-P-1944-2010
B.10a	108	Rijksmuseum	RP-P-1914-267
B.10b	109	Rijksmuseum	RP-P-1916-554
B.11a	109	"Soubllette et Fils"	56
B.11b	109	"Soubllette et Fils"	61
B.11c	110	"Soubllette et Fils"	55
B.12a	110	Tropenmuseum	RV-A53-3
B.12b	110	Tropenmuseum	RV-A53-5
B.13a	110	Rijksmuseum	NG-2009-124-41-4
B.13c	111	Rijksmuseum	NG-2009-124-21-2
B.14a	111	Fraters van Tilburg	401549
B.14b	112	Fraters van Tilburg	400851
B.14c	112	Fraters van Tilburg	406950
B.14d	113	Fraters van Tilburg	406968
B.15	113	Rijksmuseum	RP-F-2001-7-798-3
B.16a	113	KITLV	20059
B.16b	114	KITLV	20058
B.16c	114	KITLV	20056
B.16d	114	KITLV	20054
B.16e	115	KITLV	20053
B.16f	115	KITLV	20052
B.15a	115	"Curaçao in oude ansichten"	77
B.15b	116	"Curaçao in oude ansichten"	94
B.15c	116	"Curaçao in oude ansichten"	100

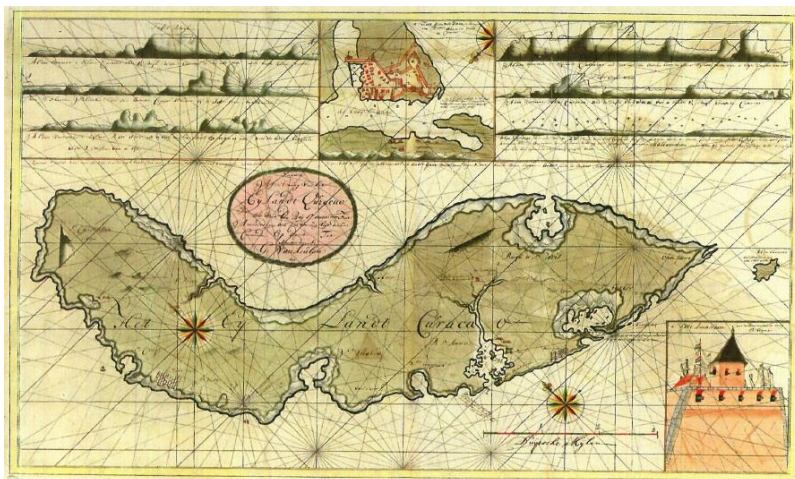
Bijlage II

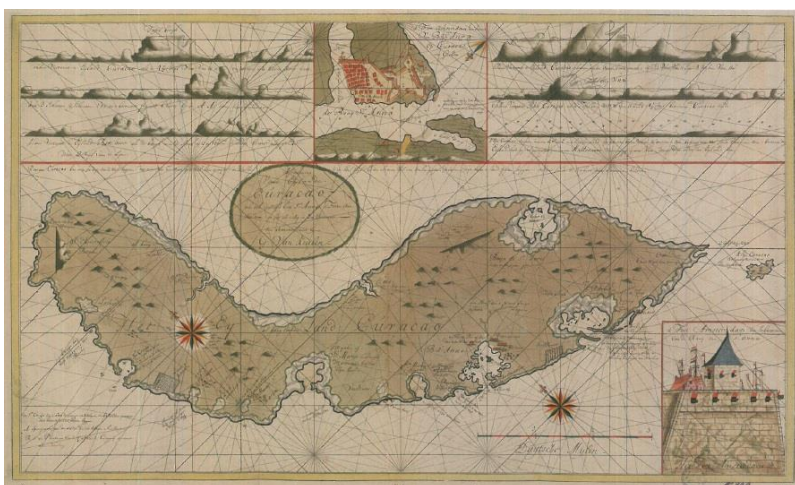
AfB. B.1A KAART VAN MIDDEN-AMERIKA. *HENRY POPPLE, 1733*

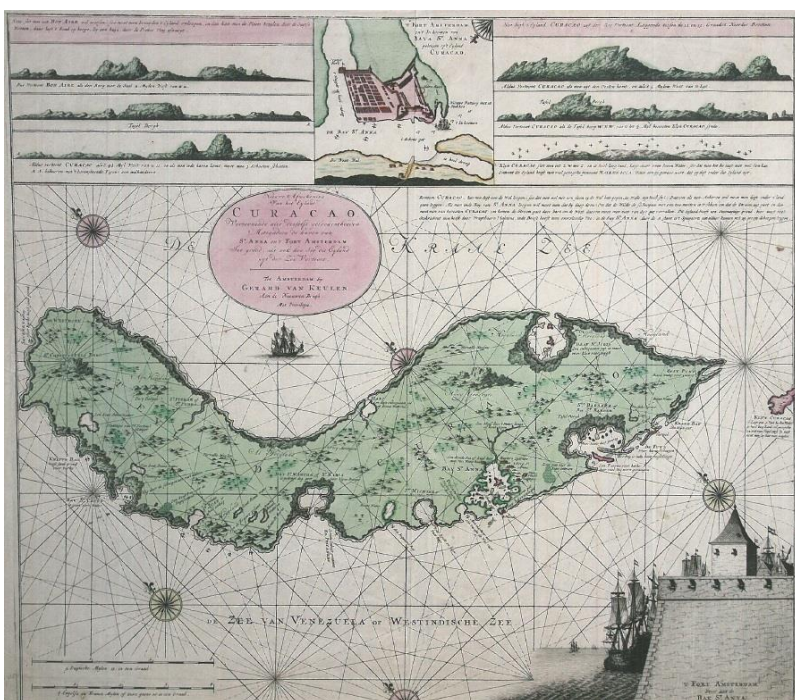
AfB. B.1B KAART VAN MIDDEN-AMERIKA. *SR. D'ANVILLE, 1746*

AFB. B.2A KAART VAN CURAÇAO. GERARD VAN KEULEN, 1711

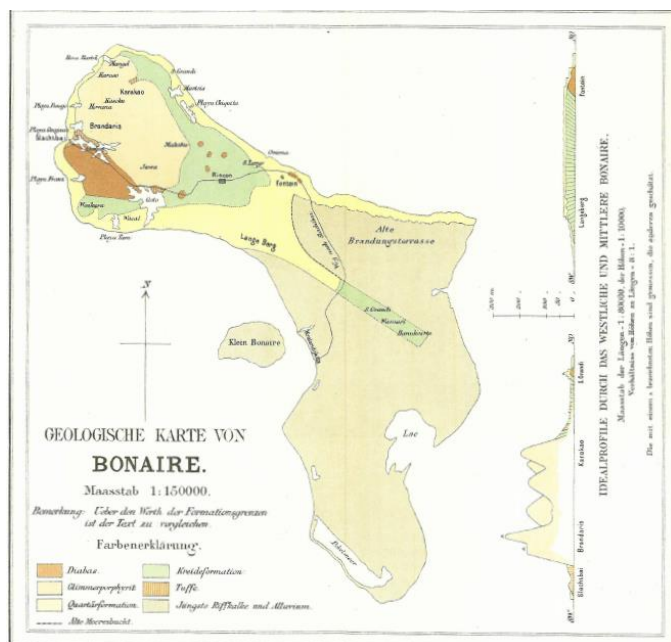
AFB. B.2B KAART VAN CURAÇAO. GERARD VAN KEULEN, 1715

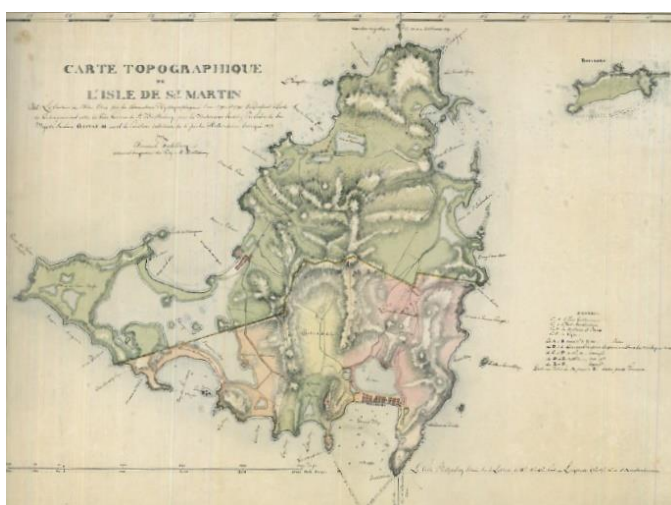
AFB. B.2C KAART VAN CURAÇAO. GERARD VAN KEULEN, 1720

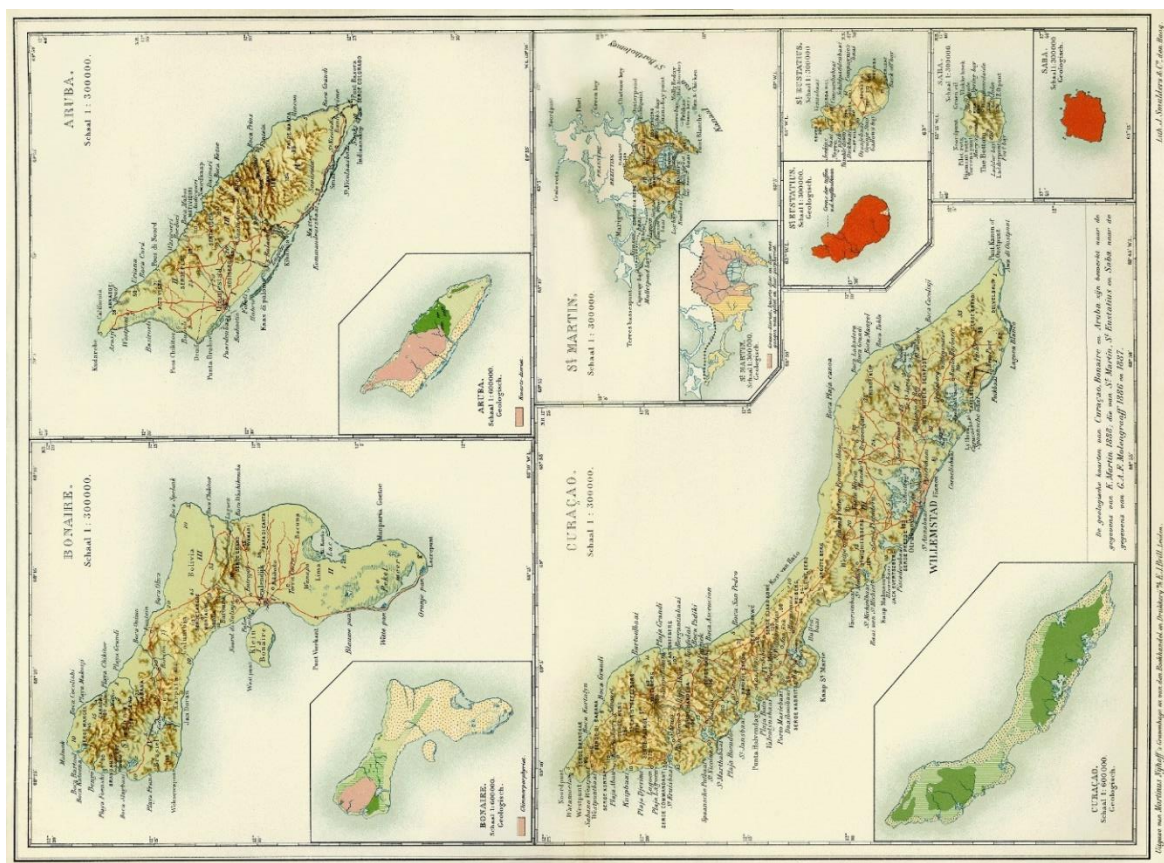
AFB. B.3 ENGELSE KAART VAN ARUBA. ONBEKEND, 1872

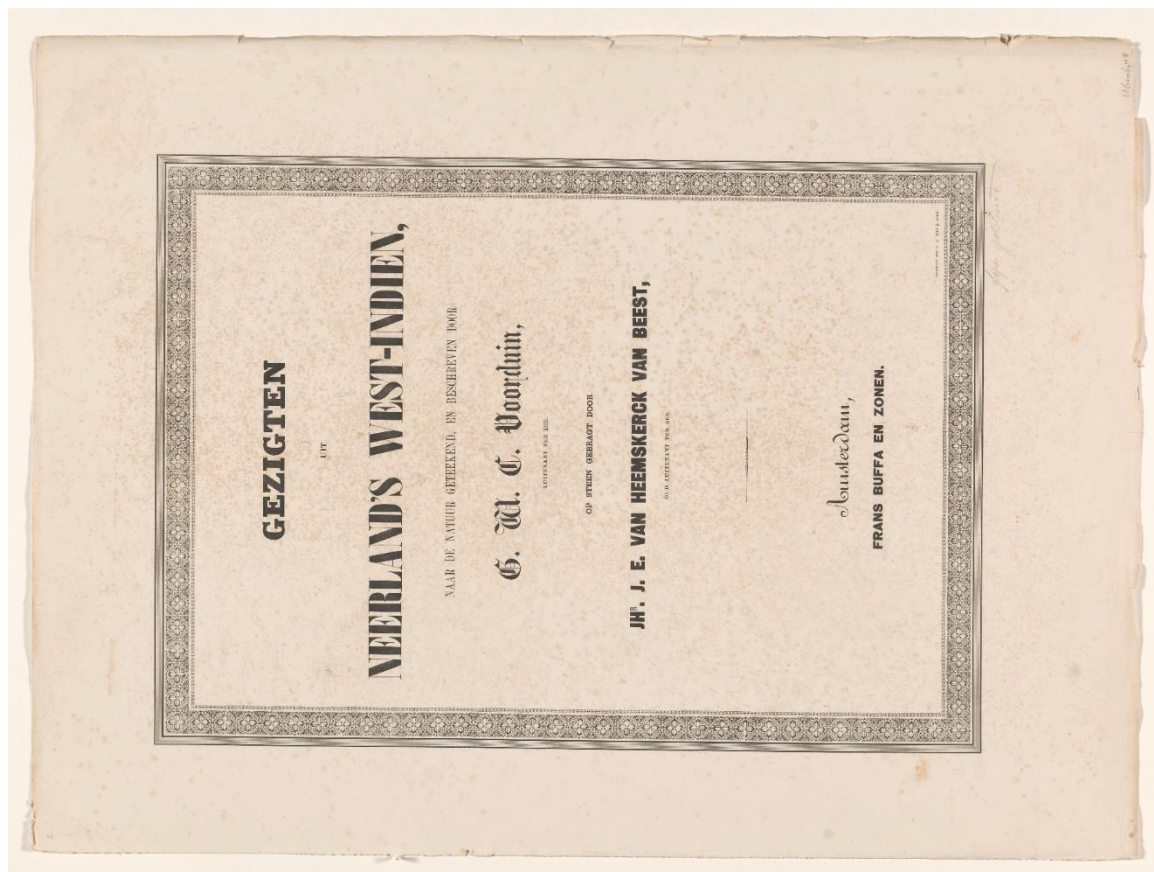
AFB. B.4 GEOLOGISCHE KAART VAN BONAIRE. K. MARTIN, 1887

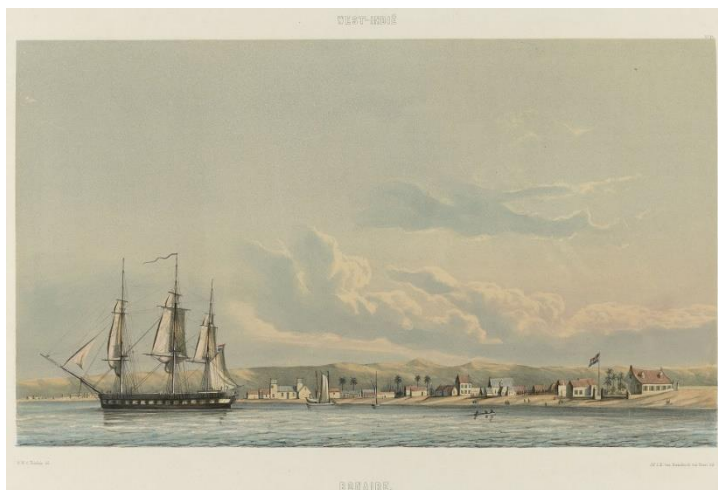
AFB. B.5 FRANSTALIGE KAART VAN SINT MAARTEN. SAMUEL FAHLBERG, 1817

AFB. B.6 ALLE EILANDEN, UIT "ENCYCLOPAEDIE VAN NEDERLANDSCH WEST-INDIË", J. SMULDERS & Co, 1917

AFB. B.7 VOORPAGINA VAN HET PLAATWERK "GEZIGTEN UIT NEERLAND'S WEST-INDIËN. GERARD VOORDUIN EN JACOB EDUARD VAN HEEMSKERCK VAN BEEST, 1860-1862

AFB. B.8A PLAAT XV UIT "GEZIGTEN UIT NEERLAND'S WEST-INDIËN", BONAIRE.
GERARD VOORDUIN EN JACOB EDUARD VAN HEEMSKERCK VAN BEEST, 1860-1862

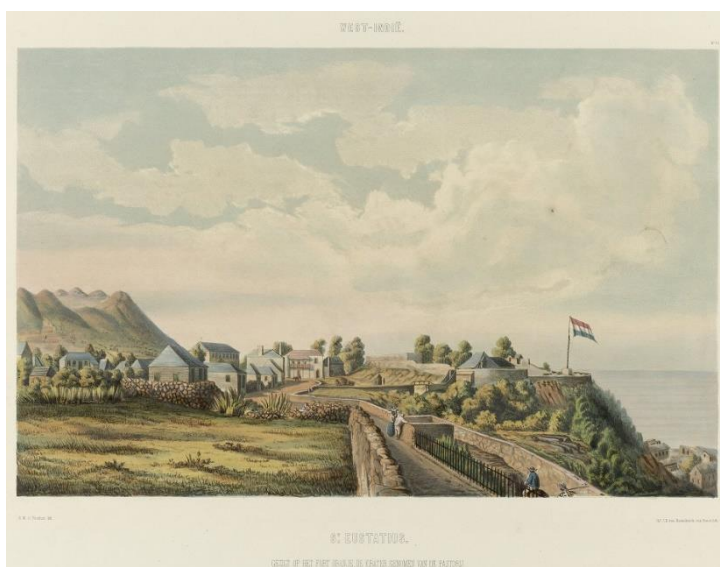
AFB. B.8B PLAAT XII UIT "GEZIGTEN UIT NEERLAND'S WEST-INDIËN", CURAÇAO.
GERARD VOORDUIN EN JACOB EDUARD VAN HEEMSKERCK VAN BEEST, 1860-1862

AFB. B.8C PLAAT X UIT "GEZIGTEN UIT NEERLAND'S WEST-INDIËN", CURAÇAO.
GERARD VOORDUIN EN JACOB EDUARD VAN HEEMSKERCK VAN BEEST, 1860-1862

AFB. B.8D PLAAT XVII UIT "GEZIGTEN UIT NEERLAND'S WEST-INDIËN", SINT MAARTEN.
GERARD VOORDUIN EN JACOB EDUARD VAN HEEMSKERCK VAN BEEST, 1860-1862

AFB. B.8E PLAAT XVI UIT "GEZIGTEN UIT NEERLAND'S WEST-INDIËN", SINT EUSTATIUS.
GERARD VOORDUIN EN JACOB EDUARD VAN HEEMSKERCK VAN BEEST, 1860-1862

AFB. B.9A PRENT, INNAME VAN CURAÇAO DOOR DE ENGELSEN OP 1 JANUARI 1807.
NAAR EEN TEKENING VAN CHARLES BRISBANE, 1807

AFB. B.9B PRENT, INNAME VAN CURAÇAO DOOR DE ENGELSEN
OP 1 JANUARI 1807. ONBEKEND, 1807

AFB. B.9C PRENT, WILLEM CRUL WORDT AANGEVALLEN DOOR DRIE ENGELS
SCHEPEN VOOR DE KUST VAN SINT EUSTATIUS, OP 4 FEBRUARI 1781.
OPMERKELIJK IS DAT HET OP DE AFBEELDING LIJKT OF JUIST DE ENGELSE
SCHEPEN ONDER VUUR LIGGEN! CAREL FREDERIK BENDORP, 1782

AFB. B.10A ENGELSE SPOTPRENT OP DE VREDE VAN AMIENS. GROOT-BRITANNIË
VERWERFT CARIBISCHE EILANDEN VAN DE WINKELIER, NAPOLEON. WILLIAM
HOLLAND (UITGEVER), 1802)

AFB. B.10B SPOTPRENT OP DE VEROVERING EN PLUNDERING VAN SINT EUSTATIUS TIJDENS DE VIERDE ENGELS-NEDERLANDSE OORLOG. DE BEZITTINGEN VAN HET EILAND WORDEN GEVEILD ONDER ENGELSEN, EEN NEDERLANDER EN EEN FRANSMAN. EDWARD HEDGES (UITGEVER), 1781

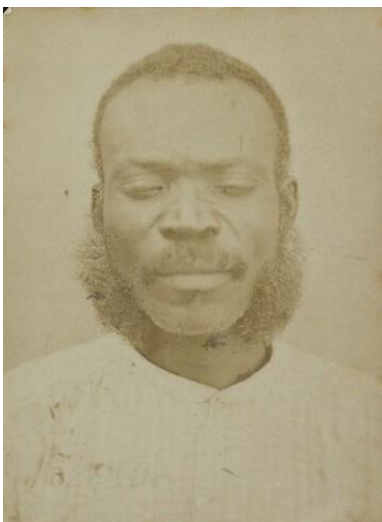
AFB. B.11A STUDIOFOTO, TWEE BLANKE, POSERENDE MANNEN. SOUBLETTE & ZN., 1890

AFB. B.11B STUDIOFOTO VAN EEN BLANK BRUIDSIPAAR. SOUBLETTE & ZN., 1915

AFB. B.11C STUDIOFOTO, BLANK JONGETJE IN EEN SETTING MET EEN BOOTJE. SOUBLETTE & ZN., 1906

AFB. B.12A FOTO, "PORTRET VAN EEN MAN", ARUBA. A.J. VAN KOOLWIJK, 1887

AFB. B.12B FOTO, "PORTRET VAN EEN OUDE MAN", ARUBA. A.J. VAN KOOLWIJK, 1887

AFB. B.13A FOTO, PLOEGEN VAN HET LAND OP PLANTAGE MALPAIS TE CURAÇAO. DE BLANKE MAN MET HOED KIJKT TOE. ANDRIES AUGUSTUS BOOM, 1911

AFB. B.13B FOTO, "ANDRIES BOOM EN DR. VAN HALL AAN DE MAALTIJD. ACHTER HEN VULT KNECHT WILLEM DE GLAZEN", IN PARAMARIBO, SURINAME (NIET OP DE CARIBEN, MAAR UIT HETZELFDE FAMILIEALBUM VAN BOOM; DIT KEER WORDT HET DONKERE PERSONEEL WEL BIJ NAAM GENOEMD OP DE FOTO). *ANDRIES AUGUSTUS BOOM, 1908*

AFB. B.14A FOTO VAN FRATERS TE MIDDEN VAN ARME HUTJES IN HET DORPJE BARBER, CURAÇAO. *ONBEKENDE FOTOGRAAF, COLLECTIE FRATERS VAN TILBURG, 1910*

AFB. B.14B FOTO VAN HET BISSCHOPSHUIS TE WILLEMSTAD, CURAÇAO. ONBEKENDE FOTOGRAAF, COLLECTIE FRATERS VAN TILBURG, 1898

AFB. B.14C FOTO VAN EEN GROEPJE FRATERS IN WITTE GEWADEN, CURAÇAO. ONBEKENDE FOTOGRAAF, COLLECTIE FRATERS VAN TILBURG, 1904

AFB. B.14D FOTO VAN EEN GROEPJE FRATERS IN ZWARTE GEWADEN, CURAÇAO. *ONBEKENDE FOTOGRAAF, COLLECTIE FRATERS VAN TILBURG, 1910*

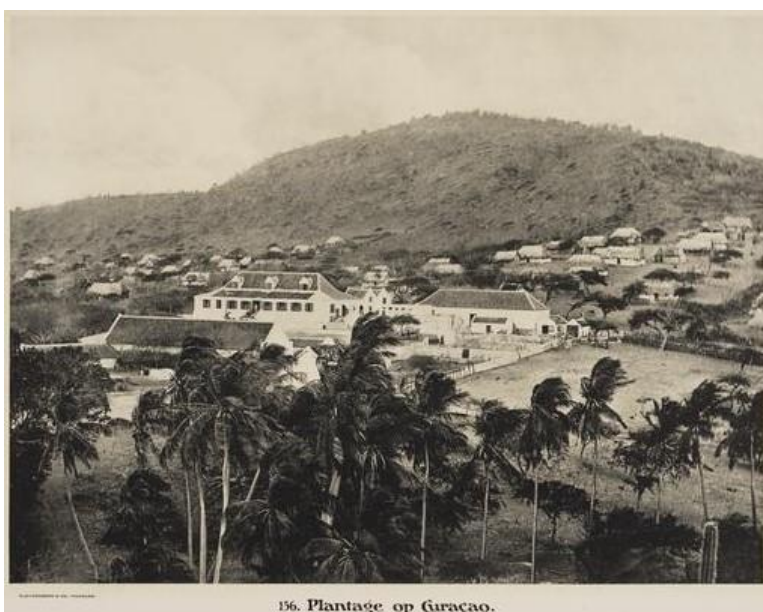
AFB. B.15 FOTO, GEZICHT OP DE SINT-CHRISTOFFELBERG, CURAÇAO. *J.R. NEERVOORT VAN DE POLL, 1877 (VERMOEDELIJK)*

AFB. B.16A FOTO, WERKENDE MANNEN ROND EEN PUT, ARUBA. *ONBEKEND*

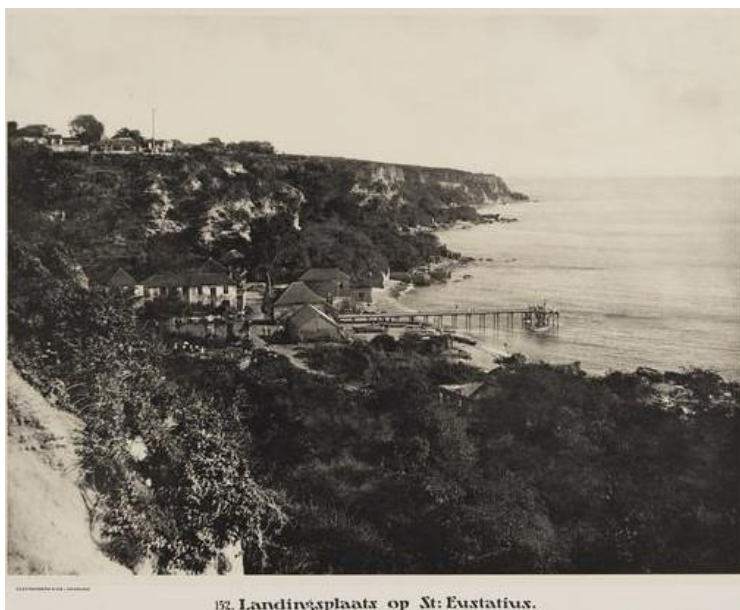
AFB. B.16B FOTO, WATERWERKEN VAN GOEROEBOEROE, BONAIRE. *ONBEKEND*

AFB. B.16C FOTO, LANDHUIS SINT JAN, CURAÇAO. *ONBEKEND*

AFB. B.16D FOTO, DOUANEHUISJE AAN DE FORTBAAI, SABA. *ONBEKEND*

152. Landingsplaats op St. Eustatius.

AFB. B.16E FOTO, LANDINGSPLAATS, SINT EUSTATIUS. *ONBEKEND*

AFB. B.16F FOTO, "BACK STREET" IN PHILIPSBURG, SINT MAARTEN. *ONBEKEND*

AFB. B.17A ANSICHTKAART. OOK DE ACTIVITEITEN VAN DE FRATERS WERDEN AFGEBEELD, CURAÇAO. *ONBEKEND*

AFB. B.17B ANSICHTKAART. SCHOONMAKEN EN VERKOPEN VAN VIS OP DE KADE IN CURAÇAO. *ONBEKEND*

AFB. B.17C ANSICHTKAART. "NATIVE WOMAN FISH VENDER",
DONKERGEKLEURDE VISVERKOOPSTER OP EEN EZEL, CURAÇAO.
ONBEKEND

Bibliografie

Primaire bronnen

- Atlas van Stolk, <http://collectie.atlasvanstolk.nl/>.
Fraters van Tilburg, <http://www.caribischergoed.nl/>.
Koninklijk Instituut voor Taal-, Land- en Volkenkunde (KITLV),
<https://digitalcollections.universiteitleiden.nl/>.
Maritiem Museum Rotterdam en Scheepvaartmuseum Amsterdam, <http://www.maritiemdigitaal.nl/>.
Nationaal Archief, <http://www.gahetna.nl/collectie>
Nationaal Museum van Wereldculturen: Tropenmuseum, Afrika Museum en Museum Volkenkunde,
<http://collectie.wereldculturen.nl/>
Rijksmuseum, <https://www.rijksmuseum.nl/nl/rijksstudio>
Renkema, Wim E. *Kaarten van de Nederlandse Antillen : Curaçao, Aruba, Bonaire, Saba, Sint Eustatius en Sint Maarten tot 1900*. Leiden : Brill Hes & De Graaf, 2016.
Schiltkamp, J.A. en Tony Burrett. *Soublette et Fils : Photography in Curaçao around 1900*. Amsterdam : Royal Tropical Institute, 1999.

Literatuur

- Altena, M. M. A. "Het oog van de meester. Arbeidsters in de fotografie van wollenstoffenfabrikant Krantz & Zonen", 2000.
Burke, Peter. *Eyewitnessing : The Uses of Images as Historical Evidence*. Repr. Picturing History. London : Reaktion Books, 2007.
Corbey, Raymond. *Wildheid en beschaving : de Europese verbeelding van Afrika*. Baarn : Ambo, 1989.
Daal, Luis Henrique, en Ted Schouten. *Antilliaans verhaal: geschiedenis van Aruba, Bonaire, Curaçao, Saba, St. Eustatius en St. Maarten*. Zutphen: De Walburg Pers, 1988.
Dalhuisen, Leo, Ronald Donk, Rosemarijn Hoeft, en Frans Steegh, red. *Geschiedenis van de Antillen*. Zutphen: Walburg Pers, 2009.
De Jong, Ton, en Jeroen Ketelaars. "De Caraïbische fotocollectie van de Fraters van Tilburg". *OSO : Tijdschrift voor Surinamistiek en het Caraïbisch gebied* 1, nr. 30 (april 2011): 134–63.
Emerson, Rupert. "Colonialism". *Journal of Contemporary History* 4, nr. 1 (1 januari 1969): 3–16.
Hall, Stuart. "The West and the rest: discourse and power". In *Formations of modernity*, bewerkt door Stuart Hall en Bram Gieben, 275–331. Cambridge, England: Polity Press in association with the Open University, 1992.
Hartog, Johan. *Aruba : zoals het was, zoals het werd : van de tijd der indianen tot op heden*. Geschiedenis van de Nederlandse Antillen ; dl. 1. Aruba : De Wit, 1953.
———. *Bonaire : van Indianen tot toeristen*. Geschiedenis van de Nederlandse Antillen ; dl. 2. Oranjestad : De Wit, 1957.
———. *Curaçao in oude ansichten*. 11e dr. Zaltbommel : Europese Bibliotheek, 1996.
———. *Curaçao : van kolonie tot autonomie*. Geschiedenis van de Nederlandse Antillen ; dl. 3. Oranjestad, Aruba : De Wit, 1961.
———. *De Bovenwindse eilanden : Sint Maarten - Saba - Sint Eustatius : eens gouden rots, nu zilveren dollars*. Geschiedenis van de Nederlandse Antillen ; dl. 4. Aruba : De Wit, 1964.
———. *De geschiedenis van twee landen: de Nederlandse Antillen en Aruba, met een recente historische bibliografie*. Europese Bibliotheek, 1993.
Hight, E.M., en G.D. Sampson. *Colonialist Photography: Imag(in)ing Race and Place*. Documenting the Image. Taylor & Francis, 2013.
Kleppe, Martijn, en Henri Beunders. "Een plaatje bij een praatje of bron van onderzoek?: Fotografie verwerft geleidelijk een plek in de historische wetenschap". *Groniek: Gronings historisch tijdschrift* 187 (2010): 121–39.

- Mohammed, Patricia. *Imaging the Caribbean: Cultural and Visual Translation*. Palgrave Macmillan, 2009.
- Oostindie, G. *Het paradijs overzee: de Nederlandse Caraïben en Nederland*. Caribbean series. KITLV Uitgeverij, 2000.
- Oostindie, Gert. *Paradise Overseas : The Dutch Caribbean : Colonialism and Its Transatlantic Legacies*. Warwick University Caribbean Studies. Oxford : Macmillan Caribbean, 2005.
- Oostindie, Gert, en Rosemarijn Hoefte. "The Netherlands and the Dutch Caribbean: dilemmas of decolonisation". In *Europe and the Caribbean*, 71–98. Macmillan Caribbean, 1991.
- Oostindie, Gert, en Inge Klinkers. *Decolonising the Caribbean : Dutch Policies in a Comparative Perspective*. Amsterdam : Amsterdam University Press, 2003.
- Oostindie, GJ, en D Rothermund. "Ruptures and dissonance; Post-colonial migrations and the remembrance of colonialism in the Netherlands". In *Memories of post-imperial nations; The aftermath of decolonization, 1945-2013*, 38–57, 2015.
- Poll, Willem van de. *De Nederlandse Antillen*. 's-Gravenhage : Van Hoeve, 1960.
- Reinhartz, Dennis. "Chapter 2: The Caribbean Cartography of Samuel Fahlberg". In *History of Cartography: International Symposium of the ICA Commission, 2010*, door E. Liebenberg en I.J. Demhardt, 21–34. Lecture Notes in Geoinformation and Cartography. Springer Berlin Heidelberg, 2012.
- Renkema, Wim E. *Kaarten van de Nederlandse Antillen : Curaçao, Aruba, Bonaire, Saba, Sint Eustatius en Sint Maarten tot 1900*. Leiden ; Brill Hes & De Graaf, 2016.
- Ricoeur, Paul. *Time and Narrative*. Chicago/London: University of Chicago Press, 1983.
- Rose, Gillian. *Visual Methodologies : An Introduction to Researching with Visual Materials*. 3rd ed. Los Angeles, CA : SAGE, 2012.
- Rutgers, Wim. *Balans. Arubaans letterkundig leven. De periode van autonomie en status aparte 1954-2015*. Aruba: Editorial Charuba, 2016.
- Said, Edward W. *Orientalism*. London : Routledge & Kegan Paul Ltd., 1978.
- Schiltkamp, J.A. en Tony Burrett. *Soublette et Fils : Photography in Curaçao around 1900*. Amsterdam : Royal Tropical Institute, 1999.
- Schipper, Mineke. *De boomstam en de krokodil : kwesties van ras, cultuur en wetenschap*. Amsterdam : Van Gennep, 1995.
- Seidel, K.A.G., en Herman Carel Anton (Zutphen) Thieme. *Gallery der menschen: een leesboek voor de jeugd en meerbejaarden*. Gallery der menschen: een leesboek voor de jeugd en meerbejaarden. H.C.A. Thieme, 1803.
- Smith, Ian Haydn. *De kleine geschiedenis van de fotografie : stromingen, werken, thema's, technieken*. Vertaald door Paulina de Nijs. Bussum: Uitgeverij THOTH, 2018.
- Thompson, Carl. *Travel Writing*. First edition. London : Routledge, 2011.
- Van Dijk, Teun A. *Discourse Studies : A Multidisciplinary Introduction*. 2nd ed. London : Sage Publications, 2011.
- Van Stipriaan Luiscius, Alex. "Mededeling, via mail", 4 december 2018.
- Venema, Henry. "Paul Ricoeur on Refigurative Reading and Narrative Identity". *Symposium* 4, nr. 2 (2000): 237–48.
- Vissers, Rien. Bezoek aan archief Fraters van Tilburg, gesprek met archivaris Rien Vissers, 26 april 2018.

Naslagwerken

- Benamins, Herman Daniel, en Joh. F. Snelleman. *Encyclopaedie van Nederlandsch West-Indië*, 1914. "Caraïbisch / Caribisch". Geraadpleegd 1 november 2018.
https://taaladvies.net/taal/advies/vraag/158/carabisch_caribisch/.
- "Kolonialisme - Nederlandse Encyclopedie". Geraadpleegd 8 mei 2018.
<http://www.encyclo.nl/begrip/kolonialisme>.

- “Stichting RKD - Nederlands Instituut voor Kunstgeschiedenis”. Gerard Voorduin. Geraadpleegd 30 juli 2018. <https://rkd.nl/nl/explore/artists/91683>.
- “Stichting RKD - Nederlands Instituut voor Kunstgeschiedenis”. Jacob Eduard van Heemskerck van Beest. Geraadpleegd 25 september 2018. <https://rkd.nl/nl/explore/artists/36853>.
- “Stichting RKD - Nederlands Instituut voor Kunstgeschiedenis”. Gesina ter Borch. Geraadpleegd 27 september 2018. <https://rkd.nl/nl/explore/artists/10683>.
- “Stichting RKD - Nederlands Instituut voor Kunstgeschiedenis”. Jacobus Rudolphus Neervoort van de Poll. Geraadpleegd 26 oktober 2018. <https://rkd.nl/nl/explore/artists/445329>.

Websites

- Bremmer, Marius. “De geuren van de tropen - Digibron.nl”, 5 januari 2000.
<https://www.digibron.nl/search/detail/f3e3bcf7cad328993e6b1170cafea48a/de-geuren-van-de-tropen>.
- “Caribisch erfgoed: Fraters van Tilburg”. Geraadpleegd 29 oktober 2018.
<http://www.caribischerfgoed.nl/fraters-van-tilburg.html>.
- “Het Scheepvaartmuseum”. Het Scheepvaartmuseum. Geraadpleegd 13 november 2018.
<https://www.hetscheepvaartmuseum.nl/>.
- “Missies: barmhartigheid zonder grenzen (1885-1963)”. *CMM Brothers* (blog). Geraadpleegd 29 oktober 2018. <https://www.cmmbrothers.org/geschiedenis/wereldwijde-zending/>.
- “Organisatie”. Nationaal Archief. Geraadpleegd 13 november 2018.
<https://www.nationaalarchief.nl/over-het-na/organisatie>.
- “Over Tropenmuseum | Tropenmuseum”. Geraadpleegd 13 november 2018.
<https://www.tropenmuseum.nl/nl/over-tropenmuseum>.
- Pottjewijd, Wietse. “Slaven zijn tot slaaf gemaakt”. *de Volkskrant*. Geraadpleegd 15 mei 2018.
<https://www.volkskrant.nl/g-b04e6723>.
- “Spotprent naar aanleiding van de afschaffing van de slavernij, 1862, Johan Michaël Schmidt Crans, 1862”. Rijksmuseum. Geraadpleegd 30 november 2018.
<https://www.rijksmuseum.nl/nl/collectie/RP-P-OB-89.403>.
- “Thesis-Verzameld werk van Juliska - Alle Rijksstudio's - Rijksstudio”. Rijksmuseum. Geraadpleegd 1 december 2018. <https://www.rijksmuseum.nl/nl/mijn/verzamelingen/2083722--juliska/thesis/objecten>.
- “Traveling Caribbean Heritage”. Geraadpleegd 6 december 2018. <https://www.kitlv.nl/traveling-caribbean-heritage/>.
- “Visie en missie van het Rijksmuseum - Organisatie”. Rijksmuseum. Geraadpleegd 13 november 2018. <https://www.rijksmuseum.nl/nl/organisatie/visie-en-missie>.
- “Voltooing (vanaf 1970)”. *CMM Brothers* (blog). Geraadpleegd 30 oktober 2018.
<https://www.cmmbrothers.org/geschiedenis/voltooiing/>.

